EKONOMIKOS PRADMENYS

IX–X klasėms

EKONOMIKOS PRADMENYS

IX–X klasėms

TEV

TURINYS

PRATARMĖ KELIONĖJE PO EKONOMIKOS ŠALĮ

Jus lydės keturi knygos herojai – Akvilė, Jonas, Martynas ir Erika, kurie dalyvaus pristatant įvairias temas ir talkins jums pagal savo charakterį ir suvokimą. Matyt, nė vienas iš jų nėra tipiškas devintokas ar dešimtokas. Tačiau kiekvieno iš jų mintyse ar poelgiuose tikriausiai rasite savo ar draugų bruožų.

Autoriai mano, kad Akvilė yra apsigimusi verslininkė – iniciatyvi, energinga, veikli, bet kartais ir abejojanti, norinti tiksliai įvertinti būsimų poelgių ar veiksmų rezultatus. Jonas – ramus, dalykiškas, praktiškas. Draugams diskutuojant ar ginčijantis, jis linkęs pastovėti nuošalyje, dabartinį rezultatą vertina labiau nei ateities tikslus. Martynas – apsiskaitęs, viskuo besidomintis, visas problemas gvildenantis nuodugniai. Jis yra potencialus studentas, magistras, o gal net ekonomikos mokslų daktaras... Žavi švaistūnė Erika, turinti tam galimybių ir begalinių norų, bandys įrodyti, kad ekonomikos dėsniai ne visiems galioja vienodai.

Įdomu, kaip tai įvertinsite jūs. Jei rasite kokių naujų nepastebėtų knygos herojų bruožų, turėsite patarimų ir pasiūlymų – rašykite mums. Atsižvelgdami į tai, papildysime ar pataisysime knygos turinį, ir jūs tapsite savo vadovėlio bendraautoriais.

Autoriai atsisakė tradicinio sauso teorijos dėstymo. Jus stengsis įtraukti į praktinę veiklą, diskusijas, prašys atlikti užduotis, testus. Taip supažindins su ekonomikos mokslo pradmenimis.

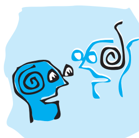
Tad teorinė vadovėlio medžiaga (ji išskirta kitu šriftu ir spalva) – tai daugiausia atliekamų veiklų ir nagrinėjamų pavyzdžių apibendrinimai, vienas kitas apibrėžimas, pagrindinių ekonomikos terminų paaiškinimai.

Akvilė Jonas Martynas Erika

Pateikiame pagrindinių knygos elementų, kuriuos rasite beveik kiekviename skyriuje, trumpus aprašymus.

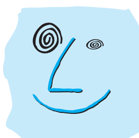
Veikla. Tai pagrindinis metodas, kuris taikomas šiame vadovėlyje supažindinant su ekonomikos sąvokomis ir principais. Geriau vieną kartą pabandyti, negu dešimt kartų išgirsti. Todėl visur, kur įmanoma, skatinsime pačius gaminti, pirkti, parduoti, skaičiuoti ir vertinti.

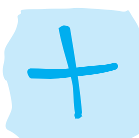
Diskusijos. Skirtingai nuo matematikos, ekonomikoje beveik visada teisingas atsakymas nėra vienintelis. Tad siūlome nepasitikėti rašytinėmis tiesomis, o kultūringai, motyvuotai ginčytis ir diskutuoti kiekvienu, nors kiek abejonių keliančiu klausimu. Neklysta tik tas, kas nieko nedaro.

Pasikartokite, **atsakykite.** Dažniausiai šį ženklą rasite temos pabaigoje. Siūloma pamąstyti, prisiminti nagrinėtą medžiagą ar tiesiog atsakyti į pateiktus klausimus.

Apžvalga. Kai kuriuose skyriuose pateikiama šiek tiek informacijos apie įvairių pasaulio šalių ekonomiką – tiek dabarties, tiek praeities. Gali būti, kad jūs šiuos faktus jau žinote, gal net ir daugiau. Tačiau čia jų prireiks nagrinėjant būtent tos temos medžiagą.

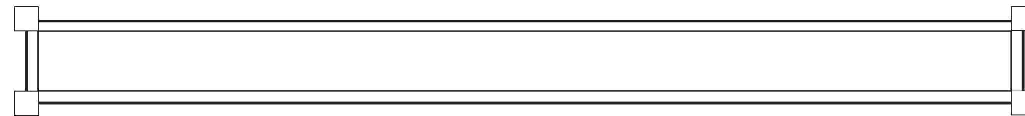
Priedai, **papildoma informacija.** Tai beveik tas pats kaip apžvalgos, bet dažniausiai pateikiami statistiniai duomenys ar kita skaitinė arba trumpa tekstinė informacija, kurios gali prireikti nagrinėjant temą.

Tokiame fone pateiktos istorinės žinios arba citatos iš ekonomikos veikalų. Šie tekstai neįeina į pagrindinį kursą, tačiau juos verta paskaityti. Tai praplės akiratį, leis daugiau sužinoti apie ekonomikos mokslo pradžią, vystymąsi, laimėjimus.

Pagrindinių terminų ir sąvokų apibrėžimai, kurių gali prireikti toliau mokantis ekonomikos, pateikti pinigų fone. Žinoma, pinigai ekonomikoje labai svarbūs, tačiau nebūtina šių apibrėžimų „kalti“ mintinai.

Pagrindiniai ekonomikos dėsniai išskirti griežtuose rėmuose, kurie turėtų priminti, kad šios tiesos galioja visuomet (net jei Erikai atrodo kitaip).

Knygą sudaro 14 skyrių, kurie apima 23 temas, atitinkančias pagrindinės mokyklos ekonomikos programą. Skyriuje gali būti nagrinėjama viena arba kelios susijusios temos. Autoriai stengėsi bent trumpai apžvelgti visas ekonomikos programoje paminėtas temas. Tačiau tie, kuriems čia pateiktų žinių nepakaks, savo akiratį galės praplėsti naudodamiesi papildoma literatūra.

Knygoje po 5, 9, 11 ir 14 skyrių pateikti keturi kartojimo testų rinkiniai. Jie sudaryti taip, kad iš pateiktųjų atsakymų iš tikrųjų visiškai teisingas yra tiktai vienas. Jeigu jūs rastumėte ir kitą teisingą atsakymą – rašykite mums. Įdomiausius ir labiausiai motyvuotus samprotavimus įtrauksime į kitus leidinius, skirtus ekonomikos pagrindinėje mokykloje mokymuisi.

Testų rasite ir kiekvienos temos pabaigoje tarp pasitikrinimo užduočių (jų atsakymų variantų raidės nuspalvintos). Tačiau čia testai yra truputį kitokie – diskusinio pobūdžio, todėl teisingi gali būti vienas, keli ar net visi atsakymai, o kartais visiškai teisingų atsakymų gali nebūti iš viso.

Knygos pabaigoje rasite pastabų ir pasiūlymų dėl projektinių darbų. Po jų pateikiami vadovėlyje vartojamų ekonomikos terminų ir kitų sudėtingesnių žodžių apibūdinimai ir angliški atitikmenys. Beje, šiame žodynėlyje taip pat nurodyti ir numeriai temų, kuriose pirmą kartą ar dažniausiai sutinkami aiškinami žodžiai. Pagrindiniai kiekvienos temos terminai tekste išskirti ***pusjuodžiu kursyvu***, daugelį iš jų taip pat rasite žodynėlyje.

Ši knyga yra ekonomikos pradmenų vadovėlis. Jis buvo rašomas atsižvelgiant į pavadinimą ir valandų, skirtų ekonomikos pagrindinėje mokykloje mokymui. Mes tikimės, kad mokydamiesi iš šio vadovėlio jūs ne tik sužinosite ką nors naujo, bet ir pajusite norą ir potraukį toliau gilintis į ekonomikos mokslus. O mes jau rengiame jums naujas, dar įdomesnes ekonomikos mokomąsias priemones.

Leidėjai

DĖKOJAME

Vadovėlio rankraštį kruopščiai ir kritiškai recenzavo Utenos A. Šapokos gimnazijos direktoriaus pavaduotoja Alvyda Ambraškienė ir Lietuvos „Junior Achievement“ direktorius Eugenijus Savičius.

Autorius konsultavo ir 5 skyriaus priedus apie pinigus ir Lietuvos banko veiklą bei funkcijas parengė Lietuvos banko Ryšių su visuomene skyrius.

Kai kuriuos statistinius duomenis lentelėms pateikė ir leidėjus konsultavo dr. Aleksandras Plikusas.

Vadovėlyje pasinaudota medžiaga, kurią pateikė VšĮ „Ekonominio švietimo sklaidos centras“. Ji paimta iš čia išvardytų pamokų, kurias Nacionalinė ekonominio švietimo taryba (Niujorkas, N.Y., JAV) leido versti, adaptuoti ir naudoti rengiant vadovėlį „Ekonomikos pradmenys“.

The following lessons, published by National Council on Economic Education, New York, NY, U.S.A., have been adapted for the use in the textbook „Ekonomikos pradmenys“:

Steps in Making Decisions. The Handy Dandy Guide to Economic Thinking. Money Isn't Everything. From Capstone: The Nation's High School Economics Course, 1989.

Decision Making: Scarcity, Opportunity Cost and You. From Personal Decision Making: Focus on Economics, 1996.

The Path not Taken. Where does the Money Goes? Where does the Money Come from? Don't Fence me Out! (Barriers to Trade). From Focus: Middle School Economics, 1986.

Creative Toy Production. From Master Curriculum Guide: Teaching Strategies, 5–6, 1994.

A Market of Wheat. Getting More or Using Less. Public Goods and Services. The Circular Flow of Economic Activity. From Focus: High School Economics, 1996.

Determinants of Income Differences. From Civic and Government: Focus on Economics, 1996.

Can I Be an Entrepreneur? From Master Curriculum Guide, Economics and Entrepreneurship, Teaching Strategies, 1991.

What are Economic Functions of Government? From Civic and Government: Focus on Economics, 1996.

Economic Mystery who is the Richest? From United States History: Eyes on the Economy, 1996.

1 skyrius

EKONOMIKA. KAS TAI?

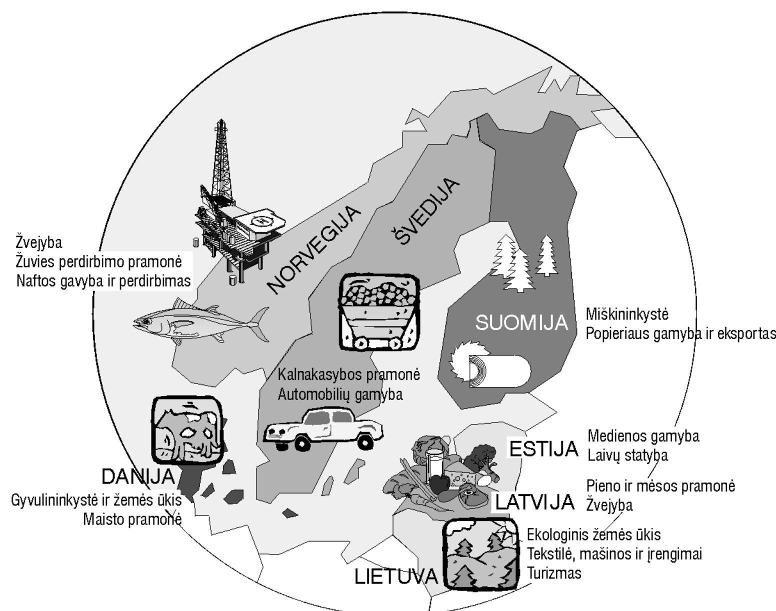
- *Kaip suprantama sąvoka „ekonomika“?*
- *Kas yra ekonomikos institucijos?*
- *Kaip išmokti ekonomiškai mąstyti?*

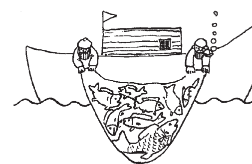
1 TEMA EKONOMIKOS SAMPRATA

Mūsų knygos herojai mano, kad ***ekonomika*** tai:

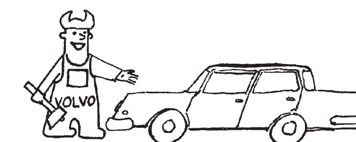
Enciklopedijose, vadovėliuose, knygose, laikraščiuose, interneto puslapiuose galite rasti daug įvairiausios informacijos apie pasaulio šalių ekonomiką. Žvilgtelėkime į Skandinavijos ir Baltijos šalis.

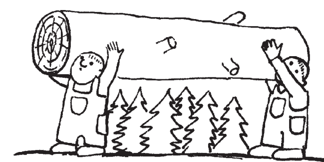

Norvegijoje labai svarbi ūkio šaka yra žvejyba. Norvegai sužvejoja daug lašišų, menkių, skumbrių. Žuvies perdirbimo pramonė, gaminanti skanius žuvų konservus, aliejų, žuvies miltus, garsėja ir Europoje, ir pasaulyje. Norvegija išgauna daugiausia naftos Europoje. Kitą vertus, šalies upių energijos ištekliai tokie didžiuliai, kad beveik visa reikalinga elektros energija pagaminama vandens jėgainėse.

Švedija pirmauja Europoje pagal geležies rūdos gavybą (20 mln. tonų per metus). Pasaulinę šlovę įgijo Švedijoje gaminami patvarūs ir saugūs „Volvo“ ir SAAB markių automobiliai. Švedijoje statomi laivai, gaminami lėktuvai, įvairi technika ir prietaisai.

Suomijoje vienas svarbiausių šalies verslų yra miškininkystė. Iš 100 pasaulyje pagamintų lentų 20 išpjaunama Suomijoje. Suomija pirmauja Europoje pagal popieriaus gamybą ir jo eksportą. Šis vadovėlis taip pat išspausdintas ant suomiško popieriaus. O kas nežino Suomiją garsinančios „Nokia“ kompanijos.

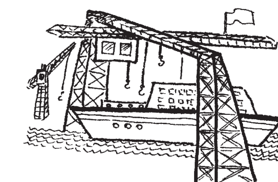
Danija laikoma pavyzdingo žemės ūkio šalimi. Nors šioje ūkio srityje dirba tik maža dalis šalies gyventojų, Danijos žemės ūkio laimėjimai yra vieni įspūdingiausių pasaulyje. Didžiausią dalį šalies eksporto sudaro gyvulininkystės ir kitų žemės ūkio šakų bei maisto pramonės produkcija. Svarbus šaliai yra ir kailinių žvėrių auginimas. Apie pusę visų pasaulio kailių pateikia Danija.

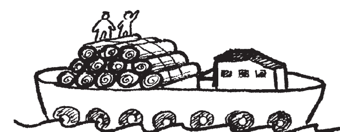

Lietuva gali pasigirti savo ekologiniu žemės ūkiu – tai vis labiau vertinama pasaulyje. Kol kas šalyje vyrauja smulkūs ūkininkai, todėl žemės ūkio produkcija tesudaro nedidelę dalį eksporto. Be to, eksportuojama daug tekstilės ir jos gaminių, pramonės mašinos ir įrengimai, medienos dirbiniai. Garsėja Lietuva ir natūralia gamta, ir kaimo turizmu, ir kvalifikuota darbo jėga. Svarbus šaliai yra Klaipėdos jūrų uostas.

Latvijos ekonomikos pagrindas – lengvoji ir maisto pramonės. Didžiąją dalį elektros energijos pagamina ant Dauguvos upės įrengta vandens jėgainių kaskada. Iš Baltijos šalių uostų Ventspilio uosto apyvarta yra didžiausia.

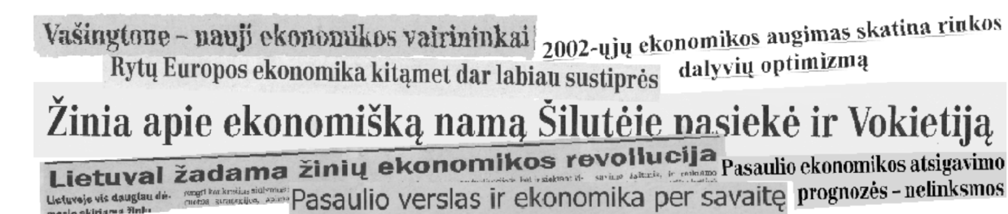

Estijai labai svarbūs yra jos mineraliniai ištekliai, pavyzdžiui, degieji skalūnai, naudojami elektrinių kurui ir chemijos pramonėje. Pagrindinės sritys, kuriose specializuojasi šalies pramonė, yra medienos gamyba, laivų statyba, maisto pramonė. Svarbūs šalies ekonomikoje ir Talino bei Piarnu uostai.

Baltijos regiono šalių ekonomikos aprašymas parengtas naudojantis informacija, pateikta G. Sapožnikovo, R. Šalnos geografijos vadovėlyje „Europa“, Briedis, Vilnius, 1999.

Susipažinę su Šiaurės šalių ekonomikos žemėlapiu, peržiūrėkite laikraščių straipsnių antraštes, iliustracijas. Viskas yra susiję su sąvoka „ekonomika“. Remdamiesi pateikta informacija, pabandykite patys sugalvoti ekonomikos apibrėžimą.

Kasdien milijonai žmonių – jūs patys, jūsų šeima, draugai ir kaimynai – gamina prekes ar teikia paslaugas, dalyvauja mainuose, priima sprendimus pirkti ar parduoti, leisti pinigus ar taupyti, skolinti ar skolintis, t. y. visi dalyvauja ūkiniame arba ekonominiame gyvenime. Jūs įsigijote šią knygą – pasielgėte kaip vartotojas. Dabar jums teks priimti sprendimą, kam skirti savo laiką – skaitymui ar kompiuteriniam žaidimui. Įgytos žinios padės geriau suprasti šalies ir pasaulio ekonomiką – tapti kvalifikuotesniu darbuotoju, apdairesniu taupytoju, sąmoningesniu piliečiu. Nusipirkę bet kokią ne Lietuvoje pagamintą prekę, tampate tarptautinės ekonomikos dalyviu. Taigi net ir nežinodami ekonomikos apibrėžimo – o jų yra šimtai – jūs jau esate tos, kol kas teoriškai nepažįstamos, bet praktiškai visaapimančios ekonomikos dalyvis.

Ekonomika nagrinėja žmonių veiklą, kaip žmonės, norėdami turėti geidžiamų dalykų, gamina prekes ir jomis keičiasi.

Yra daugybė ir kitų apibrėžimų – juos rasite tolesniuose skyriuose ar skaitydami kitą literatūrą. Dar sužinosite, kad ekonomikoje veikia įvairios ***institucijos***. Turbūt bus labai keista išgirsti, kad jūsų šeima ar mokykla taip pat gali būti pavadintos institucija... Dar vienas nežinomas žodis? Ką jis reiškia?

Institucijomis galime vadinti tiek asmenis (pavyzdžiui, jus), tiek namų ūkius (tarkime, jūsų šeimą), įvairias įmones, įstaigas, organizacijas. Taip pat nesuklysite sakydami, kad tai ir visa teisės, nuosavybės apsaugos sistema, profesinės sąjungos, įvairūs verslų ar pavienių žmonių susivienijimai kokiems nors interesams ginti.

Ne mažiau svarbios ekonomikoje yra ir ***paskatos*** – tai, kas skatina mus elgtis vienaip ar kitaip. Tačiau ekonomikoje mes kalbame tik apie ekonomines paskatas – finansinę ar materialinę naudą. Kita vertus, galimi praradimai, netektys, nuostoliai yra neigiamos paskatos, todėl stengiamasi jų išvengti. Taigi ekonomiką galima apibrėžti ir taip:

Ekonomika yra mokslas apie turtą ir turtėjimą.

O dabar, kai jau šiek tiek susipažinote, kas yra ekonomika, pabandykite paieškoti atsakymų į šiuos klausimus.

1. Kodėl žmonės tas pačias prekes perka brangiau Vilniaus centre esančiose parduotuvėse, nors galėtų jų įsigyti daug pigiau Gariūnų turgavietėje?
2. Kodėl skirtingų įsitikinimų, netgi tarpusavyje kariavę žmonės nori prekiauti vienas su kitu?
3. Kodėl Lietuvoje auginama daug galvijų, o lėktuvų negaminama?
4. Kodėl lietuviai perka drabužius, batus ir kitas prekes, pagamintas užsienyje, tuo tarpu kai kurios šalies gamyklos dirba ne visu pajėgumu?
5. Kodėl yra žmonių, laikančių pinigus „kojinėse“, o ne bankuose, kur mokamos palūkanos?
6. Yra daug mažų tautų, gyvenančių turtingai. Yra daug didelių tautų, gyvenančių vargingai. Kodėl taip yra?
7. Kodėl žmonės, būdami nepatenkinti valdžia ir turėdami galimybę išsirinkti naują, taip pasyviai dalyvauja rinkimuose?
8. Kodėl danai, būdami puikūs žvejai, perka lietuvių sugautas silkes?

Mindami minkles turbūt radote po keletą skirtingų atsakymų? Kol kas jūs samprotavote kaip eiliniai ekonomikos dalyviai. Tačiau norint suvokti, kas yra ekonomika, reikia pasitelkti ekonominį mąstymą. Ekonomistai, vertindami įvairias situacijas, vadovaujasi šešiomis prielaidomis, kurios dar vadinamos ***Ekonominio mąstymo vadovu.***

EKONOMINIO MĄSTYMO VADOVAS

1. VISI PASIRINKIMAI KAINUOJA

Kiekvienas žmogus, ką nors pasirinkdamas, turi kažko ir atsisakyti. Tarkime, turėdami 20 litų, norėtumėte ir nusipirkti kompaktinę plokštelę, ir nueiti su draugais į kavinę, ir pataupyti tuos pinigus didesniam pirkiniui. Pasirinkę kurį nors vieną dalyką, prarandame galimybę tuos pačius pinigus išleisti kitam.

2. ŽMONĖS SIEKIA MAKSIMALIOS NAUDOS

Žmonės renkasi tai, kas jiems atrodo geriausia, pigiausia, naudingiausia, palyginti su kitais pasirinkimo variantais. Tarkime, turėdami 20 Lt jūs nutarėte nueiti į kavinę. Vadinasi, smagiai su draugais praleistą laiką vertinate labiau nei naują plokštelę, kurią galėjote įsigyti už tuos pačius pinigus.

3. ŽMONĖS REAGUOJA Į PASKATAS

Paskatos yra visa tai, kas skatina žmones elgtis vienaip ar kitaip. Tai gali būti ir pažymys, ir prizas, ir pagyrimas, o kartais ir gręsiantys praradimai ar nuostoliai. Pasikeitus paskatoms, žmonių pasirinkimas gali nuspėjamai keistis. Kaip rimtai reikėtų ruoštis kontroliniam darbui, kad gautumėte gerą pažymį? Ar mokytumėtės tiek pat, jeigu visi mokiniai gautų vienodus pažymius, nepaisant parodytų žinių?

4. LAISVANORIŠKA PREKYBA KURIA GEROVĘ

Visame pasaulyje žmonės laisvanoriškai prekiauja vieni su kitais, kad įsigytų prekių ir paslaugų, kurių jiems reikia. Prekyba egzistavo visais laikais. Kodėl? Todėl, kad žmonės, iškeisdami tai, ko turi daug (ir todėl vertina mažiau), į tai, ko jiems trūksta (ir todėl vertina labiau), gali gyventi geriau. Nauda, kurią žmonės gauna prekiaudami, gali būti ne vien pinigai. Nauda – tai viskas, kas verčia žmones galvoti, kad dabar jiems geriau, kad jie yra labiau patenkinti, negu buvo anksčiau, t. y. jie turi daugiau laisvo laiko, gali rinktis iš didesnio prekių ir paslaugų asortimento, pagerėja jų sveikata ir pan.

5. PASIRINKIMŲ PASEKMĖS IŠAIŠKĖJA ATEITYJE

Kaip tai, ką aš darau dabar, atsilieps man ateityje? Jeigu visus metus mokykloje mokysiuos prastai, tai kokios bus mano galimybės rinktis norimą specialybę, kuriai įgyti būtinos studijos universitete? Pildami nuodingas atliekas į upę, mažiau pinigų išleisime cheminių medžiagų laikymui ar jų sunaikinimui, tačiau kaip tai paveiks gamtą ir atsilieps žmonių sveikatai? Politikų reikalavimas, kad mėsa būtų pigesnė, gali atrodyti geras būdas padėti žmonėms, tačiau priėmus tokį sprendimą rinkoje gali sumažėti mėsos kiekis, prastėti jos kokybė, atsirasti eilės.

6. EKONOMINĖS SISTEMOS DARO ĮTAKĄ INDIVIDUALIEMS PASIRINKIMAMS

Individualius pasirinkimus sąlygoja šalies ekonomikos taisyklės ir tradicijos. Dirbdami kartu, žmonės laikosi tam tikrų bendradarbiavimo taisyklių, kurios daro įtaką jų pasirinkimui. Įstatymai ir sutartys – tai rašytinės taisyklės, o malonus kliento aptarnavimas yra nerašyta taisyklė.

Iš ekonominės minties istorijos*

Adamas Smitas gimė 1723 metais Škotijoje. Būdamas 14 metų, įstojo į Glazgo universitetą. Šiandien atrodytų ankstoka tokiam jaunam pradėti mokytis universitete, tačiau tais laikais tai buvo gana įprasta. Glazgo universitetą A. Smitas baigė 17 metų ir išvyko į Angliją tęsti studijų Oksfordo universitete, kuriame, daugiausia savarankiškai, studijavo per šešerius metus. Būtent tuo metu A. Smitas pradėjo plėtoti savo ekonomines idėjas.

Tačiau A. Smitas tikriausiai niekada nėra pavartojęs žodžio „ekonomika", nors pats, to nenujausdamas, kūrė būtent šią mokslo šaką. Pradėjęs dėstyti Glazgo universitete jis buvo ne ekonomikos, o moralės filosofijos profesoriumi.

Ilgus metus A. Smitas skaitė, stebėjo, keliavo ir gilinosi į Oksforde susiformavusias idėjas. Trisdešimties metų tyrimo rezultatas buvo nauja mokslo šaka bei knyga, kuri yra įtakingiausias idėjų šaltinis štai jau daugiau kaip 200 metų.

Naujoji mokslo šaka, žinoma, buvo ekonomika, o naujoji knyga – „Tautų turtas" (pilnas knygos pavadinimas: „Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrimas"). Ji išleista 1776 metais – tais pačiais, kai buvo paskelbta JAV Nepriklausomybės deklaracija. Šiame savo veikale mokslininkas polemizavo su tų laikų nusistovėjusiu požiūriu į turtą ir jo kūrimą. Pagrindinė knygoje sprendžiama problema – klausimas, apie kurį moralės filosofas A. Smitas galvojo daug ir įtemptai: Kaip laisvuosiuose mainuose dalyvaujantys ir tik savo naudos siekiantys žmonės tuo pat metu padeda spręsti ir svarbiausias visuomenės problemas?

Smitui buvo suprantama, kad šeimos nariai ir draugai linki vienas kitam gero ir gali nesavanaudiškai teikti tarpusavio pagalbą. Bet didelio masto ekonomikoje, tokioje, kaip šiandienos pasaulio ūkis, esame priklausomi nuo daugelio mums nepažįstamų žmonių ir bendradarbiavimo su jais. Norėdami susilaukti tokios jų paramos, – teigė A. Smitas, mes remiamės sistema, kurioje žmonės siekia jiems naudingų dalykų mainais.

* *Ekonomika ir verslas*, Junior Achievement, Vilnius, 2001, p. 35.

1. Ekonomika yra mokslas apie:
   A tai, kaip užsidirbti pragyvenimui;
   B žmonių elgesį versle;
   C tai, kaip geriau patenkinti žmonių poreikius, kai ištekliai yra riboti;
   D turtą ir turtėjimą.
2. Kokį vaidmenį ekonomikoje gali atlikti bet kuris žmogus?
   A Darbuotojo, vartotojo, piliečio.
   B Svajotojo.
   C Taupytojo, sprendimų priėmėjo.
   D Medžiotojo.
3. Kodėl reikia mokytis ekonomikos?
   A Ekonomikos mokslas padeda geriau suprasti ūkinės veiklos dėsningumus.
   B Išmanant ekonomiką, galima geriau pasirinkti būsimą profesiją.
   C Ekonomikos dėsnių žinojimas padeda atsargiau vertinti įvairių politinių partijų programas.
   D Išmokus galima gauti geresnį pažymį.
4. Kaip pakistų jūsų motyvacija mokytis, jeigu už kiekvieną dešimtuką gautumėte, tarkime, bilietą į kiną?
5. Dėl kokių priežasčių ar paskatų jūs rinktumėtės kokį nors darbą, pavyzdžiui, visą rudenį šluoti gatvę?
6. Išvardykite dalykus arba paskatas, kurios galėtų paveikti jūsų sprendimus, pavyzdžiui, susijusius su mokymusi.
7. Grįžkite prie 13 puslapyje pateiktų 8 klausimų-minklių ir, vadovaudamiesi šešiomis *Ekonominio mąstymo vadovo* prielaidomis, pabandykite atsakyti į jas dar kartą. Aptarkite savo atsakymus su klase.
8. Sugalvokite savo ekonominę minklę.

2 skyrius

STYGIUS IR PASIRINKIMAI

✓ *Kodėl žmonėms visuomet tenka rinktis?*
✓ *Kokių rūšių ištekliai nagrinėjami ekonomikoje?*
✓ *Kodėl ištekliai yra riboti, o poreikiai – beribiai?*

2 TEMA IŠTEKLIAI IR STYGIUS

Žaidimas „Stebuklingas žiedelis“

Šiandien Erika kuprinėje rado iš kažin kur atsiradusią dėžutę su stebuklingu žiedeliu. Mergina nežino, ką daryti, nes raštelyje parašyta, kad žiedelio negalima pasilikti sau. Erika turi daug draugių ir draugų, o žiedelis – vienas.

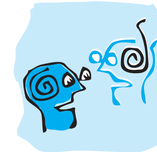
Pasiūlykite bent po vieną idėją, kaip būtų galima nuspręsti, kam atiteks žiedelis. Pavyzdžiui, vienas iš būdų galėtų būti loterija. Savo sąsiuviniuose užrašykite daugiau pasiūlymų.

Greičiausiai jūs sugalvojote daugiau skirtingų būdų, kaip nuspręsti, kam turi atitekti žiedelis. O kuris iš jų geriausias? Paprastai žmonės, spręsdami kokią nors rimtą problemą, atsižvelgia į jiems svarbius dalykus, kitaip dar vadinamus kriterijais. Kokie kriterijai sprendžiant, ant kieno piršto atsidurs stebuklingasis žiedelis, yra svarbūs jums? Tai galėtų būti teisingumas, lygybė, draugystė, naudingumas ir pan.

Savo sąsiuviniuose nusibraižykite lentelę ir į ją įrašykite savo pasirinktus 3–5 kriterijus bei žiedelio dalybų būdus.

Kriterijai / Žiedelio skyrimo būdai	Teisingumas	Lygybė	Naudingumas	………..
Loterija	+	+	—	
………				

Vadovaudamiesi savo pasirinktais kriterijais, įvertinkite kiekvieną žiedelio skyrimo būdą. Jeigu tas būdas atitinka kriterijų, langelį pažymėkite ženklu „+“, jeigu ne – parašykite ženklą „–“. Pavyzdžiui, pasirinkę loteriją, pliusą tikriausiai rašysite langeliuose „Teisingumas“ ir „Lygybė“. Įvertinę visas galimybes, išrinkite tą, kuriai atiteko daugiausia teigiamų jūsų įvertinimų. Palyginkite savo ir draugų sprendimus.

Kodėl reikėjo ieškoti būdų, kaip pasirinkti, kam atiteks žiedelis?
Ar skirstomi tik stebuklingi žiedeliai?
Kodėl apskritai reikia skirstyti įvairias prekes ir paslaugas?
Kokių skirstymo būdų pastebėjote jus supančioje aplinkoje?

Mes turime įvairiausių norų: norime, kad mus mylėtų, mumis pasitikėtų, didžiuotųsi; norime keliauti, lankytis su draugais kavinėse ir teatruose, norime įsigyti įvairių daiktų. Tačiau šiame vadovėlyje nagrinėsime tik vadinamuosius ekonominius žmonių norus, t. y. tokius, kurie gali būti patenkinti vartojant ***prekes*** ar ***paslaugas***. Deja, prekės ar paslaugos iš niekur neatsiranda. Joms sukurti reikia įvairių išteklių. Paveikslėlyje matome, kiek įvairių išteklių reikia knygai pagaminti.

- ***Gamtiniai ištekliai*** – gamtos dovanos, egzistuojančios be žmogaus dalyvavimo.
- ***Žmogiškieji ištekliai*** – prekes gaminančių ar paslaugas teikiančių žmonių fiziniai ir protiniai gebėjimai.
- ***Kapitalo ištekliai*** – žmonių pagamintos prekės, naudojamos kitoms prekėms gaminti ir paslaugoms teikti.
- ***Verslumas*** – žmonių savybė naujoviškai mąstyti, gebėjimai vadovauti, imtis rizikos ir telkti kitus išteklius prekėms gaminti ir paslaugoms teikti.

Deja, ištekliai yra riboti. Jų nėra tiek, kiek norėtųsi, todėl prekių ir paslaugų kiekis taip pat yra ribotas. Žmonės nuolat susiduria su ***stygiumi*** – trūksta laiko, pinigų ir daugelio kitų dalykų. Galite pamanyti, kad bent pinigų stygius išsprendžiamas be didelio vargo. Užtektų, kad valdžia prispausdintų jų daugiau, ir kiekvienas galėtų įsigyti, ko tik širdis geidžia. Tačiau priežastis yra ne pinigų, o prekių ir paslaugų stygius. Jei pinigų prispaudins daug, o prekių nepadaugės – padidės tik prekių kainos, o stygiaus problema išliks.

Ekonomika – tai mokslas, nagrinėjantis, kaip esant ribotiems ištekliams maksimaliai patenkinti žmonių poreikius.

O kaip yra su žmonių norais? Dažniausiai norai yra neriboti, dėl to taip pat tenka rinktis. Šie pavyzdžiai jums tikriausiai pažįstami:

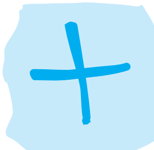

Sugalvokite pavyzdį situacijos, kai jūs patys turėjote rinktis iš keleto galimų variantų. Argumentuokite, kodėl pasirinkote vieną ar kitą daiktą, paslaugą ar laisvalaikio leidimo būdą, palyginkite savo ir klasės draugų pasirinkimo problemas bei jų sprendimo būdus.

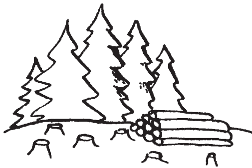

1. Stygius, tai:
   A pojūtis, kad kažko trūksta;
   B problema, kurią nuolat sprendžia kiekvienas žmogus, verslininkas, šalis;
   C pinigų trūkumas;
   D tik atsilikusių šalių rūpestis.
2. Naudodamiesi žiedelio skyrimo pavyzdžiu, kartu su šeimos nariais ar draugais išspręskite kokią nors rimtą problemą. Atlikite tai žingsnis po žingsnio:
   a) įvardykite problemą;
   b) raskite būdus (išvardykite alternatyvas) jai spręsti;
   c) įvertinkite, kas priimant sprendimus svarbiausia – nusistatykite kriterijus;
   d) jais remdamiesi patikrinkite visus galimus sprendimo būdus;
   e) priimkite sprendimą.

3. Pasvarstykite, kokių išteklių reikėtų vienai kokiai nors pasirinktai prekei pagaminti ar paslaugai teikti. Galite remtis paveikslėliu, vaizduojančiu išteklius, kurių reikia knygai pagaminti.
4. Panagrinėkite priede pateikiamą statistinę medžiagą.
   a) Remdamiesi 1–3 lentelėse pateiktais duomenimis apie Lietuvos gamtinius išteklius, pamąstykite, kokias prekes gaminti ar paslaugas teikti jie leistų.
   b) Kokias išvadas, susijusias su ekonomine žmonių veikla, galite padaryti įvertinę 4–6 lentelėse pateiktus duomenis apie Lietuvos žmogiškuosius išteklius ir jų kokybę?
   c) Palyginkite dirbančiųjų ir bedarbių šalies gyventojų išsilavinimą. Koks yra galimybės įsidarbinti ir žmogaus išsilavinimo ryšys?

Lietuvos gamtiniai ir žmogiškieji ištekliai

1 lentelė. Lietuvos miškų pagrindiniai rodikliai (2001 m. duomenys)

Miško fondo žemė, tūkst. ha	2 180,0
Bendras medienos tūris su žieve, mln. m^3	371,7
Miškingumas, %	30,9
Miško plotas, tenkantis 1 gyventojui, ha	0,57

2 lentelė. Žemės ūkio naudmenos

Žemės fondo kategorijos	Žemės ūkio naudmenos, tūkst. ha			
	Iš viso	Iš jų		
		ariamoji žemė	sodai	pievos ir natūralios ganyklos
Žemės ūkio paskirties žemė, iš viso	3 370,0	2 874,7	43,0	452,3
Privati žemė	1 826,1	1 615,4	30,6	180,1
Valstybinė ir valstybės valdoma žemė	1 543,9	1 259,3	12,4	272,2
Kitos paskirties žemė	117,2	55,3	16,2	45,7
Iš viso	**3 487,2**	**2 930,0**	**59,2**	**498,0**

Šaltinis. Žemės ūkio ministerija, Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, Žemės ir kito nekilnojamojo turto kadastro ir registro valstybės įmonė, LR Žemės fondas 2002 01 01.

3 lentelė. Naudingųjų iškasenų ištekliai

Iškasenos	Išžvalgyta iki 2001 01 01	Gavyba iki 2001 01 01
Nafta, mln. t	4,2	0,316
Durpės, mln. t	118,4	0,259
Klintys, mln. t	312,4	0,850
Dolomitai, mln. m^3	111,5	0,524
Molis, mln. m^3	91,2	0,177
Smėlis ir žvyras, mln. m^3	668,4	4,494

4 lentelė. Gyventojai pagrindinėmis amžiaus grupėmis[1]

Metai	Iš viso, tūkst.	Iš jų			Palyginti su visu gyventojų skaičiumi, %		
		iki darbingo amžiaus	darbingo amžiaus	pensijinio amžiaus	iki darbingo amžiaus	darbingo amžiaus	pensijinio amžiaus
2001	3 484,0	680,0	2 100,0	703,7	19,5	60,3	20,2
2002	3 475,3	717,2	2 068,9	689,2	20,6	59,6	19,8

[1] Anksčiau moterų darbingas amžius buvo nuo 16 iki 55 metų, vyrų – nuo 16 iki 60 metų. Pagal galiojančius Lietuvos Respublikos įstatymus šios ribos kinta tolydžio artėdamos atitinkamai prie 60 ir 62,5 metų amžiaus.

5 lentelė. Gyventojų darbinis aktyvumas (tūkst.)

	2001 m.	2002 m.
Darbo jėga	1 635,8	1 630,3
Užimti gyventojai	1 351,8	1 405,9
Bedarbiai	284,0	224,4

6 lentelė. Gyventojų išsimokslinimas ir užimtumas (2001 m. duomenys)

Išsimokslinimas	Iš viso tokio išsimokslinimo, tūkst.	Iš jų			
		užimti		bedarbiai	
		tūkst.	%	tūkst.	%
Aukštasis	311,2	291,1	93,5	20,1	6,5
Aukštesnysis, specialusis vidurinis	497,5	431,5	86,7	66,0	13,3
Vidurinis	368,1	288,0	78,2	80,1	21,8
Vidurinis su profesiniu mokymu	293,4	229,0	78,0	64,4	22,0
Pagrindinis	150,6	109,7	72,8	40,9	27,2
Pagrindinis su profesiniu mokymu	97,0	74,4	76,7	22,6	23,3
Pradinis, neturintis pradinio	44,1	38,9	88,2	5,2	11,8
Iš viso	**1 761,9**	**1 462,6**		**299,3**	

Šaltinis. Visi statistiniai duomenys paimti iš 2002 m. Lietuvos statistikos metraščio. Kai kuriuos jų galite rasti interneto svetainėje www.std.lt.

3 skyrius

ALTERNATYVIEJI KAŠTAI

- *Kaip teisingai pasirinkti?*
- *Kas yra alternatyvieji pasirinkimo kaštai?*

3 TEMA ALTERNATYVIEJI PASIRINKIMO KAŠTAI

Jau žinote, kad norai yra beribiai, o ištekliai yra riboti, todėl žmonės priversti rinktis. Štai Jonas turi 300 Lt. Jau seniai jis svajoja įsigyti 3 daiktus, tačiau kiekvieno vertė yra po 300 Lt. Tad tenka pasirinkti kurį nors vieną iš jų.

Kaip rinkosi Jonas? Gal naudojosi ankstesnėje pamokoje aprašytu sprendimų priėmimo modeliu? Kad ir ką jis išsirinktų, bet kuriuo atveju nesuklysite pasakę, kad Jonas pasirinko sau naudingiausią daiktą, o likusių nusipirkti jis nebegalės.

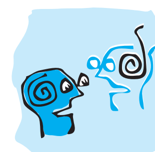
Remdamiesi Jono atveju, pateikite pavyzdžių, kai pasirinkus ką nors viena, praradote galimybę turėti ką nors kita.

Su panašiais pasirinkimais susiduria visi žmonės, verslo įmonės bei organizacijos, taip pat ir vyriausybės. Verslininkai paprastai labai atidžiai apsvarsto visus savo turimų išteklių panaudojimo būdus, arba alternatyvas, ir renkasi tą, kuri, jų nuomone, atneš daugiau naudos. Pasirinkti ne visada lengva, nes dažnai trūksta informacijos, kiek tai kainuos ir kokia nauda iš to pasirinkimo yra dabar ar bus ateityje. Taip pat neaišku, kas prarandama atsisakant pasirinkto dalyko. Šiuo požiūriu ypač sunku vertinti valstybės vykdomas programas. Tik tuomet, kai priimant sprendimus dalyvauja kuo daugiau suinteresuotų žmonių, galima tikėtis naudingesnio visuomenei sprendimo.

Kai renkamės iš kelių alternatyvų, geriausia iš atmestų galimybių yra vadinama to pasirinkimo ***alternatyviaisiais kaštais***. Kodėl tik viena iš atsisakytųjų? Pavyzdžiui, atsisakęs grotuvo Jonas galėtų įsigyti arba tik dviratį, arba tik batelius, o ne abu iš karto. Jono alternatyvieji kaštai – dviratis.

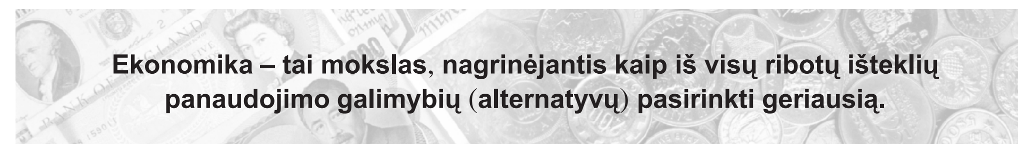

Diskutuodami prisiminkite *Ekonominio mąstymo vadovą*. Vienas iš teiginių – „Žmonės siekia maksimalios naudos.“ Akvilė, Martynas ar bet kuris verslininkas imsis tokios veiklos, kuri, kaip jie visi tikisi, atneš didžiausios naudos. Kitas teiginys – „Visi pasirinkimai kainuoja.“ Palyginę, kokios naudos galėjome gauti pasirinkę kitaip, sužinosime, ar tikrai šis mūsų pasirinkimas naudingiausias.

1. Kaip manote, ar skirtingų žmonių, besirenkančių, tarkime, vieną iš penkių prekių, alternatyvieji kaštai sutampa?
2. Kokie galėtų būti Martyno ir žemdirbio alternatyvieji kaštai?
3. Kodėl svarbu žinoti savo pasirinkimo alternatyviuosius kaštus?
4. Pasamprotaukite, kuo vadovaudamiesi dažniausiai priimate vieną ar kitą sprendimą. Tarkime, jūsų draugas nusprendžia nesimokyti vidurinėje mokykloje. Dėl kokių priežąsčių jis galėtų taip pasielgti? Kokie būtų tokio pasirinkimo alternatyvieji kaštai?

Ekonomika – tai mokslas, nagrinėjantis kaip iš visų ribotų išteklių panaudojimo galimybių (alternatyvų) pasirinkti geriausią.

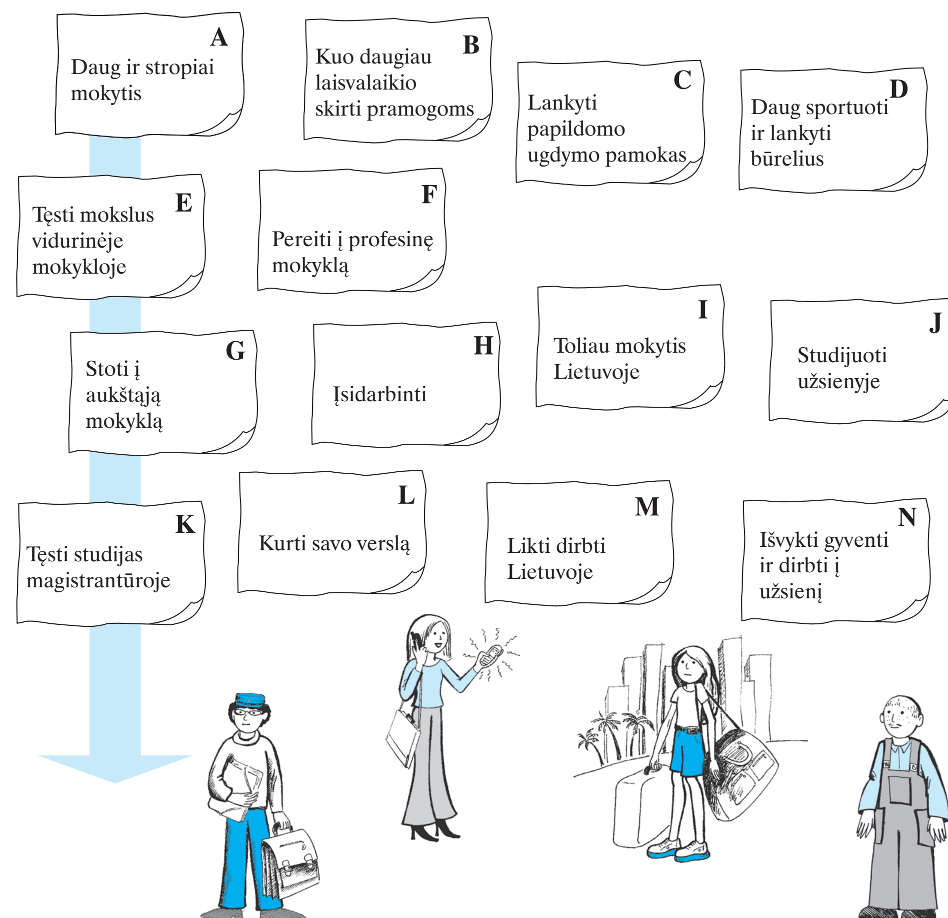

1. Pasirinkimų padariniai paaiškėja:
   A tik tuomet, jeigu apie tai sužino tėvai;
   B visuomet;
   C tik užaugus;
   D tik tuomet, jeigu darydamas pasirinkimą nesi jo apsvarstęs.
2. Milda susitaupė 20 Lt ir ruošiasi atostogauti. Pasiūlykite, kaip ji galėtų juos išleisti. Kokie būtų jos pasirinkimo alternatyvieji kaštai?
3. Paklausinėkite suaugusiųjų – tėvų, giminaičių, mokytojų, ką jie savo gyvenime rinkosi ir kokie buvo tų pasirinkimų alternatyvieji kaštai.

4. Numatykite kiekvieno mūsų knygos herojaus ateities perspektyvą. Iš galimų pasirinkimų sąrašo pasirinkite tas alternatyvas, kurios šiems herojams labiausiai tikėtinos.

AKVILĖS, ERIKOS, JONO IR MARTYNO GALIMI PASIRINKIMAI

4 skyrius

EKONOMIKOS SISTEMOS

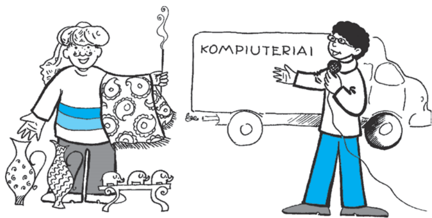
- *Kokie yra pagrindiniai ekonomikos klausimai?*
- *Kokios yra ekonomikos sistemos?*
- *Kokie yra esminiai įvairių ekonomikos sistemų skirtumai?*

4 TEMA EKONOMIKOS SISTEMOS IR PASKATOS

Kasdien žmonės renkasi, kaip panaudoti išteklius. Pasveria kiekvieno alternatyviojo pasirinkimo naudą ir kaštus. Vienu atveju tai daro kaip vartotojai, kitu – kaip darbuotojai, trečiu – kaip verslininkai, ketvirtu – kaip valstybės tarnautojai ir pan. Visi šie sprendimai ekonominiame arba ūkiniame gyvenime yra labai svarbūs. Sunku būtų išvardyti visas problemas, su kuriomis žmonės, įmonės, ar šalys susiduria ekonominėje veikloje. Tačiau jas galima apibendrinti trimis klausimais:

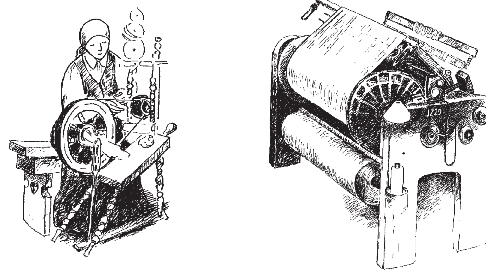
1. Ką?

Kokias prekes bei kiek jų gaminti ir kokias paslaugas bei kiek jų teikti?

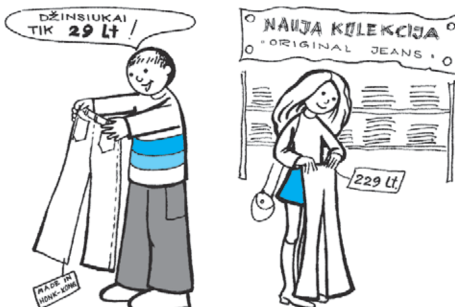
2. Kaip?

Kaip tas prekes gaminti ir paslaugas teikti?

3. Kam?

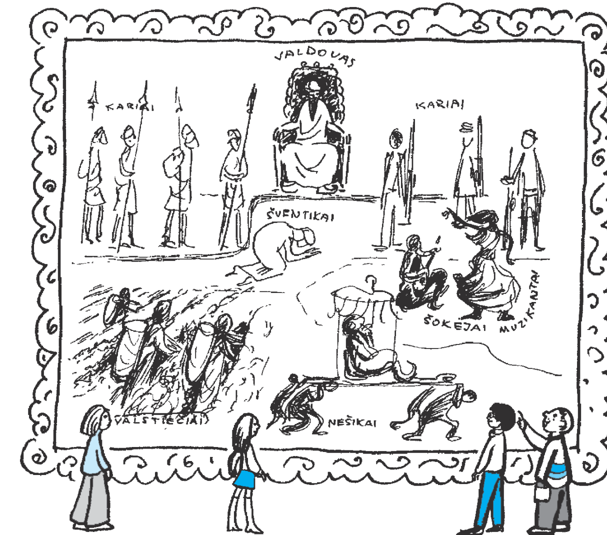
Kas tas prekes vartos ir kas tomis paslaugomis naudosis?

Kiekviena šalis šiuos klausimus sprendžia savaip. Pagal tai, kaip į juos yra atsakoma, skiriamos ***trys ekonomikos sistemos***.

- **Tradicinės ekonomikos sistema**

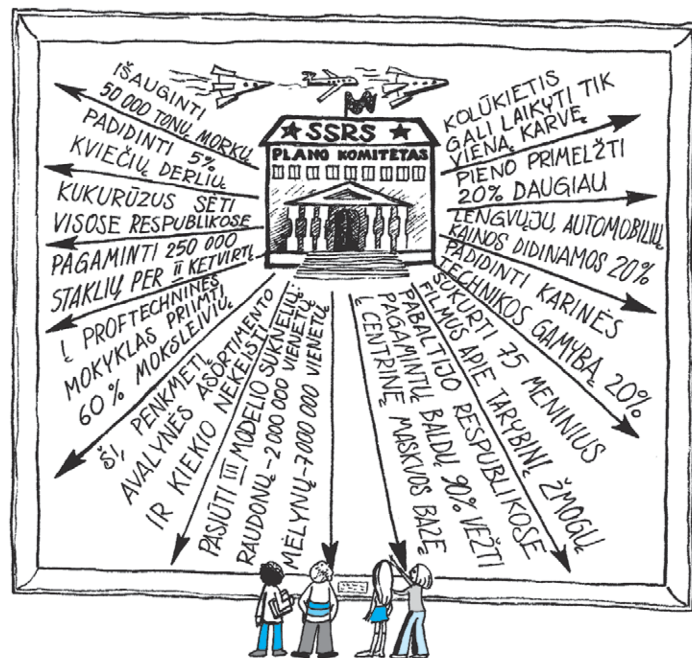
Ši ekonomikos sistema paremta tradiciniais gamybos ir paskirstymo sprendimais, t. y. naudojami tie patys, kaip ir praeityje, būdai. Kai kuriose šalyse net yra susidariusios kastos, kurios lemia žmogaus vietą visuomenėje. Pereiti iš vienos kastos į kitą, verstis kita veikla nei tėvai ir protėviai, dažnai netgi naudotis naujoviškais įrankiais ar mechanizmais būna sunku ar tiesiog neįmanoma. Taigi tradicinės ekonomikos sistemoje atsakymus į klausimus, ***ką***, ***kaip*** ir ***kam*** gaminti, sąlygoja šalies religiniai ir socialiniai papročiai bei tradicijos. Tokia ekonomikos sistema dažniausiai pasitaiko silpnai ekonomiškai išsivysčiusiose Afrikos ir Azijos šalyse, bet ir tai tik atskirose ūkio šakose. Šios šalys labai skiriasi viena nuo kitos ir kalba, ir religija, ir papročiais, tačiau panašios vienu dalyku – jos gyvena labai skurdžiai. Tradiciniais metodais pagaminama labai nedaug, dažnai to nepakana net išgyventi. Tik dėl teikiamos per pastaruosius dešimtmečius turtingųjų valstybių pagalbos skurstančių šalių gerokai sumažėjo.

- **Komandinės ekonomikos sistema**

Ši sistema remiasi kolektyvine nuosavybe. Visus sprendimus, ***ką***, ***kaip*** ir ***kam*** gaminti, priima vienas centras ar grupė. Paskatos veikti – centrinių valdymo institucijų komandos. Tačiau nemanykite, kad ši sistema būdinga tik sovietinio bloko šalims. Grįžkime į senovės Antiką ir rasime Spartą, kur visam ekonominiam gyvenimui vadovavo valstybė, buvo ribojama prekyba, žmonės negalėjo laisvai rinktis, kaip naudoti savo pajamas. Viduramžiais žemvaldys ar feodalas labai sėkmingai atlikdavo plano komiteto, kaip kad buvo vadinama centrinė planavimo įstaiga buvusioje SSRS, vaidmenį. Deja, kaip paaiškėjo,

viena įstaiga nepajėgia apdoroti visos informacijos, reikalingos sėkmingai vadovauti visos šalies ūkiui. Planai dažnai būdavo neįvykdomi, todėl visą laiką trūkdavo prekių ir paslaugų. Paklausinėkite tėvelių ar senelių ir sužinosite, kad parduotuvės būdavo tuščios, žmonės valandų valandas stovėdavo eilėse norėdami nusipirkti net būtiniausių produktų.

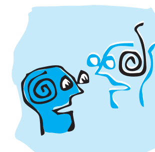

- **Rinkos ekonomikos sistema**

Ši ekonomikos sistema remiasi privačia nuosavybe, lanksčiomis kainomis, konkurencija ir verslumu. Būtent privati nuosavybė sukuria paskatas imtis verslo, teikti žmonėms reikalingas prekes bei paslaugas ir naudotis savo darbo vaisiais pačiam. Lanksčios kainos padeda efektyviau paskirstyti ribotus išteklius. Jeigu kokio nors produkto vartotojai nori labiau, jo kaina kyla, verslininkai nori jį gaminti. Tačiau padidėjusi konkurencija skatina gamybą, o tai vėl sumažina kainas. Jeigu kokio nors produkto vartotojai pirkti nebenori – kainos mažėja, nedaug kas tokius produktus gamins. Taigi riboti ištekliai naudojami gaminti tas prekes ir teikti tas paslaugas, kurių nori vartotojai. Vadinasi, į klausimą ***ką*** šioje sistemoje ir atsako būtent vartotojai. Tuo tarpu atsakymu ***kaip*** rūpinasi verslai. Ir rūpinasi taip, kad su tais pačiais ištekliais būtų pagaminama kuo daugiau ir geriau, nes esant konkurencijai tarp gamintojų prasti gaminiai verslininkui neša tik nuostolius. Į klausimą ***kas*** atsako konkurencija tarp vartotojų – kas išgali už prekę ar paslaugą susimokėti. Esant rinkos ekonomikos sistemai, svarbiausius sprendimus dėl gamybos ir paskirstymo priima vartotojai ir verslo įmonės. Rinkos sąlygomis valstybė į ekonomiką beveik neturėtų kištis.

- **Mišriosios ekonomikos sistema**

Vien tik grynai tradicinės, komandinės ar rinkos ekonomikos nėra. Visose šalyse yra daugybė persipynusių visų trijų sistemų bruožų. Pagal tai, kuri iš sistemų vyrauja, mes ir sprendžiame, kokia yra vienos ar kitos šalies ekonomika: tradicinė, komandinė ar rinkos. Pavyzdžiui, Kinija yra komandinės ekonomikos valstybė, kurioje gausu rinkos ekonomikos bruožų. Šiaurės Amerikos valstybės, Europos šalys ir, be jokios abejonės, Lietuva šiandien jau gyvena rinkos ekonomikoje. Tačiau, kaip sužinosime iš paskesnių temų, mūsų šalyje, kaip ir daugelyje kitų, valstybė atlieka gana daug funkcijų, vadinasi, yra ir komandinės ekonomikos elementų. Pamąstę kiekvienoje šalyje jūs galite rasti ir šiek tiek tradicinės ekonomikos sistemos bruožų.

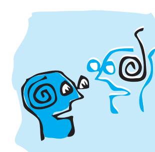
Prisiminkite stebuklingąjį žiedelį, suteikiantį jo turėtojui neeilinių gebėjimų. Pagalvokite, kaip būtų sprendžiama žiedelio problema ir kam jis atitektų kiekvienoje iš sistemų: tradicinės, komandinės, rinkos ekonomikos.

Jau pirmojoje pamokoje kalbėjome apie ***paskatas***. Jas apibrėžėme kaip veiksnius, turinčius įtakos mūsų elgesiui. Įprastos ekonominės paskatos yra kaina, atlyginimas, pelnas, neatlygintina finansinė parama, arba subsidijos, mokesčiai. Parėmus kokią nors veiklą, ji skatinama plėstis. Padidinus mokesčius arba apribojus veiklą, pablogėja verslo sąlygos ir veiklos apimtis mažėja. Kokios paskatos veikia kiekvienoje ekonomikos sistemoje?

Tradicinės ekonomikos sistemoje, kur visas ekonominis gyvenimas remiasi tradicijomis ir papročiais, perduodamais iš kartos į kartą, turbūt vargiai rasite finansinių paskatų, pavyzdžiui, pelną ar kainą. Tradicijų laikymasis ir veiklos tęstinumas tampa didžiausia vertybe.

Komandinės ekonomikos sistemoje taip pat dominuoja neekonominės paskatos – patriotizmas, oficialus pripažinimas (darbo didvyrių vardai, garbės lenta). Įmonės žino, kad nepriklausomai nuo to, ar reikia vartotojams jų gaminamos produkcijos, ar ne, jos niekuomet nebankrutuos, todėl ir pelnas nėra svarbus.

Rinkos ekonomikoje visos ekonominės veiklos pagrindas – vartotojų norų tenkinimas. Ekonominė laisvė imtis norimos veiklos ir naudotis tos veiklos rezultatais yra rinkos variklis. Akivaizdu, kad būtent čia randame jau minėtų paskatų: verslininkai skatina pirkti kuo daugiau jų gaminamų produktų ir bando gauti daugiau pelno, darbuotojai stengiasi įtikinti darbdavius juos samdyti ir mokėti didesnį atlyginimą, darbdaviai moka daugiau už kokybišką ir našų darbą.

Kaip manote, kokios paskatos geriausiai veikia Lietuvos ekonomikoje?

Padiskutuokite, kokios ūkio šakos ar verslai yra arba turėtų būti remiami ir skatinami Lietuvoje.

1. Rinkos ekonomikai yra būdinga tai, kad:
   A ji remiasi konkurencija;
   B privati nuosavybė priklauso tik stambiems verslininkams;
   C galima plėtoti bet kokį legalų ir nelegalų verslą;
   D ji gali egzistuoti tik išsivysčiusiose šalyse.
2. Išvardykite po keletą šalių, kuriose vyrauja tradicinė ir komandinė ekonomika.
3. Pasakykite keletą tradicinės ir komandinės ekonomikos sistemų bruožų šiandien Lietuvoje veikiančioje ekonomikos sistemoje.
4. Riboti ištekliai verčia šalis:
   A spręsti, kokias prekes ir paslaugas jie gamins ir vartos;
   B apriboti prekių ir paslaugų kiekį, įvežamą iš užsienio;
   C pavesti vyriausybėms spręsti, ką gaminti;
   D įstatymais riboti vartojimą.
5. Kuri ekonomikos sistema pavaizduota šiame paveiksle? Kodėl?

5 skyrius

MAINAI IR PINIGAI

✓ *Kokia yra mainų esmė?*
✓ *Kam reikalingi pinigai?*
✓ *Kokios yra pinigų savybės ir funkcijos?*
✓ *Pinigų kaita, praeitis ir ateitis.*

5 TEMA MAINAI. PINIGAI, JŲ SAVYBĖS IR FUNKCIJOS

Nuvažiavo Jonas į kaimą aplankyti senelės. O ji su kaimyne jau pusdienį derasi. Senelė už krepšį svogūnų nori gauti didelį maišą morkų, o kaimynė du krepšius svogūnų siūlo keisti į tris maišus morkų. Senelei tiek morkų nereikia. Pasiklausė jų Jonas, apžiūrėjo senelės derlių ir pasiūlė sprendimą – maišą morkų mainyti į krepšį svogūnų ir pynę česnakų. Abi šalys tokiu patarimu liko patenkintos ir ***mainai*** galų gale įvyko.

1. Kaip manote, kodėl kaimynės mainėsi daržovėmis?
2. Pabandykite prisiminti panašių pavyzdžių, kai jūs, jūsų šeimos nariai ar draugai kuo nors mainėsi.
3. Kodėl apskritai žmonės sutinka vieni su kitais kuo nors mainytis? Kas tokiuose mainuose laimi?

Prisiminkime *Ekonominio mąstymo vadovą*, kuriame teigiama: „Žmonės siekia maksimalios naudos“. Kodėl Jono senelė sutiko krepšį svogūnų ir pynę česnakų keisti į maišą morkų? Greičiausiai jos darže morkos neužderėjo. O kaimynei šiais metais, matyt, nesisekė svogūnus auginti. Jeigu jūs, eidami į turistinį žygį, pasiėmėte tik sumuštinių, o arbata liko namuose, matyt, mielai bent vieną sumuštinį mainysite į puodelį arbatos. Žmonės turi nevienodus įvairių prekių kiekius ir vertina tas ***prekes*** ar ***paslaugas*** labai skirtingai. Kas vienam atrodo vertinga ir geidžiama, kitam gali būti bevertis niekalas. Mainai paprastai vyksta tik tada, kai viena šalis siūlo kitai ką nors tokio, ką toji vertina labiau už tai, ką siūlo pati, ir atvirkščiai. Gali pasirodyti, kad kai kurie nors mainai yra nelygiaverčiai (pvz., vienas kolekcionierius pašto ženklelį keičia į kito kolekcionieriaus auksinę sagę). Bet taip atrodo tik mums, o abu kolekcionieriai, be abejo, įsitikinę, kad atliko sėkmingus mainus, kitaip jie nebūtų mainęsi. Laisvoje rinkoje vyksta tik tokie mainai, kurių metu laimėti tikisi abi šalys.

Mainai – tai keitimasis prekėmis ir paslaugomis.

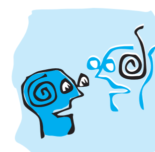
Mainai žinomi nuo neatmenamų laikų. Pirmykščių bendruomenių nariai tokiu būdu keisdavosi primityviais darbo įrankiais, negausiais savo veiklos produktais. Tokie mainai, kai prekė ar paslauga keičiama į kitą prekę ar paslaugą, vadinami ***natūriniais mainais.*** Natūrinių mainų pasitaiko ir šiandien, pavyzdžiui: dvi valstybės susitaria pasikeisti dideliais kiekiais kokių nors produktų (tarkime, bananų ir trikotažo gaminių) arba, kaip mūsų pavyzdyje, bobutės svogūnus ir česnakus maino į morkas. Tačiau natūriniai mainai turi daug trūkumų. Turint atliekamą knygą ir norint kompaktinės plokštelės, kažin ar pavyks rasti žmogų, norintį atsikratyti jums reikalinga plokštele ir geidaujantį būtent šios knygos.

Suvokdami, kad natūriniai mainai yra nepatogūs, žmonės jau nuo seno naudojo įvairius mainų tarpininkus, kuriuos dabar vadintume ***pinigais***. Turint atliekamą knygą, paprasčiausia būtų ją parduoti (išmainyti į pinigus), o už juos nusipirkti norimą plokštelę (pinigus išmainyti į plokštelę). Todėl galime pateikti ir platesnį mainų apibrėžimą:

Mainai – tai prekių ir paslaugų arba pinigų keitimas į prekes ir paslaugas arba pinigus.

Kas yra pinigai? Iš istorijos turbūt žinote, kad pinigais vienuose ar kituose kraštuose yra buvę gyvuliai, pipirai, druska, tabakas, kriauklelės ar kitokie egzotiški daiktai. Tačiau šiandien, nuėję į parduotuvę ir pasiūlę kriauklelių už ledų porciją, vargu ar ką laimėtume. Nors susitarus pinigais galima laikyti daug ką, svarbu, kad jie atitiktų tam tikrus reikalavimus. Kad ir kokie būtų pinigai ir kaip jie atrodytų, reikia, kad jų visuotinį pripažinimą įstatymais garantuotų šalies vyriausybė.

Žinoma, čia tik mūsų herojų fantazijos. Šiais laikais niekas smėlio, jaučių, kailių ar pieštukų nelaiko visuotinėmis atsiskaitymo priemonėmis. O kokios dar savybės neleidžia jiems tapti pinigais?

Tad kuo ypatingi dabar mūsų naudojami pinigai? Kuo jie panašūs ar nepanašūs į jūsų aptartuosius diskusijoje? Matyt, sutiksite, kad popieriniai banknotai ir metalinės monetos yra ir patogūs nešiotis (piniginėje užima nedaug vietos, yra lengvi), ir patvarūs (spausdinami ant labai kokybiško popieriaus), ir dalūs (lengva atiduoti grąžą), ir lengvai atpažįstami bei sunkiai padirbami (yra vandens ženklai, apsauginiai siūleliai, paslėpti skaičiai matomi tik apšvietus ultravioletiniais spinduliais). Tačiau popierinius ir metalinius pinigus šiandien jau palengva keičia elektroniniai: debetinės ir kreditinės kortelės, mokėjimo pavedimai internetu, čekiai ir pan.

Plėtojant naujas technologijas, keičiasi tiek pinigų forma ir pavidalas, tiek naudojimo būdai. Tačiau visuomet išlieka pagrindinės pinigų funkcijos. Kaip jau aptarėme anksčiau, svarbiausia jų – pinigai yra ***mainų tarpininkas***. Pinigai labai supaprastina ir atpigina mainus.

Turint pinigus, lengviau palyginti skirtingų prekių ir paslaugų vertę. Dabar viską galima įvertinti pinigais. Pavyzdžiui, pasakyti, kad pora batų kainuoja 199 Lt, yra kur kas patogiau, nei bandyti įvertinti, kiek, tarkime, sąsiuvinių, ledų porcijų ar bilietų į kiną galima už juos gauti. Taigi pinigai yra ir ***vertės matas***.

Pinigai į prekes ir paslaugas gali būti iškeisti bet kada, todėl jie suteikia žmonėms galimybę taupyti ar investuoti, o pirkti – vėliau. Tarkime, jūsų šeima ateinančią vasarą nori atostogauti prie jūros, o tam reikės nemažos sumos pinigų. Galite įsivaizduoti, kaip sudėtinga būtų sukaupti prekių ir paslaugų, kurias atėjus atostogų metui dar reikėtų keisti į poilsiui prie jūros reikalingas, be abejo, jau kitas prekes bei paslaugas. Sakoma, kad pinigai yra ***vertės kaupimo priemonė***.

Atsiminkite šias pagrindines pinigų funkcijas:

Vertės matas	**Mainų tarpininkas**	**Vertės kaupimo priemonė**

1. Mainai įvyksta tik tada, kai:
   A abi juose dalyvaujančios šalys tikisi naudos;
   B yra žmonių, norinčių ir turinčių kuo mainytis;
   C žmonės keičiasi prekėmis ir paslaugomis;
   D daiktas keičiamas į daiktą.
2. Išrinkite atvejus, iliustruojančius natūrinius mainus:
   a) pagal katalogą užsisakėte kolekcinių mašinėlių;
   b) internetu pasikeitėte muzikos įrašais;
   c) padėjote kaimynui sutvarkyti garažą, ir jis jums leido pasivažinėti mopedu;
   d) su draugu pasikeitėte pašto ženklais;
   e) prie stadiono jums pavyko iš rankų įsigyti bilietą;
   f) šluodamas kiemą užsidirbote bilietui į kiną.
3. Kurie iš pateiktų pavyzdžių yra mainai?
   A Moksleivis nusipirko sąsiuvinį.
   B Turistas apmokėjo viešbučio sąskaitą.
   C Verslininkas sumokėjo mokesčius.
   D Draugaujančios mokyklos pasikeitė delegacijomis.
4. Kurias pinigų savybes atitinka ir kurių ne:
   a) spalvoti atvirukai;
   b) gintaro gabalėliai;
   c) LEGO kaladėlės;
   d) aukso luitai;
   e) tarpukario Lietuvos litai;
   f) kredito kortelės?

5. Kokių savybių trūksta šiuose paveikslėliuose pavaizduotiems „pinigams“?

6. Kokias pinigų funkcijas iliustruoja šie teiginiai?

a) Dviratis kainuoja 300 Lt, tad iš kasdien gaunamų kišenpinigių taupant po litą, po metų galima būtų įsigyti ne tik dviratį, bet ir dviratininko šalmą.

b) Pardavus kompaktinę plokštelę, galima nusipirkti bilietą į krepšinio varžybas.

c) Nusipirkau batus už 150 Lt.

d) Dėdė davė 20 Lt būsimoms atostogoms prie jūros.

e) Radau 5 Lt, galiu nueiti į kiną.

f) Viršijus greitį, teks sumokėti 50 Lt baudą.

g) Automobilių stovėjimo aikštelėje reikia mokėti po 1 Lt už valandą.

Iš pinigų istorijos[1]

Tais laikais, kai žmonės vertėsi tik medžiokle ir įvairių gamtos gėrybių rinkimu, praktiškai nebuvo tvirtos nuosavybės, prekybos ir pinigų. Žmonės apsirūpindavo patys. Jie medžiojo ir rinko maistą, iš kailių darė drabužius, o iš medžio ir akmenų – įrankius. Darbo pasidalijimo dar nebuvo. Tačiau po akmens amžiaus sekusiu bronzos laikotarpiu susikūrė naujų struktūrų. Iš bronzos žmonės išmoko pasigaminti geresnių įrankių ir ginklų. Bet tam reikėjo specialių įgūdžių – teko specializuotis. Amatininkas jau nebemedžiojo, jis gamino įrankius ir mainė juos į maistą ir drabužius. Bėgant šimtmečiams, specializacija didėjo, mainai vis labiau tobulėjo. Deja, ši sistema veikė anaiptol ne be problemų: norintys išmainyti mėsą, turėdavo greitai surasti interesantą, kad jo prekė nesugestų ir neprarastų vertės. Todėl žmonės ėmė naudoti specialias mainų prekes, kurių visi geidė ir kurios galėjo ilgai išsilaikyti. Svarbia mokėjimo priemone tapo gyvi gyvūnai, vadinamieji galvijų pinigai.

Tačiau jaučiai, karvės ir avys sukeldavo šiokių tokių sunkumų; ką daryti tam, kuris norėjo įsigyti molinę puodynę ir, žinoma, neketino už ją atiduoti savo avies. Šie pinigai buvo ne tik nedalomi, bet dar ir nemažai suėsdavo. Taigi prireikė mažesnių ir lengvesnių pinigų.

Įvedus monetas, prekyba gerokai palengvėjo ir suklestėjo. Monetas pradėjo kalti persai, graikai, romėnai. Graikijos karalius Fedonas įvedė sidabrines monetas. Sidabriniai pinigai buvo pavadinti drachmomis, ir graikų valiuta išsaugojo šį pavadinimą iki euro įvedimo 2002 metais.

O pirmąja pasauline valiuta yra laikomos Aleksandro Didžiojo monetos. Savo valdymo laikotarpiu Aleksandras užkariavo visas šalis, kurios buvo reikšmingos ano meto pasaulyje: Graikiją, Mažąją Aziją, dideles dalis Indijos, Egipto, Persijos, Irano. Jis prisigrobė daug aukso ir sidabro. Savo grobį panaudojo ne rūmams puošti. Iš lobių ėmė kalti monetas. Taip jis galėjo finansuoti brangius karo žygius ir, be savo kariuomenės ir jūrų laivyno, įsitaisė dviejų šimtų kovos dramblių armiją. Kadangi jo imperijos dydis anuo metu atrodė begalinis, Aleksandro Didžiojo monetos laikomos pirmosiomis pasaulyje. Europoje XVII a. prasidėjo popierinių pinigų era, nors Kinijoje pirmosios jų formos atsirado geru tūkstantmečiu anksčiau.

Anglijos auksakaliai priimdavo saugoti tauriuosius metalus bei monetas ir išduodavo savo klientams kvitus, vadinamuosius vekselius. Šiuos dokumentus po kurio laiko pradėta naudoti kaip pinigus: pirkėjas mokėdavo jais už prekes, o jo sandorio partneris už juos vėl banke gaudavo pinigus. Iš šių mainų atsirado banknotai: žmonės įnešdavo aukso ir sidabro monetas į banką ir už jas gaudavo popierinius pinigus. Bankas visada turėdavo tiek aukso ir sidabro, kiek išleisdavo banknotų. Beveik tuo pat metu didžiuosiuose prekybos miestuose atsirado negrynieji pinigai – pirkliai galėjo atidaryti sąskaitas ir naudotis pervestomis sumomis.

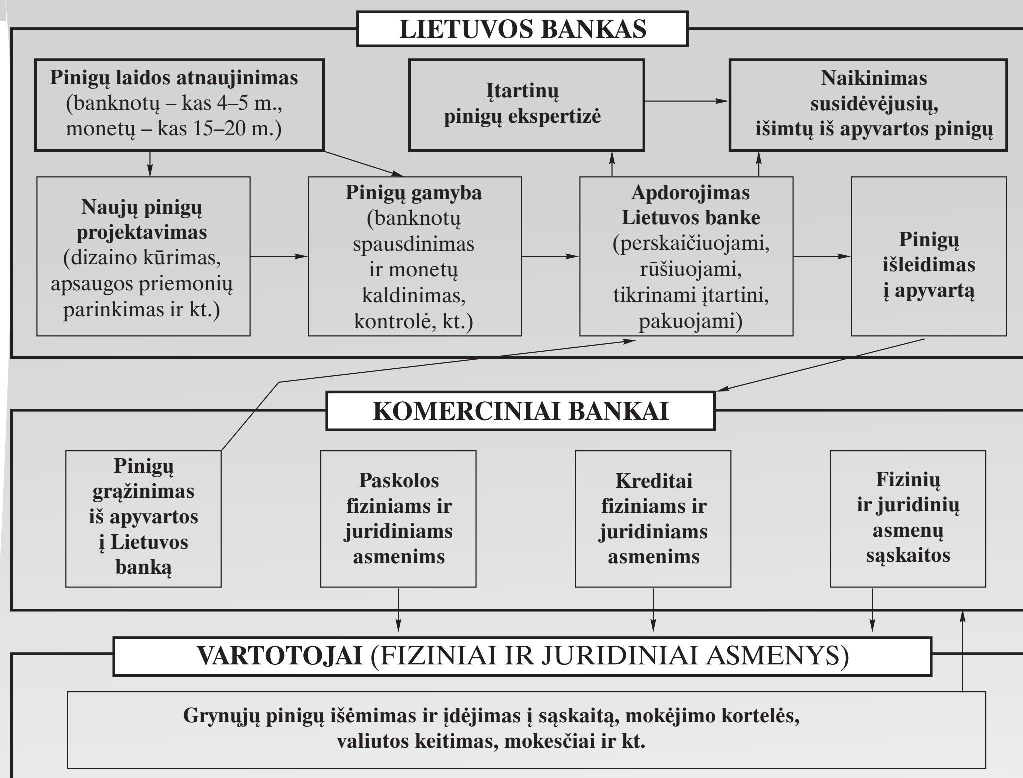
O kaip yra šiandien? Didžiąją dalį šalies pinigų paprastai sudaro banknotai, monetos ir pinigai einamosiose sąskaitose, t. y. tokiose, iš kurių bet kada pinigus galima paimti. O ar visuomet, norėdami ką nors nusipirkti ar sumokėti už, tarkime, telefono, paslaugas, einame į parduotuvę ar banką? Elektroninė komercija, arba atsiskaitymas už prekes bei paslaugas internetu, jau pradeda konkuruoti su įprastiniais atsiskaitymo būdais.

[1] G. Milde, P. Missferder, *Pinigai*, Knygų spektras, Vilnius, 2002.

Dabartiniai Lietuvos pinigai[2]

O kas Lietuvoje spausdina pinigus? Gal jūs galite nueiti į spaustuvę ir užsisakyti, kad jums išspausdintų, tarkime, 20 lapų su 100 Lt banknotais?

Lietuvos bankas vienintelis Lietuvoje išleidžia ir išima iš apyvartos lietuviškus pinigus.

Lietuviški pinigai – litai 2003 m. birželio 25 d. šventė savo dešimtmetį. Atkurti pinigai per tą laikotarpį labai patobulėjo. Šiuolaikiškus ir apsaugotus naujausiomis pinigų apsaugos priemonėmis banknotus spausdino senas pinigų spausdinimo tradicijas turinčių valstybių – Šveicarijos ir Vokietijos banknotų spausdinimo kompanijos. Litų ir centų monetas kaldina Lietuvos monetų kalykla.

Šiuo metu apyvartoje cirkuliuoja 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 ir 500 litų banknotai ir 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų bei 1, 2 ir 5 litų monetos. Banknotai paprastai atnaujinami kas ketverius penkerius metus, nes tobulėja technologijos, banknotų apsaugos priemonės, be to, popieriniai pinigai per tokį laiką susidėvi. Naujausias ir paskutinės laidos 50 litų banknotas į apyvartą išleistas 2003 m. kovo 27 dieną. Naujosios penkiasdešimtinės dizainas nedaug skiriasi nuo apyvartoje esančios 1998 m. laidos, tačiau naujojoje kartu su tradicinėmis apsaugos priemonėmis (vandens ženklu, nematomais plaušeliais, mikrotekstu ir kt.) panaudota ir papildoma blizganti juostelė, labiausiai trukdanti pinigų klastotojams dauginti pinigus.

[2] Šis priedas parengtas Lietuvos banko Ryšių su visuomene skyriaus specialistų.
Daugiau informacijos apie lietuviškus pinigus ir eurus galima rasti Lietuvos banko interneto svetainėje www.lb.lt.

Įsidėmėkite šiuos naujo tipo 50 litų banknoto apsaugos požymius.

1. *Vandens ženklas* – Jono Basanavičiaus portretas, matomas banknotą pakėlus prieš šviesą.
2. *Blizganti juostelė* – matoma banknotą pakreipus į šviesą smailiu kampu. Joje išryškėja užrašas LTL 50.
3. *Sutapimo ženklelis* – abiejose banknoto pusėse esantys dizaino elementai sudaro geometrinę figūrą, matomą banknotą pakėlus prieš šviesą.
4. *Paslėpti skaičiai* – blizgančioje juostelėje du kartus atspausdinti skaičiai 50 išryškėja žiūrint į banknotą smailiu kampu.
5. *Apsauginis siūlelis* – brūkšninė blizganti juostelė su smulkiu užrašu 50 LTL. Banknotą pakėlus prieš šviesą, ji matoma ištisinė.

Skirtingai nuo banknotų, monetos susidėvi lėčiau. Jos gali tarnauti 15–20 metų. Proginės monetos neatnaujinamos, o parduodamos, platinamos nustatytą laiką – 5 metus. Šios monetos išleidžiamos siekiant paminėti valstybei svarbius įvykius, istorines datas, žymius kultūros ir visuomenės veikėjus, kultūros ir gamtos paminklus, bei kt. Pavyzdžiui, 2003 m. Lietuva minėjo Mindaugo karūnavimo 750-ąsias metines, kurių proga buvo išleista dvimetalė aukso-sidabro proginė moneta.

Susidėvėję pinigai tolydžio išimami iš apyvartos ir nebenaudojami. Išimamus iš apyvartos pinigus į galiojančius tam tikrą laiką keičia komerciniai bankai, o vėliau tik centrinis bankas – Lietuvos bankas ir jo skyriai Kaune ir Klaipėdoje. Ateityje, kai Lietuvoje bus įvesti eurai, lietuviškus pinigus Lietuvos bankas taip pat išims iš apyvartos. Tačiau dalis mūsų nacionalinės valiutos banknotų ir monetų liks Lietuvos banko muziejuje, pinigų kolekcionierių (numizmatų) kolekcijose ar pas jus kaip atminimas.

Visi išimti iš apyvartos banknotai yra pažymimi, išmušant skylutes (perforuojant) ir sunaikinami (susmulkinami) specialiame įrenginyje (čia parodyta, kaip atrodo smulkinti ir supresuoti į briketą 200 Lt banknotai, kurių suma šioje vienoje „kaladėlėje“ yra apie 70 000 Lt), o netinkamos apyvartai monetos specialiu įrenginiu susmulkinamos.

Taip susidorojama su nebenaudojamais pinigais. O ką daryti, jeigu turime įplėštą, suteptą, prirašinėtą, pripieštą, suplyšusį, perplėštą ar kitaip suniokotą banknotą, kitaip vadinamą susidėvėjusiu ir sugadintu pinigu.

Lietuvos bankas ir komerciniai bankai į naujus keičia ir tokius, kurių yra išlikę bent pusė banknoto su esančiais ženklais (serijos ir numerio užrašo dalimis, vandens ženklu, banknoto nominalo skaičiumi). Tačiau tokie pinigai jau nepriimami parduotuvėse ir kitose prekyvietėse. Jeigu jūsų banknoto išlikę ne mažiau kaip 3/4 ploto bei vienas serijos ir vienas numerio užrašas, tokiais litais drąsiai galite mokėti ir atsiskaityti bankuose, parduotuvėse ir kitose prekyvietėse.

Tačiau reikia žinoti, kad pinigas yra kiekvienos valstybės simbolis ir pasididžiavimas, todėl būtina juos saugoti ir gerbti. Protingai lietuviškų pinigų atvaizdus reikia naudoti ir reklamose, fotografijose, piešiniuose, paveiksluose ar kitokiuose atvaizdavimuose. Kai abejojama dėl pinigų tikrumo (mokumo), Lietuvos bankas juos priima ekspertizei. Komerciniai bankai tokius pinigus taip pat turi priimti ir išsiųsti ekspertizei į Lietuvos banką.

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir Lietuvoje įvedus eurus, monetų viena pusė liks lietuviška.

1–5 TEMŲ KARTOJIMO TESTAI

1. Kuris iš išvardytų teiginių dažniausiai yra neteisingas?
   A Visi pasirinkimai kainuoja.
   B Žmonės siekia maksimalios naudos.
   C Žmonės nereaguoja į paskatas.
   D Pasirinkimų padariniai išryškėja ateityje.
2. Kas yra ekonominė paskata?
   A Mokslas apie turtą ir turtėjimą.
   B Vieno ar kito sprendimo tikėtina nauda.
   C Prekė arba paslauga.
   D Pojūtis, kad ko nors trūksta arba yra per daug.
3. Stygius – tai problema:
   A aktuali tik neturtingoms šalims;
   B aktuali tik neturtingiems žmonėms;
   C aktuali visiems žmonėms ir visoms šalims;
   D neaktuali turtingiems žmonėms.
4. Ekonomikoje nagrinėjami šie ištekliai:
   A žmogiškieji, verslumas ir iškasenos;
   B gamtiniai, mašinos ir įrengimai;
   C kultūros paveldas, gamtiniai ir žmogiškieji;
   D gamtiniai, kapitalo, žmogiškieji ir verslumas.
5. Žmonės priversti rinktis, nes:
   A visų norai yra skirtingi;
   B neužtenka pinigų;
   C norai yra beribiai, o ištekliai – riboti;
   D parduotuvių lentynos lūžta nuo prekių gausos.
6. Didžiausi Renatos norai yra lankyti šokių būrelį ir žaisti krepšinį. Tačiau ji nespėja kartu daryti ir viena, ir kita, todėl nutaria lankyti šokius. Kokie yra šio pasirinkimo alternatyvieji kaštai?
   A Šokių būrelis.
   B Krepšinio treniruotės.
   C Bendravimas su draugais.
   D Pinigai, sumokėti už šokių aprangą.

7. Alternatyvieji kaštai:
   A skaičiuojami statistikos departamente;
   B išreiškiami pinigais;
   C įvertinami pagal gamybos sąnaudas;
   D įvertinami pagal tai, ko atsisakome.
8. Ar visi pasirinkimai kainuoja?
   A Tik pusė pasirinkimų turi kainą.
   B Kainuoja tik tie, už kuriuos sumokame grynais.
   C Nekainuoja, jeigu už juos sumoka tėvai.
   D Taip.
9. Į kokius tris pagrindinius klausimus turi atsakyti kiekviena ekonomikos sistema?
   A Ką? Kam? Kas?
   B Ką? Kur? Kam?
   C Ką? Kada? Kas?
   D Ką? Kaip? Kam?
10. Ekonomikos sistemos skiriamos pagal tai, kaip:
   A atsako į tris pagrindinius klausimus;
   B skirsto gamtinius išteklius;
   C formuoja politines pažiūras;
   D rūpinasi žmonių sveikatos apsauga.
11. Su kuria iš išvardytų problemų susiduria bet kuri ekonomikos sistema?
   A Kaip patenkinti visus bendruomenės narių norus.
   B Kaip geriausiai naudoti ribotus išteklius.
   C Kaip paskirstyti pajamas visiems po lygiai.
   D Kaip sutaupyti pinigų valstybės skolai sumažinti.
12. Kurioje ekonomikos sistemoje svarbiausią vaidmenį vaidina pirkėjai, pardavėjai ir pelnas?
   A Tradicinėje.
   B Komandinėje.
   C Rinkos.
   D Visose.
13. Kas rinkos ekonomikos šalyse iš esmės sprendžia, ką gaminti?
   A Vartotojai.
   B Gamintojai.
   C Vyriausybė.
   D Verslininkai.

14. Kas rinkos ekonomikos šalyse iš esmės sprendžia, kaip gaminti?
   A Vartotojai.
   B Gamintojai.
   C Vyriausybė.
   D Profesinės sąjungos.
15. Mišriosios ekonomikos sistema yra tokia:
   A kurioje persipina įvairios ekonomikos sistemos;
   B kuri egzistuoja tik išsivysčiusiose šalyse;
   C kuri egzistuoja tik buvusiose socialistinėse šalyse;
   D kuri pasireiškia tik tose šalyse, kuriose vyrauja rinkos ekonomika.
16. Mainydamiesi naudos:
   A gauna tik pardavėjai;
   B gauna tik pirkėjai;
   C gauna ir pardavėjai, ir pirkėjai;
   D negauna niekas, nes mainantis prekės ar paslaugos nekuriamos.
17. Lietuva nusiuntė Uzbekijai didelę partiją sviesto mainais į medvilnę. Dėl to greičiausiai:
   A abi šalys gavo naudos;
   B abi šalys patyrė nuostolių;
   C Lietuva gavo naudos, o Uzbekija patyrė nuostolių;
   D Lietuva patyrė nuostolių, o Uzbekija gavo naudos.
18. Romano „Dvylika kėdžių“ herojus didysis kombinatorius Ostapas Benderis pasiūlė Eločkai keisti kėdę į sidabrinį arbatos sietelį. Su kokiomis problemomis susidūrė Eločka, svarstydama, mainyti jai kėdę į sietelį ar ne?
   A Ribotų išteklių problema.
   B Būtinybe rinktis.
   C Alternatyviųjų kaštų įvertinimo problema.
   D Su visomis išvardytomis.
19. Moksleivis parduotuvėje perka trikotažinius sportinius marškinėlius, parduodamus su 20 proc. nuolaida. Šiuo atveju:
   A gauna naudos ir moksleivis, ir parduotuvė;
   B negauna naudos nei moksleivis, nei parduotuvė;
   C moksleivis gauna naudos, o parduotuvė – ne;
   D parduotuvė gauna naudos, o moksleivis – ne.

20. Laisvanoriška prekyba:
    A yra nuostolinga smulkiems verslininkams;
    B sumažina konkurenciją;
    C padeda žmonėms iškeisti tai, ką jie vertina mažiau, į tai, ko jiems reikia labiau;
    D sukuria sąlygas pelnytis nesąžiningiems žmonėms.
21. Pinigai reikalingi tam, kad:
    A pagerintų gyvenimą;
    B palengvintų mainus;
    C suteiktų saugumo jausmą;
    D sukurtų konkurenciją.
22. Kokia yra 10 Lt vertė?
    A Popieriaus, ant kurio jis yra išspausdintas, vertė.
    B Prekių ir paslaugų, kurias galima už juos įsigyti vertė.
    C Spausdinimo darbų vertė.
    D Susitarimo dalykas.
23. Pažymėkite, kuriuo atveju pinigai atlieka vertės kaupimo funkciją?
    A Įsigytas kelialapis į Kroatiją.
    B Įsigytas automobilis.
    C 10 000 Lt sąskaita banke.
    D Gautos palūkanos iš banko.
24. Viena iš pinigų funkcijų yra vertės matas. Kuris iš pateiktų teiginių šios funkcijos neatskleidžia?
    A Vadovėlių kainos yra nuo 8 iki 30 Lt.
    B Bilietas į kiną kainuoja tiek pat, kiek šešios porcijos ledų.
    C Dviratis kainuoja 600 Lt.
    D Doleris atpigo euro atžvilgiu.

6 skyrius

RINKA. PAKLAUSA IR PASIŪLA

- *Kas yra rinka ir kaip ji veikia?*
- *Kas yra paklausa ir pasiūla?*
- *Kaip kintant prekės kainai keičiasi perkamų ir siūlomų prekių kiekiai?*
- *Kaip nusistovi rinkos kaina?*
- *Kas yra stoka ir perteklius rinkoje?*

6 TEMA RINKA

Kas vienija šiuos, atrodytų, nieko bendro neturinčius piešinėlius? Turbūt sutiksite, kad visais atvejais vaizduojamos situacijos, kai vieni nori kokią nors prekę ar paslaugą pirkti, o kiti – parduoti.

Rinka yra visur, kur pirkėjai ir pardavėjai laisvai mainosi prekėmis ir paslaugomis.

Rinkos dėka ištekliai paskirstomi pagal pirkėjų poreikių svarbą, t. y. pagal tai, už kokias prekes ir paslaugas kokią kainą pirkėjai sutinka mokėti. Jei kurią nors prekę pirkėjai perka didele kaina, jos gaminama daugiau, o jeigu prekių nebeperka arba nebenori mokėti tiek, kiek prašo pardavėjai, jų gaminama mažiau arba iš viso gamyba sustabdoma.

Tikriausiai jau supratote, kad paklausa parodo tam tikros prekės ar paslaugos kiekį, kurį pirkėjai norėtų ir galėtų nusipirkti įvairiomis kainomis. Pasiūla parodo tam tikros prekės ar paslaugos kiekį, kurį gamintojai norėtų ir galėtų parduoti įvairiomis kainomis. Jei produkto kaina didėja, jo perkama mažiau, bet siūloma daugiau, o jei kaina mažėja, atvirkščiai – jo norima pirkti daugiau, bet siūloma mažiau.

O kas rinkoje, pavyzdžiui, turguje nustato vienos ar kitos prekės kainą? Dažnas turbūt pasakys, kad atėjęs į turgų sumokėjo tiek, kiek prašė pardavėjas. Tačiau juk prieš pirkdami žmonės ir kitų pardavėjų pasiklausinėja, po kiek jie tas pačias prekes parduoda. O kaip pardavėjas sugalvoja kainą? Be abejo, jis nori parduoti brangiau, negu jam pačiam kainavo ką nors užauginti arba įsigyti. Tačiau kiek brangiau? Gal jis taip pat pasidairė po turgų, norėdamas sužinoti, kokiomis kainomis tokias pat prekes parduoda jo konkurentai?

Norint įsivaizduoti, kaip veikia rinka, galima klasėje pažaisti populiarų imitacinį žaidimą „Riešutų rinka“.* Tam reikia pasiskirstyti į pardavėjus ir pirkėjus. Šis žaidimas gerai iliustruoja, kaip veikia rinka. Iš jo paaiškėja, kaip nusistovi kaina konkurencinėje rinkoje, kur tą pačią prekę ar paslaugą parduoda daug pardavėjų, o perka daug pirkėjų. Pusė klasės mokinių gali tapti pardavėjais, likusieji – pirkėjais.

Kiekvienas pardavėjas gauna kortelę, kurioje nurodyta, kiek jam pačiam kainavo tie riešutai. Kiekvienas pirkėjas gauna kortelę, kurioje nurodyta, kiek jis turi pinigų riešutams pirkti.

Savo sąsiuviniuose galite nusibraižyti rezultatų lentelę. Tai padėtų geriau įvertinti, kaip jums pavyko prekiauti rinkoje. Jos viršuje nurodykite, kas esate (pabraukite žodį **pirkėjas** arba **pardavėjas**). Į lentelę užsirašykite kainas, kurios nurodytos jūsų gautose kortelėse, ir kainas, kuriomis pirksite arba parduosite savo prekes – riešutus. Mokytojas ar jo pagalbininkas lentoje gali užrašyti, kiek kuria kaina sudaryta sandorių.

Žaidimui pasibaigus susumuokite savo pelną ir nuostolius ir įrašykite į langelius.

Sandorio numeris	Maišelio kaina		Pelnas	Nuostolis	Sandorio rezultatas (pelnas-nuostolis)
	kortelėje	sutarta			
1					
2					
3					
4					
....					
Bendrasis žaidimo rezultatas (visų paskutinio stulpelio rezultatų suma)					

Pirkėjo kortelė
Bandykite ***nupirkti*** maišelį riešutų kuo ***pigiau***. Jei sumokėsite daugiau kaip ____ , patirsite nuostolį.

Pardavėjo kortelė
Stenkitės ***parduoti*** maišelį riešutų kuo ***brangiau***. Jei parduosite pigiau nei ____ už maišelį, patirsite nuostolį.

Patarimai pirkėjui. Nerodykite, kas parašyta jūsų kortelėje! Gyvenime tai būtų pinigų suma, kurią atsinešėte į turgų. Juk atėję į turgų niekam nesakote, kiek turite savo piniginėje! Kortelėje nurodytą mažiausią kainą, kurią siūloma mokėti už maišelį riešutų, užrašykite į savo rezultatų lentelę. Prasidėjus žaidimui, stenkitės nusipirkti riešutus kuo mažesne kaina. Kartais gali tekti pirkti ir brangiau. Nusipirkę užsirašykite sutartą kainą savo rezultatų lentelėje. Tada grąžinkite se-

* A Market of Weat, *Focus*: *High School Economics*, National Council on Economic Education, New York, 1996.

nąją pirkėjo kortelę. Mokytojas arba jo pagalbininkas duos jums kitą kortelę, kurioje galbūt bus kita kaina. Jūs vėl galėsite grįžti į rinką ir pirkti riešutus. Taip kaskart keisdami korteles atlikite tiek pirkimų, kiek tik spėsite.

Patarimai pardavėjui. Nerodykite, kas parašyta jūsų kortelėje! Juk niekam turguje nesakote, kiek jums atsiėjo parduodama prekė! Užrašykite kortelėje nurodytą kainą į savo rezultatų lentelę. Prasidėjus žaidimui, pasistenkite parduoti savo riešutus kuo brangiau. Jei norite greičiau gauti kitą kortelę, galite riešutus parduoti ir mažesne negu užrašytoji kaina. Pardavimo rezultatus pasižymėkite rezultatų lentelėje. Tada eikite pas mokytoją arba jo pagalbininką, lentoje užrašinėjantį rezultatus, ir pasakykite sandorio kainą. Po to gausite kitą pardavėjo kortelę.

Tikriausiai žaisite keletą ratų. Stebėkite rašomas sandorių kainas, kad žinotumėte, kokios kainos vyrauja jūsų rinkoje.

Baigę žaisti, pabandykite žaidimo rezultatus apibendrinti ir atsakyti į šiuos klausimus:

1. Kokia kaina pirkėjai norėjo pirkti daugiau?
2. Kokia kaina pardavėjai norėjo parduoti daugiau?
3. Kokia kaina dažniausiai buvo parduodami riešutai kiekviename žaidimo rate?
4. Kuriame rate kainos labiausiai skyrėsi?
5. Ar kainos kituose ratuose suvienodėjo? Jei taip, tai kodėl?
6. Kas nustatė galutinę riešutų kainą – pirkėjai ar pardavėjai?
7. Ar konkurencija tarp pardavėjų ir tarp pirkėjų turėjo įtakos kainai?

7 TEMA PAKLAUSA

Sugaiškite keletą minučių ir paskaičiuokite, kiek pinigų išleidžiate per mėnesį ledams ir pyragaičiams, kompaktinėms plokštelėms, kino filmams bei daugeliui kitų dalykų, be kurių, jūsų manymu, neįmanoma apsieiti. Tikriausiai nustebsite, kiek daug išleidžiate pinigų. Pasiklauskite savo draugų – jie pasakys tą patį. Jūs, kaip ***vartotojai*** arba kaip ***pirkėjai***, tampate labai svarbiais ekonominio gyvenimo dalyviais.

Kiek įmonių, siuvyklų, kepyklų, gėrimų gamintojų, kino studijų, radijo stočių, kosmetikos firmų ir kt. intensyviai dirba, kad patenkintų jūsų poreikius. Kiek reklamos agentūrų išleidžia milijonus litų, kad sukurtų reklamas ir patrauktų jūsų dėmesį. Tai yra kiti ne mažiau svarbūs mūsų ekonominio gyvenimo dalyviai – ***gamintojai*** ir ***pardavėjai***.

Vartotojų norą ir išgalėjimą nupirkti įvairiomis kainomis tam tikrą kiekį prekių ar paslaugų vadiname ***paklausa***. Kitaip tariant, paklausa yra tada, kai pirkėjas ne tik nori, bet ir turi už ką nusipirkti prekę. Jeigu jūs norėtumėte nusipirkti naują kuprinę, bet neturėtumėte pinigų, tai reikštų tik norą, bet ne paklausą.

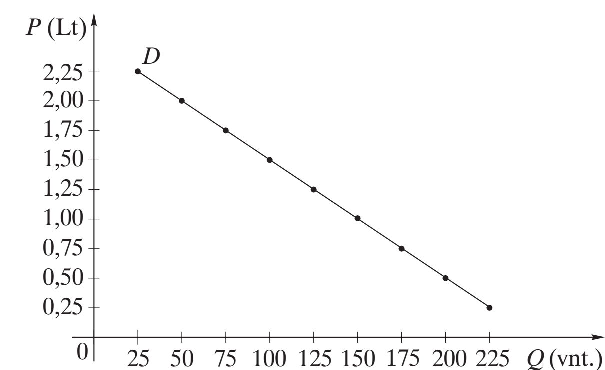
Panagrinėkime, kaip perkamas kiekis priklauso nuo kainos.

Tarkime, kad ledus gaminanti firma apklausė vienos mokyklos moksleivius, kiek porcijų ledų pirktų, jei jie kainuotų: 0,25; 0,50; 0,75; 1,00; 1,25; 1,50; 1,75; 2,00; 2,25 Lt. Galimus apklausos rezultatus pateikime lentele ir grafiku.

Paklausos lentelė, rodanti, kiek būtų nupirkta ledų, esant įvairioms kainoms

Porcijos kaina, Lt	Porcijų kiekis, vnt.
0,25	225
0,50	200
0,75	175
1,00	150
1,25	125
1,50	100
1,75	75
2,00	50
2,25	25

Paklausos grafikas, rodantis, kaip ledų porcijų kiekis Q priklauso nuo kainos P

Paklausos kreivė D (angl. *demand* – paklausa) paprastai leidžiasi žemyn iš kairės į dešinę; čia koordinačių ašyse atidėta P (angl. *price* – kaina) yra prekės ar paslaugos kaina (Lt), Q (angl. *quantity* – kiekis) – prekės ar paslaugos kiekis (vnt.).

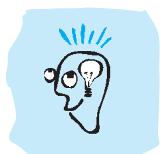
Tiek iš lentelėje pateiktų apklausos rezultatų, tiek iš grafiko matyti, kad kainai didėjant ledų perkama vis mažiau ir mažiau. Ir atvirkščiai, kainai mažėjant perkamų ledų kiekis didėja. Dabar jau galime suformuluoti paklausos dėsnį:

Mažesne kaina yra perkama daugiau negu didesne.

Galime nurodyti keletą priežasčių, kodėl taip yra: a) turint tą pačią pinigų sumą, mažesne kaina tos pačios rūšies prekių galima įsigyti daugiau negu didesne; b) brangstant kokiai nors prekei, ieškome kitų tą patį poreikį tenkinančių prekių, todėl pabrangusios prekės perkama mažiau; c) kiekvieną papildomą tos pačios rūšies prekę vertiname mažiau ir todėl perkame tik mažesne kaina.

1. Panagrinėkite paklausos lentelę arba grafiką ir įvertinkite, kiek porcijų ledų pirktų moksleiviai, jei porcija kainuotų: 0,80; 1,10; 1,40 ir 1,80 Lt.
2. Miestelio vienos dienos pieno paklausą apibūdina šie duomenys: esant pakelio kainoms 0,50; 1,25; 2,00 ir 2,75 Lt, perkama atitinkamai 400; 350; 300 ir 250 ℓ pieno. Nubraižykite pieno paklausos kreivę.
3. Miestelio dienos limonado paklausą apibūdina šie duomenys: esant kainoms 1,00; 1,25; 1,5 ir 1,75 Lt, perkama atitinkamai 400; 300; 200 ir 100 butelių limonado. Tame pačiame 2 užduoties brėžinyje nubraižykite ir limonado paklausos kreivę. Palyginkite pieno ir limonado paklausos kreives. Kodėl pieno paklausos kreivė yra gana stati, o limonado paklausos kreivė – gulsčia?
4. Erika kiekvieną mėnesio dieną nepriklausomai nuo ledų kainos suvalgo jų po 1 porciją. Jonas per mėnesį išleidžia 30 Lt, nesvarbu, kokia yra ledų kaina. Nubraižykite Jono ir Erikos ledų paklausos kreives ir jas aptarkite.

1. Prisiminę rinkos žaidimą, paaiškinkite, kaip veikia paklausos dėsnis?
2. Iki šiol pirkdavote lenkiškus sąsiuvinius. Kaip jūs elgsitės dabar pastebėję, kad pagerėjo kokybė ir atpigo lietuviški sąsiuviniai?
3. Viščiukų augintojai padvigubino kainas. Kaip pakito perkamos jautienos kiekis?
4. Atšilus orams, ledai brangsta, o gaivinamųjų gėrimų kainos nekinta. Kaip jūs elgsitės?
5. Kurie iš šių veiksnių padidins ir kurie sumažins jūsų norą pirkti saldumynus?
   A Tėvai duoda jums daugiau kišenpinigių.
   B Labai atšalo orai.
   C Atsirado nauji skanūs ledai.
   D Stomatologas sako, kad dantis prakiuro dėl saldumynų vartojimo.

8 TEMA PASIŪLA

Iki šiol aiškinomės, kokį poveikį kainos daro pirkėjams. Tačiau, norint ką nors nusipirkti, tai turi būti pagaminta. Produkto kiekį, kurį pardavėjai pateikia pirkti įvairiomis kainomis, vadiname ***pasiūla***.

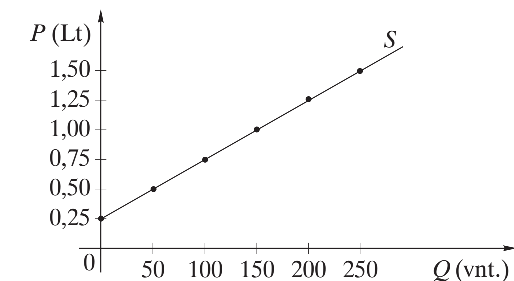
Didėjant prekės ar paslaugos kainai, pirkėjai nori pirkti vis mažiau ir mažiau. Pardavėjui viskas atrodo kitaip. Kuo brangiau galima prekes parduoti, tuo didesnė paskata gaminti, nes galima tikėtis didesnio pelno. Jeigu prie jūsų mokyklos ledų kainos didelės, gamintojai stengsis daugiau pagaminti ledų ir jų parduoti. Ledų pardavėjai, išgirdę apie didesnes ledų kainas, paliks savo nuolatines vietas ir kraustysis arčiau, tikėdamiesi didesnio pelno.

Įsivaizduokite, kad jums pavyko sužinoti, kokį ledų kiekį pardavėjai norėtų parduoti įvairiomis kainomis. Surašykime šią informaciją į lentelę ir nubraižykime pasiūlos grafiką, kaip tai darėme paklausos tyrimo atveju.

Pasiūlos lentelė, rodanti, kiek ledų porcijų būtų pasiūlyta, esant įvairioms kainoms

Porcijos kaina, Lt	Porcijų kiekis, vnt.
0,25	0
0,50	50
0,75	100
1,00	150
1,25	200
1,50	250

Pasiūlos grafikas, rodantis, kaip siūlomų ledų porcijų kiekis *Q* priklauso nuo kainos *P*

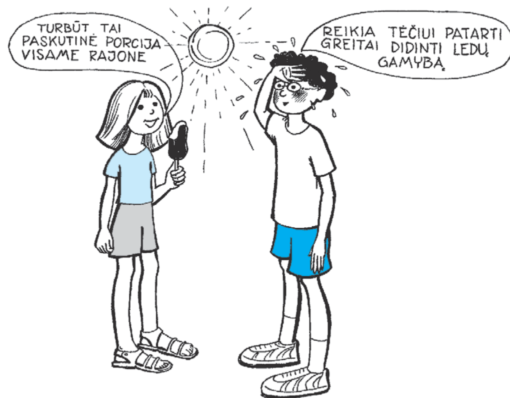

Pasiūlos kreivė S (angl. *supply* – pasiūla) paprastai kyla aukštyn iš kairės į dešinę; čia koordinačių ašyse atidėta P yra prekės ar paslaugos kaina (Lt), Q – prekės ar paslaugos kiekis (vnt.).

Pasiūlos dėsnis rodo, koks yra siūlomų prekių ar paslaugų kiekio ir jų kainų ryšys.

Didesne kaina yra siūloma daugiau prekių negu mažesne.

Akivaizdu, kad kainai didėjant ledų bus siūloma vis daugiau. Atvirkščiai, mažesne kaina bus siūloma mažesni ledų kiekiai.

1. Panagrinėkite pasiūlos lentelę arba grafiką ir įvertinkite, kiek porcijų ledų būtų siūloma prie mokyklos, jei jie kainuotų: 0,80; 1,10; 1,40 ir 1,80 Lt.
2. Miestelio limonado pasiūlą apibūdina šie duomenys: esant kainoms 1,00; 1,50; 2,00 ir 2,50 Lt siūloma atitinkamai 100; 300; 500 ir 700 butelių. Nubraižykite limonado pasiūlos kreivę.
3. Vištienos ir jautienos pasiūlą šalyje apibūdina šie skaičiai:

1 kg kaina, Lt	Vištiena, tūkst. t	Jautiena, tūkst. t
5	100	300
6	300	400
7	500	500
8	700	600
9	900	700
10	1 100	800

Tame pačiame brėžinyje nubraižykite vištienos ir jautienos pasiūlos kreives. Aptarkite, kodėl vištienos pasiūlos kreivė gulstesnė nei jautienos pasiūlos kreivė.

1. Prisiminę rinkos žaidimą, paaiškinkite, kaip veikia pasiūlos dėsnis?
2. Ar kylant vidutiniam darbo užmokesčiui gamintojų noras gaminti prekes ir teikti paslaugas nesumažės?
3. Kaip paveiks gamintojų planus pingančios žaliavos?

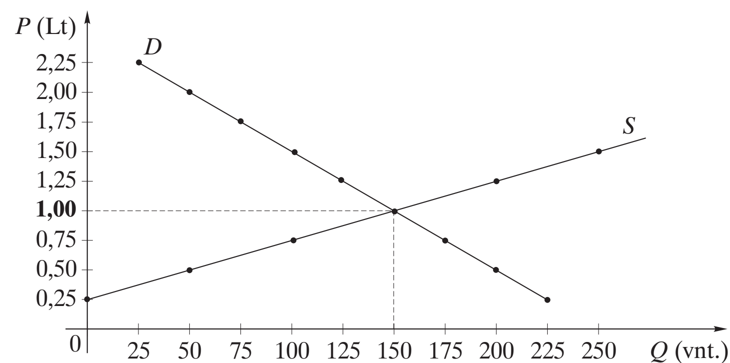
4. Kuris iš šių veiksnių greičiausiai gali saldainių pasiūlą padidinti, o kuris – sumažinti?
   a) Kylanti cukraus kaina.
   b) Pradėjęs veikti naujas saldainių fabrikas.
   c) Nauji ir našesni saldainių pramonės įrengimai.
   d) Saldainių gamyboje vietoje cukraus pradėtas naudoti pigesnis kukurūzų sirupas.
   e) Populiarėjantys vaisiniai jogurtai.
5. Į Lietuvą plūsta pigūs tekstilės gaminiai iš Azijos šalių. Kaip tai veikia tekstilės gaminių Lietuvoje rinką?
   A Tekstilė brangsta.
   B Tekstilė pinga.
   C Tekstilės pasiūla didėja.
   D Tekstilės pasiūla mažėja.
6. Praeito šimtmečio pabaigoje dujų kainos mažėjo, tačiau gamintojai jų tiekė vis daugiau ir daugiau. Ar tai neprieštarauja pasiūlos dėsniui?
7. Po nederliaus 2001 m. Lietuvoje bulvių kainos išaugo iki 2 Lt už kilogramą, bet jų buvo parduota mažiau. Kuo tai paaiškinama? Ar tai neprieštarauja pasiūlos dėsniui?

9 TEMA RINKOS KAINA

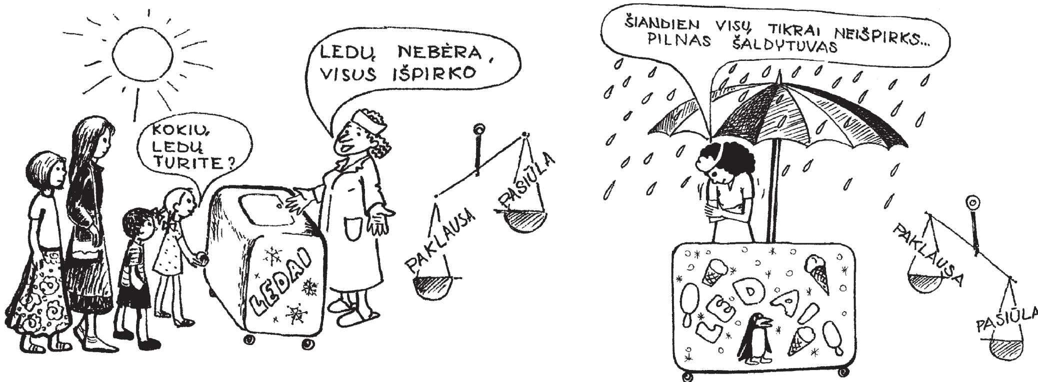
Iš paklausos ir pasiūlos lentelių ir grafikų matyti, kiek tam tikrų prekių pirkėjai nupirktų ir kiek jų pardavėjai pasiūlytų įvairiomis kainomis. Tačiau tos kainos pačios savaime dar nerodo, kokia kaina iš tikrųjų tos prekės bus perkamos ir parduodamos. Rinkos kaina paaiškėja tik paklausos ir pasiūlos sąveikoje.

Grįžkime prie ankstesnėse temose nagrinėtų ledų paklausos ir pasiūlos grafikų ir sudėkime juos į vieną.

Grafikas, rodantis, kaip susidaro rinkos kaina

Kaip matyti, paklausos ir pasiūlos kreivės susikerta taške, kur ledų kaina yra 1 Lt, o parduodamas kiekis – 150 porcijų. Tame taške ledų porcijų kiekis, kurį nori nupirkti vartotojai, sutampa su ledų porcijų kiekiu, kurį nori parduoti pardavėjai. Esant kainai $P = 1$ Lt, visas siūlomas ledų kiekis bus nupirktas. Todėl ši ***rinkos kaina*** kitaip dar vadinama ***pusiausvyros kaina***. Ji galioja tol, kol rinkoje nesikeičia nei paklausa, nei pasiūla.

Tarkime, kad ledai prie mokyklos parduodami po 0,50 Lt, t. y. mažesne negu rinkos kaina. Iš paklausos ir pasiūlos lentelių matome, kad tokia kaina vartotojai pirktų 200 porcijų, o pardavėjai parduotų tik 50 porcijų ledų. Šių dydžių skirtumas (150 porcijų) yra ***stoka*** – pirkėjų norimo pirkti konkrečia kaina kiekio perviršis, palyginti su kiekiu, kurį pardavėjai nori parduoti. Pirkėjai konkuruos dėl tų ledų, kai kurie bus linkę mokėti ir daugiau, kad tik gautų nusipirkti. Dėl to ledų kainos ims kilti. Kainoms kylant, pirkėjų noras pirkti mažės, o gamintojų siekis parduoti didės. Grafiškai tai atitinka judėjimą paklausos ir pasiūlos kreivėmis aukštyn, rinkos kainos link. Kai ledų kaina pasieks pusiausvyros tašką (1 Lt), paklausos ir pasiūlos kiekiai susilygins, ledų stokos nebeliks, pirkėjai nebekonkuruos tarp savęs ir, jeigu niekas kitas nesikeis, kainos nebedidės.

Įvykiai rutuliojasi priešinga kryptimi, jei kaina didesnė už rinkos kainą.

Tegul ledai prie mokyklos parduodami po 1,50 Lt už porciją. Tokia kaina mokiniai norėtų pirkti tik 100 porcijų, o gamintojai siūlytų 250 porcijų. Rinkoje atsiras ***perteklius*** – perviršis kiekio, kurį pardavėjai norės parduoti, palyginti su tuo kiekiu, kurį vartotojai norės nupirkti. Tokioje situacijoje pardavėjai ims varžytis tarp savęs mažindami kainas. Mažėjančios kainos didins norą vartoti ir mažins siekį parduoti. Grafiškai tai atitiks judėjimą paklausos ir pasiūlos kreivėmis žemyn prie rinkos kainos, kurią pasiekus tolesnio kainų kitimo greičiausiai nebebus.

Taigi jei kainos skirsis nuo pusiausvyros kainos, rinkoje vyks procesai, kurių metu kaina artės prie rinkos kainos.

Tačiau rinkoje niekada nebūna ramu. Prekių paklausa ir pasiūla visą laiką kinta. Keičiantis madoms, metų laikams, gamybos būdams ir ekonominėms sąlygoms, keičiasi paklausa ir pasiūla ir dėl to nusistovi nauja rinkos kaina. Paklausai didėjant, kaina kyla, ir atvirkščiai, paklausai mažėjant, kaina krinta. Kita vertus, pasiūlai didėjant, kainos mažėja (prisiminkime lietuvių patarlę, kad siūloma prekė yra pigi), o mažėjanti pasiūla verčia didinti kainas.

Prekių kainos yra tarpusavyje susijusios. Jei brangsta kokia nors prekė ar paslauga, vartotojas ima ieškoti ***pakaitalų*** (pakaitalai – tai prekės, tenkinančios tuos pačius poreikius, pvz., kiauliena ir jautiena), jų perkama daugiau. Jei brangsta kokia nors ***komplektinė prekė*** (komplektinės – tai tokios prekės, kurios tarpusavyje susijusios ir naudojamos drauge, pvz., benzinas ir automobiliai), tai kitų papildinių perkama mažiau.

1. Naudodamiesi 7 ir 8 temų veiklos duomenimis apie miestelio limonado paklausą ir pasiūlą, viename brėžinyje pavaizduokite miestelio limonado paklausos ir pasiūlos kreives. Kokia limonado rinkos pusiausvyros kaina? Kiek butelių limonado parduodama? Kokia susiklostys situacija, jei limonado kaina bus: 1,00; 2,00 Lt?
2. Prisiminę „Riešutų rinkos“ žaidimą, aptarkite, kaip nusistovi rinkos kaina.
3. Turbūt žinote, kad Arvydas Sabonis, Žydrūnas Ilgauskas, Darius Kasparaitis ir daugelis kitų sporto žvaigždžių kasmet uždirba milijonus dolerių. Kodėl klubai jiems moka tokius didelius pinigus?

1. Kas yra rinka?
   A Vieta, kur susitinka pardavėjai ir pirkėjai.
   B Vieta, kur laisvai kuo nors mainomasi.
   C Prekyba internetu.
   D Prekyba turguje ir mugėse.
2. Kai vienintelis kintantis dalykas yra gaminio ar paslaugos kaina, koks yra:
   a) prekės kainos ir norinčių ją įsigyti žmonių skaičiaus ryšis;
   b) prekės kainos ir tą prekę norinčių parduoti gamintojų skaičiaus ryšis?
3. Kas atsitiks su skėčių paklausa, prasidėjus rudeninėms darganoms? Kaip tai atsilieps skėčių kainoms?
4. Lietuvoje pernai buvo prastas obuolių derlius. Kaip tai paveikė obuolių pasiūlą ir rinkos kainą?
5. Apie ką byloja kartais susidarančios didelės pirkėjų eilės?
6. Kas atsitiks konkurencinėje rinkoje, kai tiekiamas prekių kiekis bus didesnis už prašomą?
   A Susidarys perteklius.
   B Susidarys stoka.
   C Kainos kils.
   D Kainos kris.
7. Kurie iš šių veiksnių greičiausiai ledų kainas padidins, o kurie – sumažins: a) oro atšilimas; b) išaugusios gyventojų pajamos; c) pradėti gaminti nauji skanesni ledai; d) krintančios saldainių kainos?
8. Kurios prekių poros yra pakaitalai, o kurios – komplektinės prekės: a) lietpalčiai ir skėčiai; b) slidės ir slidininko apranga; c) kompiuteris ir spausdintuvas; d) duona ir sviestas; e) gira ir mineralinis vanduo?
9. Kaip paveiks fotoaparatų paklausą pingančios fotojuostelės? Pateikite daugiau susijusių prekių pavyzdžių.

7 skyrius

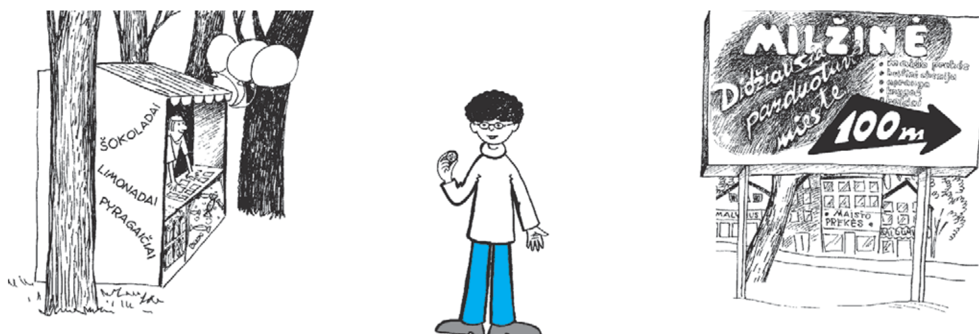
KONKURENCIJA

✓ *Kokia konkurencijos nauda žmonėms ir valstybei?*
✓ *Kokie yra rinkos tipai?*

10 TEMA KONKURENCIJA. RINKOS TIPAI

Martynas turi vieną litą ir nori nusipirkti šokoladinį batonėlį. Piešinėlyje pavaizduotos dvi pasirinkimo galimybės.

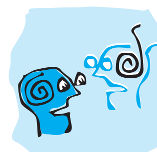

Panagrinėkite šią situaciją ir atsakykite į klausimus:

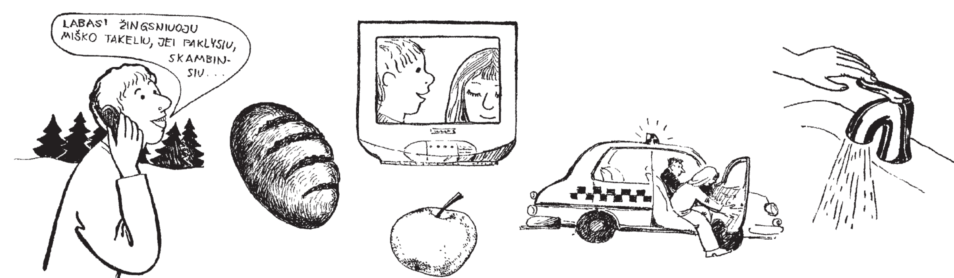
1. Kaip manote, kur batonėlį galima nusipirkti pigiau? Kodėl?
2. Kuris pardavėjas šioje situacijoje laimi?
3. Kas atsitinka su kainomis, kai varžosi daug pardavėjų?
4. Kas atsitinka su kainomis, kai varžosi daug pirkėjų?
5. Be kainų, kaip dar pardavėjai gali konkuruoti dėl Martyno lito?

Rinka yra visur, kur žmonės laisvai kuo nors tarpusavyje mainosi. Dažnai rinkoje yra daug ir pardavėjų, ir pirkėjų. Kuo jų yra daugiau – tuo didesnė ***konkurencija***. Pirkėjui naudingesnė yra situacija, kai dėl jo lito konkuruoja keletas pardavėjų. Galime padaryti išvadą – pardavėjų tarpusavio konkurencija mažina kainas. Be abejo, gamintojai stengiasi daugiau tiekti į rinką tai, ko vartotojai nori ir ką gali pirkti. Konkurencija, versdama visus gamintojus ar pardavėjus būti geriausiais, skatina našumą, gerina produkto kokybę bei klientų aptarnavimą. Kita vertus, pirkėjų tarpusavio konkurencija didina kainas, todėl prekes bei paslaugas įsigyja tie žmonės, kurie jų nori labiausiai ir sutinka bei gali už jas mokėti daugiausia.

Konkurencija yra ne tik prekių ir paslaugų, bet ir kitose rinkose. Pavyzdžiui, konkurencija darbo rinkoje turi įtakos darbuotojų pajamoms, karjeros galimybėms. Jeigu kokios nors specialybės darbuotojų yra daug, jie konkuruoja tarpusavyje ir sutinka dirbti už mažesnį atlyginimą, palyginti su darbuotojais, kurių pasiūla maža, o paklausa didelė.

1. Aptarkite šias situacijas:
   a) Mieste yra daug vairuotojų, ieškančių darbo. Kaip manote, ar didelis atlyginimas jiems bus siūlomas priimant į darbą? Ar verta planuoti įgyti tokią specialybę, kurios paklausa rinkoje yra menka, o pasiūla – didelė?
   b) Mažame miestelyje greta jau veikiančios kavinės atidaroma dar viena. Kaip kis kainos, maisto ir aptarnavimo kokybė? Kaip pakis pirmosios kavinės pajamos?
   c) Parduotuvė „Džinas ir Ko“ žada pardavinėti stebuklingas pagalves, po kuriomis pasidėjus vadovėlį, per naktį visos žinios sulenda į galvą. Kokia bus pagalvių kaina ir kas jas įsigis?
2. Pažiūrėkite į paveikslėlį ir pasvarstykite, kiek mūsų šalyje yra tokių prekių pardavėjų ar paslaugų tiekėjų ir kiek vartotojų? Kaip manote, didelė ar maža yra konkurencija tarp gamintojų, tiekėjų ir vartotojų šių produktų ir paslaugų rinkose?

Aptardami paveikslėlyje pavaizduotų prekių bei paslaugų rinkas, turbūt jau pastebėjote, kad vartojančių šiuos produktus yra daug. Tačiau į rinką tuos produktus tiekiančių gamintojų kai kuriais atvejais yra daug, o kai kada – tik keli ar net vienas. Dabar nagrinėsime tik tokias rinkas, kuriose yra daug vartotojų. Kartais jos vadinamos vartotojų rinkomis. Atsižvelgiant į tai, kiek yra gamintojų, sunku ar lengva pradėti verslą, gaminami vienodi produktai ar ne, ir dar į kai kuriuos požymius, rinkos skirstomos į keletą tipų.

Tobuloji konkurencija yra tada, kai daugybė smulkių gamintojų, konkuruodami tarpusavyje, tiekia į rinką vienarūšius gaminius. Tai smulkūs verslai, kuriuos pradėti nėra sunku ir nebūtina turėti daug pinigų. Daugelis smulkių verslininkų (ūkininkai, amatininkai, smulkūs prekybininkai ir kt.) konkuruoja aprūpindami mus pigiomis ir pakankamai geromis prekėmis ar paslaugomis. Šio tipo rinkoje konkurencija tarp gamintojų yra didžiausia.

Oligopolija yra tada, kai keli stambūs gamintojai aprūpina visą šalį savo gaminamu produktu ar teikiamomis paslaugomis. Šio tipo rinkoje yra nemažai vienokių ar kitokių kliūčių užsiimti verslu. Pirmiausia tai, kad norint pradėti stambų verslą reikia didžiulių lėšų. Tipiški oligopolijos pavyzdžiai yra mašinų, automobilių, buitinės technikos ir elektronikos pramonės šakos. Čia konkurencija tarp gamintojų yra mažesnė nei tobulosios konkurencijos rinkoje. Kartais gamintojai gali net nelegaliai tarpusavyje tartis dėl kainų.

Monopolija yra tada, kai tik vienas gamintojas parduoda rinkoje produktą, kuris neturi pakaitalų. Turbūt nėra pasaulyje tokio produkto, kurį gamintų viena vienintelė firma. Ta-

čiau turime daugybę vietinės reikšmės vadinamųjų natūraliųjų monopolijų. Jos veikia, kai vienas gamintojas visą produkcijos apimtį gali patiekti į rinką mažesne kaina, nei ji būtų tuo atveju, kai šią produkciją pasidaliję gamintų du ar daugiau gamintojų. Dažniausiai tokių monopolijų pasitaiko geležinkelių transporto, komunalinių paslaugų (elektros, šilumos, vandens tiekimo) sferoje. Šio tipo rinkoje konkurencijos tarp gamintojų visai nėra, nes gamintojas yra tik vienas. Todėl natūraliųjų monopolijų atveju prekių ar teikiamų paslaugų kainas, apimtį bei kokybę reguliuoja valstybės įsteigtos tarnybos.

Panagrinėkite situacijas ir atsakykite į pateiktus klausimus:

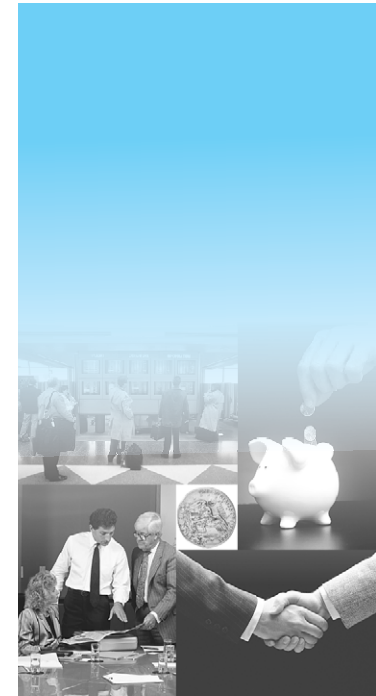
a) Ar sunku būtų baigus mokyklą prekiauti suvenyrais? O su kokiomis kliūtimis jums tektų susidurti, jei bandytumėte, tarkime, teikti ryšio paslaugas?

b) Kodėl komunalinių paslaugų rinkoje veikia monopolijos? Kodėl čia neįmanoma normali konkurencija?

c) Iki 2003 m. teikti stacionaraus ryšio paslaugas galėjo tik Lietuvos telekomas. Dabar teisę užsiimti šia veikla gavo jau keletas įmonių. Kokių pokyčių galima tikėtis šioje rinkoje?

1. Kurioms iš šių grupių – vartotojų, darbuotojų, įmonių savininkų – konkurencija yra naudinga, o kurioms – ne? Atsakymą pagrįskite.
2. Pateikite pavyzdžių, kai dėl to paties lito konkuruoja vienodas prekes ar paslaugas teikiantys gamintojai ir kai tai daro skirtingų prekių bei paslaugų teikėjai.
3. Išdėstykite konkurencijos didėjimo tvarka tris minėtus rinkos tipus (monopoliją, tobuląją konkurenciją ir oligopoliją) ir savo atsakymą pagrįskite.
4. Grįžkite prie diskusijoje (p. 61) pateikto paveikslėlio ir atsakykite:
   a) Kurią iš pavaizduotų prekių ar paslaugų rinkų galima pavadinti tobuląja konkurencija?
   b) Ar yra pavaizduota kokia nors prekė ar paslauga, kurios rinka mūsų šalyje yra monopolinė? Galite pateikti ir savo pavyzdžių.
   c) Ar yra pavaizduota kokia nors prekė ar paslauga, kurios rinką Lietuvoje galėtume pavadinti oligopoline? Atsakymą pagrįskite.
5. Pateikite keletą natūraliųjų monopolijų Lietuvoje pavyzdžių. Ar žinote, kaip vadinamos Lietuvoje veikiančios ir monopolijas bei apskritai konkurenciją reguliuojančios valstybės tarnybos? Nurodykite tokių tarnybų veiksmų, skatinančių arba stabdančių konkurenciją, pavyzdžių.
6. Kodėl valstybė galėtų sutrukdyti vienai didelei bendrovei nusipirkti savo artimiausią konkurentą. Kaip šitai galėtų paveikti vartotojus, gamintojus ir darbuotojus, jei toks sandoris būtų leidžiamas?

8 skyrius

NAŠUMAS IR SPECIALIZACIJA. VERSLAS

- *Kas yra darbo našumas ir kaip jis skaičiuojamas?*
- *Kokios įtakos darbo našumui turi specializacija?*
- *Kaip galima įvertinti verslo veiklos rezultatus?*
- *Kas yra verslininkas, kokios būdingos jo charakterio savybės?*
- *Kokios yra galimos verslo organizavimo formos ir kuo jos skiriasi?*

11 TEMA NAŠUMAS IR SPECIALIZACIJA

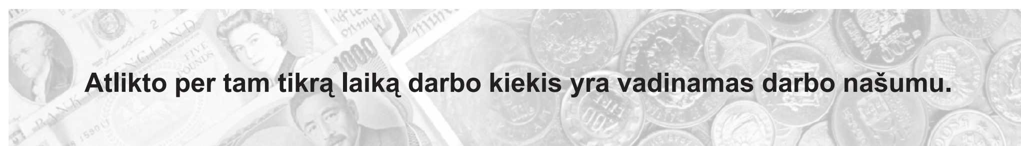

Norėdami suprasti, kaip skaičiuojamas ***darbo našumas*** ir kokie veiksniai daro jam įtaką, pabandykite įsivaizduoti, kad gaminate albumus, pavyzdžiui, kaip šis.

Turėdami laiko ir galimybių, galite net sudaryti klasėje keletą albumų gamybos grupių ir surengti konkursą: „Kas padarys daugiau kokybiškų albumų per tą patį laiką (3–5 minutes).“

Jūs galite pasirinkti, kaip gaminti albumus – individualiai ar kolektyviai, kai kiekvienas atlieka tik kokią nors vieną gamybos operaciją. Norėdami palyginti, kuris gamybos būdas efektyvesnis, turėtumėte suskaičiuoti, kiek albumų vienu ar kitu būdu galima pagaminti per tam tikrą laiką, pavyzdžiui, valandą.

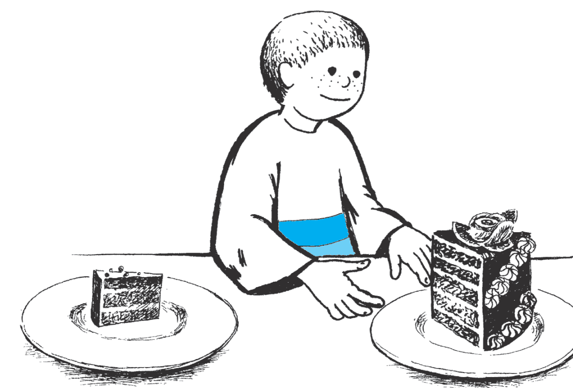
Atlikto per tam tikrą laiką darbo kiekis yra vadinamas darbo našumu.

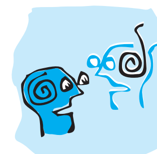

1. Kaip manote, ar dirbant kiekvienam atskirai, t. y. gaminant albumus nuo pradžios iki pabaigos pačiam, visos grupės darbo našumas skirtųsi nuo to, jei kiekvienas grupės narys atliktų tik vieną ar dvi operacijas? Kuriuo atveju darbo našumas būtų didesnis ir kodėl?
2. Kaip grupės darbo rezultatai priklauso nuo kiekvieno jos darbuotojo indėlio? Paaiškinkite.
3. Kaip būtų galima padidinti tokių albumų gamybos našumą? Pateikite pavyzdžių.

Kodėl toks svarbus yra darbo našumas? Juk, tarkime, tradicinės ekonomikos sistemoje, kur svarbiausia žmonėms yra tradicijos ir religija bei kultūros vertybės, o ekonomika yra gal tik trečioje vietoje, niekas dėl to net nediskutuoja.

Žurnaluose, laikraščiuose turbūt ne kartą matėte lenteles, vaizduojančias įvairių šalių gyvenimo lygį, skaitėte, kad jis vienoje ar kitoje šalyje kyla. Smagu, kai tokie straipsniai skirti mūsų šaliai. O ką reiškia tas gerėjimas? Visas per metus ar kokį kitą laikotarpį šalyje pagaminamas prekes bei paslaugas pabandykite įsivaizduoti kaip didelį tortą. Padalinę šį tortą iš šalies gyventojų skaičiaus, pamatytumėte, kokio dydžio gabalėlis tenka kiekvienam iš jų. Kuo tas gabalėlis yra didesnis, tuo ir šalies gyvenimo lygis laikomas aukštesniu. Visos šalys siekia, kad metai iš metų šis kiekvienam gyventojui tenkantis gabalėlis, didėtų. O kaip jį padidinti, jeigu ištekliai yra riboti? Reikia gerinti tų išteklių kokybę. Turbūt nelengva įsivaizduoti, kaip pagerinti gamtinių išteklių kokybę, tačiau tikriausiai visi sutiksite, kad nesunkiai galima pagerinti žmogiškuosius išteklius. Štai ir dabar, stropiai besimokydami mokykloje, jūs jau prisidedate prie Lietuvos žmogiškųjų išteklių kokybės gerinimo.

1. Pasvarstykite, kaip žmonės didina savo žmogiškųjų išteklių vertę?
2. Kaip jūs planuojate toliau baigę pagrindinę mokyklą, gerinti savo žmogiškųjų išteklių kokybę. Kaip tai gali atsiliepti jūsų atliekamo darbo našumui bei jūsų pačių ateičiai?
3. Kokius dar žinote išteklius, naudojamus gaminant prekes bei teikiant paslaugas, ir kaip siūlytumėte gerinti jų kokybę?
4. Kokios įtakos darbo našumui turi į mūsų gyvenimą įsiveržę kompiuteriai, internetas, mobilieji telefonai?

Tobulinant technologijas, investuojant į gamybos priemones bei žmogiškuosius išteklius, arba, kaip kartais sakoma, žmogiškąjį kapitalą, darbo našumas didėja. Darbo pasidalijimas taip pat didina darbo našumą, nes įprastas darbas atliekamas greičiau ir kvalifikuočiau.

Darbo pasidalijimo forma, kai asmuo ar įmonė sutelkia savo gamybos pastangas į vieną veiklos sritį arba ribotą jų skaičių, vadinama ***specializacija***. Gyvenime kiekvienas tam tikru mastu specializuojamės ir priklausome nuo kitų žmonių, gaminančių mūsų vartojamuosius daiktus. Specializacija leidžia ne tik didinti gamybą, bet ir mažinti gamybos sąnaudas. Kai žmonės gamindami savanoriškai specializuojasi ir prekiauja vieni su kitais, didėja tiek pavienių asmenų, tiek regionų, tiek kiekvienos šalies bendroji gamybos apimtis ir vartojimas. Tačiau siauresnė specializacija didina gamintojų ir vartotojų tarpusavio priklausomybę. Tarkime, įmonė surinkinėja kompiuterius. Ji turi ilgalaikes sutartis su dalių tiekėjais. Ir štai, vienas iš jų bankrutuoja, kitas – pakelia kainas. Žinoma, tai at-

silieps įmonei. Na, o jei tiekėjai yra iš užsienio šalių, vadinasi, tų šalių politika gali turėti įtakos ir pagrindinei įmonei. Iš tikrųjų kiekvienas vartotojas labai menką savo vartojamų produktų dalį pasigamina pats. Specializuodamiesi kokioje nors srityje, žmonės ar įmonės tikisi, kad kiti, užsiimantys kitokia veikla, aprūpins juos pageidaujamomis prekėmis bei paslaugomis.

1. Kokių priemonių galėtų imtis, pavyzdžiui, batų fabrikas, norėdamas padidinti darbo našumą?
2. Kam yra naudingas didėjantis darbo našumas?
   A Darbuotojui, nes per dieną daugiau padaro ir daugiau gauna.
   B Darbuotojui ir savininkui.
   C Savininkui, nes didina prekių gamybą ir mažina jų savikainą.
   D Visiems gyventojams, nes daugėja šalyje pagaminamų prekių.
3. Kuo darbo našumo didėjimas galėtų būti naudingas fabriko darbininkams; visai šaliai?
4. Ar didėjantis darbo našumas gali kam nors turėti neigiamos įtakos? Savo nuomonę pagrįskite.
5. Kokiose ūkio šakose daugiausia specializuojasi Lietuva?
   A Naujų technologijų.
   B Žemės ūkio ir gyvulininkystės.
   C Lengvosios pramonės.
   D Laivininkystės.
6. Pasidomėkite, kokių prekių ar paslaugų gamyboje specializuojasi kaimyninės šalys.
7. Paaiškinkite, kaip darbo našumas susijęs su konkurencija.

12 TEMA VERSLAS IR JO ORGANIZAVIMO FORMOS

Tarkime, jūs kartu su savo draugais sumanėte pradėti verslą ir gaminti kokį nors nesudėtingą gaminį, pavyzdžiui, suvenyrą ar atviruką. Jūs iš anksto ištyrėte rinką (apklausėte bendramokslius, šeimos narius ar kaimynus) ir žinote, kad savo gaminius nesunkiai parduosite. Ar gamintumėte ką nors, jeigu iš anksto žinotumėte, kad gaminys nebus paklausus? Veikiausiai ne, nes tada veikla būtų nuostolinga. Jeigu gaminys paklausus, tai gautas pelnas būtų puiki paskata gamybą tęsti ir netgi plėsti. O kaip sužinoti, ar dirbate pelningai, ar ne?

Yra keletas paprastučių formulių, kurias taikant galima įvertinti veiklos rezultatą:

PELNAS = PARDAVIMŲ PAJAMOS − BENDROSIOS SĄNAUDOS
PARDAVIMŲ PAJAMOS = PARDUOTAS KIEKIS × KAINA
BENDROSIOS SĄNAUDOS = PARDUOTAS KIEKIS × GAMINIO SAVIKAINA

Įvairiose ataskaitose pardavimų pajamos dažnai vadinamos apyvarta. Gaminio savikaina skaičiuojama visas įmonės sąnaudas, susijusias su tos prekės gamyba, gamybos organizavimu ir prekės pardavimu, dalijant iš pagamintų prekių skaičiaus. Pavyzdžiui, gaminant cukrų, vieno pakelio (sakykime, kilogramo) savikaina randama suskaičiavus, kiek per mėnesį ar kitą pasirinktą laikotarpį išleista pinigų žaliavoms, pakuotei, darbininkų, pardavėjų, administracijos darbuotojų darbo užmokesčiui, reklamai, transportui, ryšiams, mokesčiams ir pan. Tada gauta suma dalijama iš pagamintų per tą laikotarpį kilogramų skaičiaus.

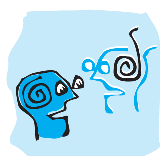

Akvilė labai patenkinta, kad jos tėtis atsisakė dėstytojo darbo ir ėmėsi kepti picas. Tačiau tėčiui dėl savo sprendimo iškilo abejonių. Norėdama jį padrąsinti, Akvilė parodė tėčio įmonės metų veiklos rezultatus Martynui ir paprašė jo pasakyti savo nuomonę.

Metinės pardavimo pajamos	50 000 Lt
Bendrosios sąnaudos:	
per metus sumokėta už patalpų nuomą	8 000 Lt
pagalbininko atlyginimas ir socialinis draudimas	10 000 Lt
sumokėta už komunalines paslaugas (elektrą, vandenį ir kt.)	2 000 Lt
sumokėta už parduotų picų žaliavas	10 000 Lt

Martynas, pažvelgęs į pajamas ir išlaidas, paklausė Akvilės, kiek jos tėtis uždirbdavo per metus dėstytojaudamas ir kaip jis įsigijo virtuvės įrenginius. Pasirodo, anksčiau tėčiui buvo mokama 25 000 Lt per metus, o virtuvės įrenginius jis nusipirko už savo 10 000 Lt santaupas (bankas per metus už šias santaupas mokėdavo 10 proc. metinių palūkanų).

1. Taikydami formules, apskaičiuokite Akvilės tėčio įmonės metinį pelną.
2. Martynas pasiūlė palyginti, kokią naudą Akvilės tėtis gavo ir ką jis prarado, pradėjęs kepti picas. Kaip manote, ar jis pritarė Akvilės džiaugsmui dėl gauto pelno?
3. Ką pasiūlytumėte Akvilės tėčiui, spėdami, kad picų versle konkurencija nedidės, o paklausa turėtų nemažėti?
4. Kas lemia, ar verslas bus pelningas, ar ne? Kodėl įmonės veiklos rezultatas galėtų būti neigiamas?

Visi mes esame kokių nors išteklių (žmogiškųjų, kapitalo, gamtinių) savininkai. Žmonės dirba, turi santaupų, jiems priklauso įmonės, gamtos turtai. Tuos pačius išteklius galima naudoti ir vienaip, ir kitaip. Pavyzdžiui, Akvilės tėtis galėjo dėstytojauti, o pinigus ir toliau laikyti banke. Tad labai svarbu atsižvelgti į alternatyviuosius kaštus, t. y. kokia nauda mums būtų savo išteklius panaudojus kitaip. Apskaičiavę Akvilės tėčio veiklos rezultatus, matome, kad iš tiesų jis patyrė nuostolį – dėstytojaudamas ir laikydamas santaupas banke būtų uždirbęs daugiau, nei gavo iš picų kepimo verslo. Vadinasi, ne veltui jį apniko abejonės.

Pelnas yra labai svarbi paskata, verčianti žmones rizikuoti nepaisant galimų verslo nesėkmių. Žmonės, kurie rizikuoja organizuodami gamybos išteklius prekėms gaminti ir paslaugoms teikti, yra vadinami ***verslininkais***, o gebėjimas užsiimti verslu – ***verslumu***. Verslininkai ieško naujų galimybių. Jie dažnai yra ir novatoriai – stengiasi problemas spręsti išrasdami ir siūlydami naujus produktus arba juos tobulindami. Kai pirkėjai perka jų tiekiamas prekes pakankamai didelėmis, padengiančiomis bendrąsias sąnaudas kainomis, jie gauna ***pelną***. Ir atvirkščiai, jie patiria ***nuostolių***, kai pirkėjai atsisako pirkti tiekiamas prekes tokiomis kainomis, kurių pakaktų toms bendrosioms sąnaudoms padengti. Be pelno, verslininkai turi ir kitų paskatų imtis verslo. Tai galimybė pačiam būti vadovu, pripažinimas, pasitenkinimas sukūrus naują ar patobulinus jau esamą produktą. Nuostolis nėra vienintelis neigiamas signalas verslininkui nutraukti veiklą. Tai dar ir atsakomybė, ilgos darbo valandos, versle patiriamas stresas. Tačiau būtent verslininkai kuria naujas darbo vietas, siūlo vartotojams daugiau ir kokybiškesnių produktų. Kuo šalyje sąlygos imtis verslo yra palankesnės, tuo daugiau žmonių turi darbo, daugiau gaminama prekių ar teikiama paslaugų.

Tarkime, jūs nutariate kurti savo verslą. Jums turėtų kilti įvairių klausimų, pavyzdžiui:

1. Ar kurti įmonę vienam, ar su draugais?
2. Prisiimti daugiau rizikos ar mažiau?
3. Kurti didelę įmonę ar mažą?
4. Kokios yra galimos verslo organizavimo formos?

Pagrindinės verslo organizavimo formos yra šios:

- **Individuali (IĮ, personalinė) įmonė**

Įmonė priklauso vienam asmeniui. Jam atitenka visas įmonės pelnas, tačiau kartu jis prisiima ir visą veiklos riziką, o už jos rezultatus atsako visu savo turtu.

- **Ūkinė bendrija (ŪB)**

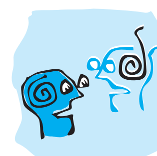
Įmonė priklauso keliems asmenims, prisiimantiems visą įmonės veiklos riziką. Jos nariai už veiklos rezultatus taip pat atsako visu savo turtu. Pavyzdžiui, jeigu bendrija negebės apmokėti savo sąskaitų, skolos bus išieškotos iš jos narių.

- **Akcinė bendrovė (AB)**

Akcinė bendrovė ir uždaroji akcinė bendrovė (UAB) yra įmonės, kurių kapitalas padalytas į akcijas. Įsigiję akcijų asmenys, kitos įmonės ar valstybė tampa bendrovės savininkais. Jie rizikuoja tik tais pinigais, kuriuos investavo į įmonę, t. y. sumokėta už akcijas suma. Akcinės bendrovės akcijos gali būti pardavinėjamos vertybinių popierių biržoje, o akcininkų skaičius nėra ribojamas. Uždarosios akcinės bendrovės akcijomis biržoje neprekiaujama, akcininkų skaičius yra nustatomas įstatymo.

- **Kiti ūkio subjektai**

Priedo 1 lentelėje rasite ir kitokių įmonių pavadinimų: žemės ūkio bendrovė, viešoji įstaiga, visuomeninė organizacija, biudžetinė įstaiga, bendrija ir kitos. Dažnai jų veiklą reglamentuoja atskiri įstatymai.

Pabandykite pasvarstyti ir paspėlioti atsakymus į pateiktus klausimus.

1. Kokių įmonių Lietuvoje yra daugiausia – individualiųjų, ūkinių bendrijų ar akcinių bendrovių?
2. Kokių įmonių – stambių, turinčių per 100 darbuotojų, ar mažų, kuriose dirba iki 10 darbuotojų – mūsų šalyje yra daugiau? Kaip manote, kodėl?
3. Kokių įmonių – IĮ, ŪB, ar AB – jūsų rajone ar mieste yra daugiau?

Pažvelkite į priedo 1 ir 2 lenteles arba atsiverskite Lietuvos statistikos metraštį ir pasitikrinkite savo atsakymus.

Ar visi žmonės gali būti verslininkais? Savo sąsiuviniuose suskirstykite čia išvardytas verslininko savybes į tris stulpelius. Pirmame stulpelyje pasižymėkite tas, kurios, jūsų nuomone, sėkmingam verslui yra labai svarbios, antrajame – gana svarbios, o trečiajame – mažiau svarbios.

Verslininko savybės[1]

1. Labai energingas	10. Viską darantis savo jėgomis
2. Fiziškai sveikas	11. Norintis valdyti
3. Labai norintis laimėti	12. Kantrus
4. Norintis imtis rizikos	13. Norintis imtis iniciatyvos
5. Trokštantis kurti	14. Pasitikintis savimi
6. Norintis bendrauti	15. Įvairiapusiškas (gebantis imtis daugybės darbų)
7. Labai trokštantis pinigų	16. Atkaklus
8. Gebantis sutarti su darbuotojais	17. Novatoriškas (mėgstantis naujoves)
9. Labai organizuotas	18. Gebantis sėkmingai vadovauti

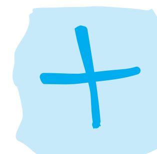
1. Palyginkite savo sudarytą sąrašą su pateiktuoju priedo 3 lentelėje. Ar sutapo jūsų išvardytos verslininko savybės su tomis, kurias nurodo patys verslininkai?
2. Pasižymėkite, kurias iš 3 lentelėje nurodytų svarbių verslininko savybių turite jūs. Kokius būdo ar charakterio bruožus dar turėtumėte išsiugdyti, norėdami tapti verslininkais?

1. Kaip planuodami pradėti verslą galėtumėte prognozuoti paklausų gaminamų savo prekių kiekį? Nuo ko dar, be kainos, šis kiekis priklauso?
2. Verslo sėkmė labiausiai priklauso nuo:
   A verslininko amžiaus;
   B verslininko lyties;
   C verslininko išsilavinimo;
   D gero verslo plano.
3. Išvardykite keletą aplink jūsų gyvenamąją vietą ar mokyklą esančių įmonių ir pasakykite, kokia jose verslo organizavimo forma.
4. Pasirinkite vieną iš įmonių ir pabandykite paklausinėti jos savininko ar vadovo. Pasiruoškite trumpai pristatyti klasei surinktą informaciją. Joje galima būtų nurodyti:
   a) vadovo vardą, pavardę ir pareigas;
   b) įmonės pavadinimą;
   c) verslo organizavimo formą;

[1] Adaptuota iš William B. Jennings, *Entrepreneurship*, Canadian Foundation for Economic Education, 1985.

   d) tos įmonės pagrindinių produktų (prekių ir/arba paslaugų) sąrašą;
   e) darbuotojų skaičių;
   f) kuo įmonės veikla naudinga visuomenei;
   g) kaip nuo įmonės įkūrimo kito jos dydis, pardavimo pajamos (apyvarta);
   h) problemas, su kuriomis susiduriama plėtojant verslą.
5. Paaiškinkite, kaip verslų siekis gauti kuo daugiau pelno yra susijęs su Adamo Smito teiginiu, kad žmonės, siekdami savanaudiškų tikslų, iš tikrųjų stengiasi patenkinti visos visuomenės poreikius.
6. Pasirinkite vieną iš šioje pamokoje neaprašytų veikiančių ūkio subjektų: žemės ūkio bendrovę, viešąją įstaigą, visuomeninę organizaciją, biudžetinę įstaigą, bendriją ar kt. Trumpai apibūdinkite šią verslo organizavimo formą. Informacijos galite rasti internete arba apklausti tose organizacijose dirbančius žmones. Paaiškinkite, kuo jūsų pasirinkta įmonė ar įstaiga skiriasi nuo individualiosios įmonės, ūkinės bendrijos ar bendrovės.

1 lentelė. Veikiančių ūkio subjektų skaičius pagal rūšis (2002 01 01 duomenys)

	Ūkio subjekto rūšis	**Subjektų skaičius**
1	Individuali (personalinė) įmonė	33 859
2	Ūkinė bendrija	425
3	Uždaroji akcinė bendrovė	20 262
4	Akcinė bendrovė	890
5	Žemės ūkio bendrovė	572
6	Viešoji įstaiga	1 073
7	Biudžetinė įstaiga	4 627
8	Visuomeninė organizacija	2 886
9	Bendrijos (daugiabučių namų, gyvenamųjų namų statybos, garažų statybos ir eksploatavimo, sodininkų)	2 175
10	Kitos įmonės ir organizacijos	1 657
	Iš viso	**68 426**

Šaltinis. Ūkio subjektai. Pagrindiniai duomenys, Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius, 2002.

2 lentelė. Veikiančių ūkio subjektų skaičius pagal darbuotojų skaičiaus grupes (2002 01 01 duomenys)

Įmonės darbuotojų skaičiaus grupės	Įmonių		Darbuotojų	
	skaičius	%	skaičius, tūkst.	%
≤ 4	42 217	61,7	73	6,8
5–9	11 011	16,1	74	6,9
10–19	6 215	9,1	85	7,9
20–49	4 924	7,2	155	14,5
50–99	2 275	3,3	158	14,7
100–149	825	1,2	100	9,3
150–249	499	0,7	95	8,9
250–499	276	0,4	95	8,9
500–999	120	0,2	82	7,6
> 1000	64	0,1	155	14,5

Šaltinis. Ūkio subjektai. Pagrindiniai duomenys, Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius, 2002.

3 lentelė. Verslininkų pateiktas savybių, nuo kurių priklauso verslo sėkmė, sąrašas

Svarbiausia, jei tu esi:	Svarbu, jei tu esi:	Mažiau svarbu, jei tu esi:
Atkaklus (16) Norintis imtis iniciatyvos (13) Viską darantis savo jėgomis (10) Labai norintis laimėti (3) Pasitikintis savimi (14) Fiziškai sveikas (2)	Norintis imtis rizikos (4) Labai energingas (1) Gebantis sutarti su darbuotojais (9) Įvairiapusiškas (15) Trokštantis kurti (5) Novatoriškas (17)	Gebantis sėkmingai vadovauti (18) Labai trokštantis pinigų (7) Kantrus (12) Labai organizuotas (9) Norintis valdyti (11) Norintis bendrauti (6)

Pastaba. Skliausteliuose nurodyti skaičiai atitinka 70 puslapyje pateiktų verslininko savybių sąrašo numeraciją.
Šaltinis. Pasiremta testų duomenimis, pateiktais *That Urge to Achieve*, D. C. McClelland, *Entrepreneurship and Venture Capital*, Prentice Hall, 1975.

9 skyrius

PAJAMOS. SANTAUPOS IR PASKOLOS

- *Nuo ko priklauso darbo užmokestis?*
- *Kokių rūšių būna pajamos?*
- *Kas yra biudžetas?*
- *Kokiais kriterijais reikėtų vadovautis investuojant santaupas, teikiant paskolas?*

13 TEMA PAJAMOS IR JŲ KLASIFIKACIJA. BIUDŽETAS

Savo sąsiuviniuose surašykite paveikslėliuose pavaizduotus specialistus jų atlyginimų mažėjimo tvarka. Galite pasinaudoti čia pateikta vidutinio mėnesinio ***darbo užmokesčio*** lentele.

Pamąstykite apie tai, kiek laiko reikia mokytis, norint dirbti vieną ar kitą darbą, kokių įgūdžių privalu turėti, kiek tas darbas atsakingas.

Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis pagal ūkio šakas Lietuvoje, Lt

Ūkio šaka	1995 m.	2001 m.
Žemės ūkis	289	716
Mokslas	520	1 107
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	861	1 438
Statyba	633	918
Prekyba	341	764
Transportas	591	1 080
Kultūra	379	906
Finansinis tarpininkavimas	1 332	2 222
Valdymas	755	1 513
Švietimas	394	929
Sveikatos ir socialinė apsauga	381	844

Kodėl rinkoje vieni žmonės už savo darbą (žmogiškuosius išteklius) gauna didesnius, o kiti – mažesnius atlyginimus? Gaunamas atlyginimas paprastai priklauso nuo:

- gaminamo produkto vertės (tie darbuotojai, kurių gaminami produktai rinkoje turi didesnę paklausą, uždirba daugiau);
- išsimokslinimo (geresnį išsilavinimą įgiję žmonės uždirba daugiau);
- darbo patirties ir įgūdžių (didesnę darbo patirtį kurioje nors srityje turintys žmonės paprastai dirba našiau ir dažnai gauna didesnius atlyginimus);
- darbo pobūdžio (kai kurie darbai yra pavojingesni, mažiau malonūs arba labiau atsakingi, todėl reikia didesnių finansinių paskatų, kad žmonės tokių darbų imtųsi);
- sėkmės (įvairių atsitiktinumų poveikio).

O kas svarbu darbdaviams samdant vieną ar kitą darbuotoją? Pavartykite laikraščius ir skelbimų skiltyje atkreipkite dėmesį į tai, kokius reikalavimus kelia darbdaviai, ieškodami darbuotojų. Pavyzdžiui, JAV darbdaviai akcentuoja tokias savybes[1]:

> Noras ir gebėjimai mokytis
> Įvairiapusiškumas ir lankstumas
> Geri skaitymo, rašymo ir skaičiavimo įgūdžiai
> Bendravimo įgūdžiai (gebėjimas kalbėti, klausyti, suprasti)
> Gebėjimas spręsti problemas ir kūrybiškai mąstyti
> Gebėjimas dirbti su kitais
> Patikimumas

1. Grįžkime prie darbo užmokesčio lentelės. Palyginkite pasirinktose ūkio šakose gaunamus atlyginimus su būtinu tiems darbams dirbti išsilavinimu ir atsakomybe. Kokias išvadas galėtumėte padaryti?
2. Kokių iš išvardytų darbdavių pageidaujamų savybių turite jūs ar jūsų draugai? Kaip manote, ar visos tos savybės susijusios su darbuotojo išsilavinimu?
3. Ką patartumėte:
   a) darbuotojui, teigiančiam, kad pastaruoju metu jo atlyginimas labiau primena grąžą;
   b) darbdaviui, sakančiam, kad sandėlis pilnas neparduotų prekių, todėl jis neturi ne tik iš ko atlyginimų kelti, bet ir apskritai jų mokėti?

Ką tik aptarėme, kas yra svarbu darbdaviams, pasvarstėme, kokius atlyginimus gali gauti įvairių specialybių darbuotojai ir kodėl. Kitaip tariant, diskutavome apie žmogiškųjų išteklių gaunamą rinkoje atlygį. Tačiau, kaip pamenate, be žmogiškųjų, dar yra ir gamtiniai bei kapitalo ištekliai ir verslumas. Taigi kokias pajamas rinkoje gauna įvairių išteklių savininkai?

- Žmogiškųjų išteklių savininkai gauna ***darbo užmokestį*** (apmokėjimą už darbo paslaugas).
- Gamtinių išteklių savininkai gauna ***nuomą*** (kapitalą galima suskirstyti į finansinį ir fizinį, t. y. pinigus ir įrengimus, pastatus, technologijas; buityje yra įprasta už fizinį kapitalą gaunamas pajamas vadinti nuoma).
- Kapitalo išteklių savininkai gauna ***palūkanas*** (už naudojimąsi įvairios rūšies kapitalu).
- Už verslumą (pastangas ir riziką gaminant prekes ir teikiant paslaugas) verslininkas yra apdovanojamas ***pelnu***.

Kai šie ištekliai yra naudojami prekėms ir paslaugoms kurti, juos vadiname ***gamybos veiksniais***.

[1] *Šaltinis. What Work Requires of Schools: SCANS Report for America 2000*, U.S. Department of Labour, June 1991.

Įvairių išteklių savininkų gaunamas pajamas lemia parduodamų gamybos veiksnių rinkos vertė. O rinkos kainą, žinoma, lemia paklausa ir pasiūla – vartotojai ir gamintojai. Kai kokių nors išteklių nori pirkti daugelis, o siūloma parduoti nedaug, jų kaina (šiuo atveju savininkui mokamas atlygis) kyla. Ir atvirkščiai, to, ko nori labai nedaug žmonių, kaina paprastai yra maža. Tarkime, yra daug darbdavių, norinčių samdyti aukšto lygio kokios nors specialybės darbuotojus, daugelis nori pirkti žemę gražioje vietoje prie ežero, nemažai verslininkų norėtų išsinuomoti sandėlį, esantį šalia automagistralės – visų šių išteklių kainos kils. Darbuotojai gaus didesnį atlyginimą, žemės savininkai ir sandėlio savininkas – didesnę nuomą.

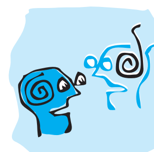
Darbuotojų atlyginimai pirmiausiai priklauso nuo prekių arba paslaugų, kurias jie gamina, rinkos vertės ir darbo našumo. Iš dalies jų pajamos priklauso ir nuo pasirinktos profesijos arba išsilavinimo, turimų vienokių ar kitokių išteklių. Tačiau norai yra neriboti, todėl nesvarbu, daug ar mažai uždirba žmogus, pinigų gali pritrūkti. Todėl savo uždirbtas pajamas tenka naudoti taupiai ir protingai. Tuo tikslu patartina sudaryti asmeninį biudžetą. ***Biudžetas*** – tai finansinis planas, kuriame numatomos tam tikro laikotarpio pajamos ir išlaidos. Kai išlaidos yra lygios pajamoms, biudžetas yra vadinamas ***subalansuotu***. Jeigu išlaidos mažesnės už pajamas, biudžetas yra vadinamas ***pertekliniu***, priešingu atveju – ***deficitiniu***.

Sudarykite ateinančio mėnesio savo biudžetą. Atsižvelgdami į siekiamus tikslus, numatykite pajamas, suplanuokite išlaidas. Tikslai gali būti įvairūs, pavyzdžiui, taupyti kokiam nors geidžiamam daiktui, atiduoti skolą, išvengti biudžeto deficito ir pan. Tarkime, tėvai jums kasdien einant į mokyklą duoda dienpinigių. Jei numatote turėti kitų pajamų – nurodykite ir jas. Biudžetą galite planuoti tiek subalansuotą, tiek perteklinį ar deficitinį. Pastaruoju atveju reikia planuoti, kuo dengsite deficitą, t. y. iš ko skolinsitės pinigų. Biudžetas, kiek įmanoma, turi būti realesnis. Reikia atsižvelgti į to mėnesio šventes, numatomus renginius.

Mokinio mėnesio biudžetas

Pajamos	Išlaidos
1. Dienpinigiai	1. Pietūs
2. Kitos	2. Skanėstai
	3. Mokymosi reikmenys
	4. Transportas
	5. Renginiai ir pramogos
	6. Kitos
	7. Santaupos

Aptarkite ir įvertinkite sudarytus biudžetus. Ar daug jūsų draugų planavo bent dalį turimų pinigų taupyti? Ar buvo tokių, kurie nors šiek tiek pinigų nutarė skirti labdarai?

1. Koks gali būti darbuotojo darbo našumo ir atlyginimo dydžio ryšys?
2. Kaip darbuotojo išsilavinimas susijęs su jo uždirbamomis pajamomis? Remdamiesi statistiniais duomenimis, pateiktais 2 skyriaus 6 lentelėje, palyginkite, kokių darbuotojų paklausus kiekis rinkoje ir jų gaunamas atlyginimas yra didesni: išsilavinusių, turinčių didesnę kvalifikaciją ar nekvalifikuotų, net vidurinės mokyklos nebaigusiųjų?
3. Kurie iš išvardytų veiksnių neturėtų daryti įtakos galimybei rasti darbą?
   A Išsilavinimas.
   B Šeiminė padėtis.
   C Darbo patirtis.
   D Politiniai įsitikinimai.
4. Kurie iš išvardytų veiksnių neturėtų būti svarbūs darbdaviui priimant darbuotojus?
   A Įgūdžiai.
   B Religiniai įsitikinimai.
   C Lytis.
   D Darbštumas.
5. Kas yra pajamos?
   A Verslininko uždirbti pinigai.
   B Samdomo darbuotojo atlyginimas.
   C Pinigai, gaunami už būsto nuomą.
   D Palūkanos už paskolintus pinigus.
6. Ar gali būti taip, kad dirbdamas našiau darbininkas uždirba mažiau?
7. Apklauskite savo artimuosius, kokius pajamų šaltinius jie turi. Kuris iš šių šaltinių sudaro didžiausią dalį pajamų?

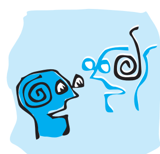
14 TEMA SANTAUPOS IR PASKOLOS. INVESTICIJOS

Įsivaizduokite, kad pusė jūsų klasės mokinių nusprendė dalies savo pajamų neišleisti, o taupyti. Jie taip puikiai suplanavo savo biudžetus, kad sukaupė nemažai pinigų ir mielai sutiktų juos skolinti. Žinoma, už palūkanas!

Deja, kiti sunkiai suduria galą su galu ir norėtų šiek tiek pinigų pasiskolinti. Vieniems jų reikia labiau, ir šie yra linkę mokėti didesnes palūkanas, kitiems – ne taip labai, todėl ir didelių palūkanų mokėti neketina. Norintieji pasiskolinti turėtų susirasti taupytoją, sutinkantį reikiamą sumą skolinti. Taupytojas turėtų susirasti draugą, norintį pinigų pasiskolinti. Kad sandoris įvyktų, norimų gauti ir sutinkamų mokėti palūkanų dydis turėtų sutapti.

***Palūkanos* – tai pajamos, gaunamos leidžiant kitiems naudotis jūsų pinigais, arba mokestis už naudojimąsi kieno nors kito pinigais. Palūkanos dažniausiai išreiškiamos skolinamos sumos procentais.**

Aptarkite, su kokiais sunkumais susidurtų taupytojai ir skolininkai, ieškodami, kam paskolinti ir iš ko pasiskolinti pinigų. Kodėl turintieji santaupų gali norėti jas skolinti?

Kas galėtų palengvinti skolinimo ir skolinimosi procesą?

Kokius žinote tarpininkus, padedančius vieniems pinigus skolintis, o kitiems – jų pasiskolinti?

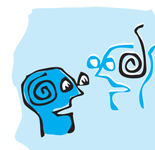
Žmonės taupo įvairiais tikslais. Vieni nori įsigyti kokį nors brangų daiktą, kiti – keliauti, dar kiti – sukaupti pinigų senatvei. Taupymo tikslai gali būti labai įvairūs, bet santaupų laikymo vietos dažnai yra panašios. Yra žmonių, laikančių pinigus namuose, tačiau yra ir tokių, kurie savo taupomus pinigus „įdarbina“, kitaip tariant, investuoja. Tai daryti jiems padeda ***bankai***. Jie yra tikri tarpininkai – priima pinigus iš taupytojų ir skolina juos.

Dažnai žmonės perka akcijas, obligacijas. ***Akcija*** yra dokumentas, liudijantis teisę į bendrovės kapitalo dalis. Įsigijęs akcijų, jos turėtojas tikisi gauti ***dividendus*** – dalį akcinių bendrovių išmokamo ***akcininkams*** pelno, o bendrovei likviduojantis – ir dalį jos turto. Įsigiję ***obligaciją*** – skolos dokumentą, patvirtinantį, kad jūs akcinei bendrovei ar valstybei esate paskolinę tam tikrą sumą pinigų, kaip ir padėję indėlį į banką, galite gauti palūkanas.

O apie ką jums ar bankui derėtų pagalvoti, rengiantis skolinti kam nors pinigus? Jūs, matyt, turėtumėte pasidomėti savo draugo charakterio savybėmis – sąžiningumu, žodžio laikymusi ir pan. Be abejo, bankui šito nepakaks. Jam dar rūpės jūsų ***pajamos*** (didelės ir pastovios pajamos rodo, kad jūs būsite pajėgus mokėti palūkanas ir grąžinti paskolą) bei ***turtas*** (kuo didesnis jūsų turtas, tuo lengviau gauti paskolą, nes savo turtą galite panaudoti kaip skolos užstatą).

Kad ir kokį savo santaupų investavimo būdą pasirinktų taupytojas, jis turėtų pagalvoti apie jų ***saugumą*** (ar neprapuls pinigai), ***pelningumą*** (kiek už juos galima uždirbti) ir ***likvidumą*** (ar lengvai, esant reikalui, savo pinigus bus galima pasiimti atgal).

Įvairūs santaupų investavimo būdai išsiskiria skirtingu pelningumu (gaunamomis palūkanomis) ir rizika. Pasvarstykite, kokios būtų tikėtinos pajamos, rizika ir likvidumas, esant šioms investavimo galimybėms:

a) valstybės obligacijos;
b) bendrovių obligacijos;
c) bendrovių akcijos;
d) taupyklė namuose;
e) terminuotas indėlis banke;
f) sąskaita banke;
g) vertingų meno kūrinių įsigijimas.

1. Kodėl norintieji skolintis sutinka mokėti palūkanas?
2. Kas rūpi bankui, planuojančiam suteikti piliečiui paskolą?
   A Turtas, pajamos ir išlaidos.
   B Skolos, pajamos ir išlaidos.
   C Charakterio savybės, turtas ir išlaidos.
   D Charakterio savybės, pajamos ir turtas.
3. Kas svarbiausia taupytojui, investuojančiam pinigus?
   A Investicijos saugumas.
   B Pelningumas.
   C Pažįstamų žmonių patarimai.
   D Likvidumas.
4. Kodėl bankas, skolindamas pinigus, ima didesnes palūkanas, nei moka indėlininkams?
5. Kodėl iš verslininkų, prašančių paskolos verslui steigti ar plėtoti ir neturinčių užstato, reikalaujama pateikti verslo planą?

6–14 TEMŲ KARTOJIMO TESTAI

1. Kuris iš šių personažų nėra rinkos dalyvis?
   A Mikė Pūkuotukas.
   B Robinzonas Kruzas.
   C Raudonkepuraitė.
   D Karlsonas, kuris gyveno ant stogo.
2. Ką vadiname paklausa?
   A Prekių ir paslaugų vartojimą.
   B Pardavėjų galėjimą parduoti prekę ar paslaugą.
   C Pirkėjų norą pirkti prekę ar paslaugą.
   D Vartotojų norą ir galėjimą pirkti prekę ar paslaugą.
3. Kas sukuria paklausą?
   A Parduotuvių direktoriai.
   B Pardavėjai.
   C Pirkėjai.
   D Prekybos agentai.
4. Paklausos dėsnis teigia:
   A mažesne kaina prekes gali įsigyti daugiau žmonių;
   B mažesne kaina yra perkama daugiau negu didesne;
   C mažesne kaina yra siūloma mažiau prekių negu didesne;
   D didesne kaina yra perkama daugiau negu mažesne.
5. Smarkiai pabrangus sultims, vartotojai greičiausiai:
   A jų vartos daugiau;
   B pirks tiek pat sulčių, kaip ir anksčiau;
   C reikalaus atpiginti sultis;
   D pradės pirkti kitus gaiviuosius gėrimus.
6. Kaip pasikeis automobilių pirkimo apimtys smarkiai pabrangus degalams?
   A Sumažės.
   B Nepasikeis.
   C Padidės.
   D Neįmanoma atsakyti.

7. Ką vadiname pasiūla?
   A Prekių ar paslaugų kiekį, kurį vartotojai nori ir gali nupirkti įvairiomis kainomis.
   B Prekių ar paslaugų kiekį, kurį gamintojai nori ir gali parduoti įvairiomis kainomis.
   C Pasiūlymą pirkti prekes ar paslaugas.
   D Pasiūlymą gaminti prekes ar tiekti paslaugas.
8. Pasiūlos dėsnis teigia:
   A didesne kaina yra siūloma daugiau prekių ar paslaugų negu mažesne;
   B mažesne kaina yra perkama daugiau prekių ar paslaugų negu didesne;
   C mažesne kaina yra siūloma daugiau prekių ar paslaugų negu didesne;
   D didesne kaina yra perkama daugiau prekių ar paslaugų negu mažesne.
9. Kyla pieno supirkimo kainos. Kaip dėl to galėtų pasikeisti sūrių gamybos apimtys, jei niekas daugiau nekis?
   A Sumažėti.
   B Padidėti.
   C Nepasikeisti.
   D Neįmanoma atsakyti.
10. Lietuvos Vyriausybė 2003 sausio 1 d. sumažino bendrovių pelno mokestį nuo 24 iki 15 procentų. Kaip tai paveiks bendrovių paskatas siekti pelno?
   A Sumažins.
   B Padidins.
   C Nepaveiks.
   D Neįmanoma atsakyti.
11. Kuris teiginys yra teisingas?
   A Rinkos kainą nustato pardavėjas.
   B Rinkos kainą nustato pirkėjas.
   C Rinkos kaina nepriklauso nei nuo pardavėjo, nei nuo pirkėjo.
   D Rinkos kainą nustato pardavėjas ir pirkėjas.
12. Rinkos kaina yra ta:
   A kuriai esant norimas parduoti prekių ar paslaugų kiekis yra lygus norimam įsigyti kiekiui;
   B kurią nustato vyriausybė;
   C kurią rinkoje skelbia pardavėjas;
   D kurią rinkoje siūlo pirkėjas.

13. Kas atsitiks rinkoje, jei prekės kaina bus mažesnė už rinkos kainą?
   A Susidarys prekių perteklius.
   B Rinka žlugs.
   C Vyriausybė priims nutarimą padidinti kainą.
   D Susidarys prekių stoka.
14. Atšalus orams, labai sumažėjo ledų paklausa. Dėl to ledų kainos tikriausiai:
   A kils;
   B mažės;
   C nepasikeis;
   D neįmanoma atsakyti.
15. Sinoptikai pranašauja šaltą žiemą. Dėl to žieminių batų kainos tikriausiai:
   A kils;
   B mažės;
   C nepasikeis;
   D kis priklausomai nuo parduotuvės vietos.
16. Didėja automobilių paklausa. Kaip kis padangų kainos?
   A Mažės.
   B Atsakyti neįmanoma.
   C Nesikeis.
   D Didės.
17. Baiminantis kempinligės, buvo sumažėjusi jautienos paklausa. Kaip tai paveikė kiaulienos kainas?
   A Niekaip.
   B Mažino.
   C Didino.
   D Atsakyti neįmanoma.
18. Dėl kokios priežasties galėjo padidti parduodamo benzino kiekis?
   A Pakilo naftos kainos.
   B Sumažėjo automobilių kainos.
   C Sumažėjo vartotojų pajamos.
   D Padidėjo benzino gamintojų mokami mokesčiai.
19. Konkurencija rinkoje yra svarbi, nes:
   A suderina paklausą ir pasiūlą;
   B neskatina siekti pelno;
   C sukuria rinką, kurioje gamintojai gali kontroliuoti kainas;
   D skatina gamintojus efektyviai dirbti.

20. Laikraščiai skelbia: „Galas telekomo monopolijai. Į ryšių rinką ateina keletas naujų bendrovių." Kaip kis ryšio paslaugų kainos?
   A Didės.
   B Mažės.
   C Nesikeis.
   D Neįmanoma atsakyti.
21. Tobulosios konkurencijos rinkoje:
   A yra daug pirkėjų ir daug pardavėjų;
   B vyrauja keletas stambių firmų;
   C kainas reguliuoja valstybė;
   D gamintojai nustato kainas.
22. Gamintojai savo prekes nori parduoti kuo brangiau. Vartotojai norėtų pirkti kuo pigiau. Rinkos ekonomikoje šį interesų konfliktą paprastai sprendžia:
   A teismai;
   B vyriausybė;
   C profesinės sąjungos;
   D konkurencija.
23. Koks geriausias būdas padidinti šalyje prekių ir paslaugų gamybą?
   A Daugiau dirbti.
   B Ilgiau dirbti.
   C Didinti darbo našumą.
   D Įvesti valstybinį reguliavimą.
24. Kuris iš šių dalykų padidintų įmonės našumą?
   A Tobulesnės technologijos.
   B Papildomai priimti darbininkai.
   C Naktinės pamainos.
   D Viršvalandinis darbas.
25. Dėl darbo specializacijos paprastai:
   A didėja infliacija;
   B mažėja tarpusavio priklausomybė;
   C tolygiau paskirstomos pajamos;
   D didėja per valandą pagaminamos produkcijos kiekis.
26. Kaip apskaičiuojamas pelnas?
   A Parduotų prekių kiekis dauginamas iš kainos.
   B Prie pardavimų pajamų pridedamos gamybos sąnaudos.
   C Iš pardavimų pajamų atimamos gamybos sąnaudos.
   D Pagamintų prekių kiekis dauginamas iš kainos.

27. Kurios iš išvardytų verslo organizavimo formų savininkas už įmonės veiklą atsako visu savo turtu?
   A Akcinės bendrovės.
   B Uždarosios akcinės bendrovės.
   C Individualiosios įmonės.
   D Viešosios įstaigos.
28. Pelnas svarbus rinkos ekonomikoje, nes:
   A skatina verslininkus gaminti tai, ko žmonėms reikia;
   B kelia kainas;
   C atgrąso žmones nuo rizikos;
   D leidžia patenkinti visus norus.
29. Palūkanos yra pajamos, gaunamos už:
   A fizines ir protines pastangas;
   B naudojimąsi gamtiniais ištekliais;
   C naudojimąsi kapitalu;
   D verslininko pastangas ir riziką.
30. Rinkos ekonomikoje dideli atlyginimai labiausiai priklauso nuo:
   A oficialaus minimalaus darbo užmokesčio;
   B vyriausybės veiksmų;
   C vienam darbuotojui tenkančios produkcijos apimties;
   D atsakingų verslo vadovų.
31. Biudžetas yra:
   A tam tikro laikotarpio finansinė ataskaita;
   B pajamų deklaracija;
   C tam tikro laikotarpio pajamų ir išlaidų planas;
   D gautų pajamų ataskaita.
32. Kai biudžeto pajamos viršija išlaidas, tai jį tiksliausiai būtų vadinti:
   A subalansuotu;
   B pertekliniu;
   C deficitiniu;
   D teisingu.
33. Apie ką turėtų galvoti taupytojas, kam nors patikėdamas savo pinigus?
   A Saugumą, patikimumą ir likvidumą.
   B Saugumą, pelningumą ir likvidumą.
   C Saugumą, pelningumą ir riziką.
   D Patikimumą, pelningumą ir riziką.

34. Kuriuo atveju šeimos santaupos tiesiogiai panaudojamos verslo plėtrai?
   - **A** Perkant auksinius papuošalus ir meno dirbinius.
   - **B** Perkant naujai įsteigtų įmonių akcijas.
   - **C** Perkant butą savo šeimai.
   - **D** Perkant naują automobilį asmeniniam naudojimui.
35. Ką reiškia likvidumas?
   - **A** Santaupų investavimo rizika.
   - **B** Santaupų investavimo pelningumas.
   - **C** Kiek patikima organizacija, kuriai patikėjote savo santaupas.
   - **D** Kaip lengvai galima prireikus atgauti įdėtus pinigus.
36. Kuris atvejis neturėtų būti vadinamas investavimu?
   - **A** Santaupų naudojimas verslui pradėti.
   - **B** Akcijų pirkimas.
   - **C** Kalnų slidinėjimo inventoriaus įsigijimas.
   - **D** Terminuotas indėlis banke.
37. Kas yra akcija?
   - **A** Dokumentas, liudijantis teisę į bendrovės turto dalį.
   - **B** Skolos dokumentas.
   - **C** Trumpalaikis vertybinis popierius.
   - **D** Kredito dokumentas.
38. Kas yra dividendai?
   - **A** Pajamos iš obligacijų.
   - **B** Pajamos iš žemės nuomos.
   - **C** Akcinių bendrovių pelno dalis, išmokama akcininkams.
   - **D** Pajamos iš kapitalo nuomos.
39. Sumažėjusi palūkanų norma sukuria paskatas žmonėms:
   - **A** taupyti mažiau ir skolintis taip pat mažiau;
   - **B** taupyti mažiau ir skolintis daugiau;
   - **C** taupyti daugiau ir skolintis mažiau;
   - **D** taupyti daugiau ir skolintis taip pat daugiau.

10 skyrius

VALSTYBĖS VAIDMUO

- *Kuo skiriasi privačios ir visuomeninės prekės?*
- *Kokias prekes ir paslaugas teikia valstybė ir kas už jas moka?*
- *Kokias funkcijas ekonomikoje atlieka valstybė?*
- *Kas yra išoriniai padariniai?*
- *Kas sudaro valstybės pajamas ir išlaidas?*

15 TEMA PRIVAČIOS IR VISUOMENINĖS PREKĖS. RINKOS RIBOTUMAS

Įsivaizduokite tokią situaciją: mokytoja pranešė, kad rytoj teks rašyti kontrolinį darbą. Tačiau yra galimybė išsisukti – tiems, kurie sumokės vieną litą, mokytoja padarys atsakymų kopiją. Prieš skaitydami toliau, pamąstykite, ar sutiktumėte mokėti?

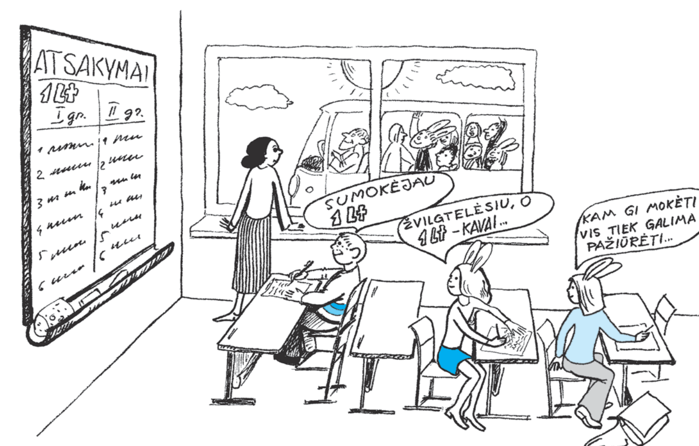

Kitą dieną mokytoja pasakė, kad kopijų padaryti nespėjo, bet atsakymus ji galėtų užrašyti lentoje. Juos galės pasitikrinti tik tie, kurie sumokėjo, o kitiems į lentą žiūrėti draudžiama. Ar mokėsite litą dabar?

Aptarkite šią nelabai realią situaciją ir pabandykite paaiškinti, kodėl jūsų atsakymai abiem atvejais tikriausiai būtų skirtingi. O gal jūsų klasėje atsiras tokių, kurie sutiks mokėti po litą bet kuriuo atveju?

Pirmuoju atveju kontrolinio darbo atsakymus galima laikyti ***privačia preke*** – ja gali naudotis tik tas, kuris už ją sumokėjo. Be savininko sutikimo niekas kitas neturi teisės į atsakymus žiūrėti. Dauguma mūsų vartojamų prekių ar paslaugų yra būtent tokios.

Antruoju atveju atsakymai atitinka ***visuomeninės prekės*** sampratą: mokytoja vargu ar galėtų neleisti žvilgčioti į lentoje užrašytus atsakymus tiems, kurie nemokėjo, o atsakymų skaičius ir kokybė visiškai nepriklauso nuo to, daug ar mažai moksleivių juos mato. Tokių prekių bei paslaugų taip pat yra nemažai. Tikriausiai svarstydami, mokėti litą ar ne, antruoju atveju jūs nutartumėte pasinaudoti tuo, kad, jeigu mokytoja jūsų iš klasės neišvarys, tai juos ir taip pamatysite. Susiduriame su vadinamąja zuikių problema (zuikiais vadinami ne tik keleiviai, važiuojantys viešuoju transportu be bilieto, bet ir tie, kurie ką nors bando gauti nemokamai, nors kiti už tai moka).

Savo sąsiuviniuose surašykite išvardytas prekes bei paslaugas į tris stulpelius: pirmajame turėtų būti privačios prekės ir paslaugos, antrajame – visuomeninės. Jeigu manote, kad ta pati prekė ar paslauga priklausomai nuo aplinkybių gali būti ir privati, ir visuomeninė, rašykite ją į trečiąjį stulpelį.

Keliai ir greitkeliai	*Knygos*
Greitoji pagalba	*Pagrindinė mokykla*
Vaistai	*Universitetas*
Policija	*Gatvių apšvietimas*
Dviračiai	*Taksi*
Parkai	*Fotoaparatai*
Gaisrinė	*Bibliotekos*
Tvenkiniai	*Krašto apsauga*

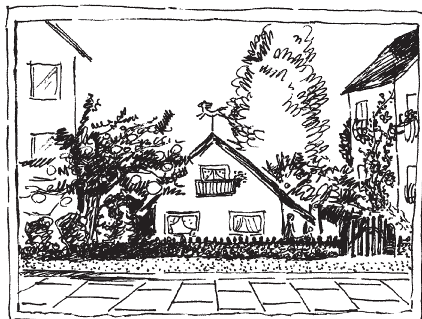
Palyginkite savo ir draugų atsakymus ir aptarkite, kodėl jūs prekes bei paslaugas rašėte į vieną ar į kitą stulpelį.

Ankstesnėse pamokose sužinojote, kad rinkos geriausiai paskirsto išteklius, nes verslai stengiasi teikti tik tas paslaugas ar gaminti tas prekes, kurių nori vartotojai.

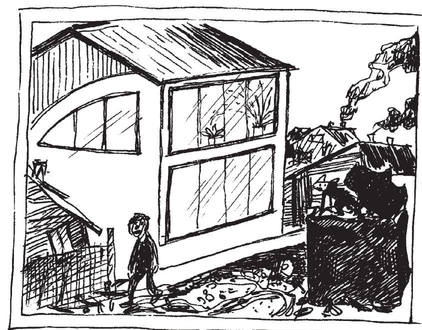
O kaip sužinoti, ar vartotojai ko nors nori? Jeigu nori – tai perka, nenori – neperka. Prisiminkime visuomenines prekes – vartotojai jų dažniausiai nori. Pavyzdžiui, sunku įsivaizduoti savo gyvenimą be gatvių apšvietimo, miesto parkų, greitosios pagalbos, krašto apsaugos ir kt. Tačiau ar visi sutinka už tokias prekes mokėti? Kiek iš jūsų mokėtų už kontrolinio darbo atsakymus, jeigu jie būtų užrašyti lentoje? Prekė ar paslauga, kuri teikia naudos daugiau nei vienam žmogui ir kuria naudotis nemokėjusiems už ją uždrausti negalima, vadinama ***visuomenine***. Tačiau neuždraudus nemokėjusiesiems preke ar paslauga naudotis, mokančiųjų bus nedaug. Be papildomų paskatų privatūs verslai tokių prekių bei paslaugų negamins ir neteiks. Visuomenines prekes į rinką dažniausiai tiekia valstybė, o atsiskaitome už jas mes visi, mokėdami mokesčius. Laisvojoje rinkoje taisyklės paprastos: galimybė gauti pelną menka – gaminti neapsimoka. Tad nors ir labai gerai veiktų rinkos mechanizmas, visuomeninėms prekėms ir paslaugoms jis netinka. Ši situacija parodo rinkos ribotumą.

Įsivaizduokite, jūs norite pirkti namą ir agentas parodo nuotraukas dviejų, prieš 20 metų statytų namų, kurių kaina yra vienoda.

KAINA 100 000 Lt

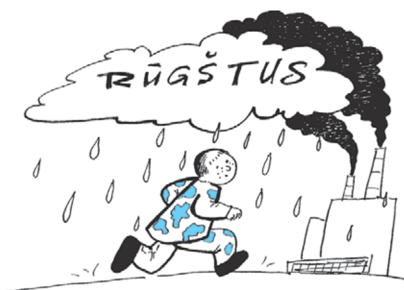
KAINA 100 000 Lt

Kuris pasiūlymas patrauklesnis? Kaip manote, kodėl abiejų siūlomų namų kainos vienodos?

Tikriausiai didįjį namą pastatyti kainavo brangiau nei mažąjį, tačiau parduodamas savininkas gaus tik tiek, kiek lėšų įdėjo, gal net mažiau. Mažojo namelio savininkas, pasistatęs greičiausiai nelabai brangiai, parduodamas uždirbs. Mažojo namelio savininkas susidūrė su ***išorine nauda*** (geras rajonas, tvarkingi kaimynai), o didžiojo – su ***išoriniais kaštais*** (prasta vieta, netikę kaimynai). Vargu ar šių namų savininkai prieš 20 metų galėjo įsivaizduoti, kaip jų gyvenamasis rajonas atrodys, kokie bus kaimynai. O dabar parduodant kaip tik šie išoriniai veiksniai ir daro didelę įtaką turto kainai. Lyg ir nieko nedarant gaunama nauda arba patiriamas nuostolis – tai ***išoriniai padariniai***.

Su išoriniais kaštais gali susidurti kiekvienas. Pavyzdžiui, išvažiavote prie jūros, o paplūdimys užterštas, vandenyje plaukioja naftos dėmės. Pinigai sumokėti, o poilsis – sugadintas. Patekote į lietų, ir apsiaustas nusidažė rudomis dėmėmis (nuo rūgštaus lietaus, kuris susidaro užterštame ore esantiems sieros oksidams tirpstant vandens lašeliuose).

Tačiau kartais lyg iš niekur nieko gauname ir išorinės naudos. Pavyzdžiui, šalia įsikūrusi įmonė sutvarkė parką ir visiems malonu išeiti pasivaikščioti. Arba klasės draugai pasiskiepijo nuo gripo, sumažėjo rizika susirgti ir jums.

Žinoma, norėtųsi, kad nuo mūsų pačių veiklos nepriklausančios naudos gautume kuo daugiau, o nuo išorinių kaštų nukentėtume kuo mažiau. Išorinius padarinius paprastai reguliuoja valstybė. Ji skatina teikiančią išorinę naudą ir riboja su išoriniais kaštais susijusią veiklą. Valstybė, norėdama kokį nors verslą paskatinti, mažina mokesčius, moka papildomas išmokas, o siekdama kokią nors veiklą riboti, paprastai ją apmokestina daugiau arba kelia papildomų reikalavimų.

Kaip matome, privatus verslas neteikia visuomeninių prekių, dėl jo veiklos patiriama ne tik išorinė nauda, bet ir nepageidaujami išoriniai kaštai. Vadinasi, ir esant laisvoms rinkoms valstybė kartais turi kištis į ekonomiką. Apie kitas valstybės funkcijas ekonomikoje sužinosite nagrinėdami tolesnę temą.

1. Kokiomis visuomeninėmis paslaugomis naudojasi jūsų šeima?
2. Kaip manote, kas mums paprastai praneša apie orų prognozę ir kas gamina skėčius? O kas moka už viena ir kita?
3. Pateikite išorinių kaštų pavyzdžių.
4. Pateikite išorinės naudos pavyzdžių.
5. Pasvarstykite, su kokiais išoriniais kaštais ir nauda susiduriate savo mieste ar rajone. Pasiūlykite, ką reikėtų daryti norint tuos išorinius kaštus apriboti, o išorine nauda išsiskiriančią veiklą paskatinti plėstis.

16 TEMA
MOKESČIAI. VALSTYBĖS VAIDMUO EKONOMIKOJE

Kaip jau žinote, asmens, įmonės ar valstybės biudžetas yra finansinis planas, numatantis pajamas ir išlaidas. Kai tos pajamos yra lygios išlaidoms, biudžetas yra subalansuotas. Pajamoms viršijus išlaidas, biudžetas vadinamas pertekliniu, o išlaidoms pranokus pajamas – deficitiniu. Ankstesniuose skyriuose sudarinėjome asmeninius biudžetus, o dabar panagrinėkime valstybės pajamas ir išlaidas.

Savo sąsiuviniuose nusibraižykite tokią lentelę ir ją užpildykite. Pajamų grupės sudaroma visų pajamų dalis randama kiekvienos grupės pajamas padalijus iš visos per metus surenkamos sumos.

1 lentelė. Lietuvos 2001 m. nacionalinio biudžeto pajamos

Pajamų grupė	Surinkta (mln. Lt)	Grupės sudaroma visų pajamų dalis	Pajamų dalis, išreikšta procentais
Fizinių asmenų pajamų mokestis	2 511,6	0,27	27,0
Juridinių asmenų pelno mokestis	259,2		
Pridėtinės vertės mokestis	3 511,8		
Akcizo mokestis	1 295,3		
Kiti mokesčiai	526,7		
Nemokestinės pajamos	1 159,7		
Iš viso	**9 264,3**		

1. Kokią valstybės biudžeto dalį sudaro mokestinės pajamos, o kokią – nemokestinės?
2. Kokius mokesčius mokate asmeniškai jūs. O jūsų šeima?

Pridėtinės vertės mokesčiu (***PVM***) apmokestinama dauguma parduodamų prekių ir paslaugų. Standartinis pridėtinės vertės mokesčio tarifas yra 18 proc., t. y. jeigu kramtomoji guma kainuoja 1,18 Lt, tai pardavėjas gauna tik litą, o 18 ct atitenka valstybei. Tam tikroms prekės ir paslaugoms yra taikomi ir lengvatiniai – 5 (pvz., prekyba knygomis) ir 9 (pvz., šilumos tiekimas) proc. tarifai. Pridėtinės vertės mokesčiu nėra apmokestinamos gydymo, mokymo paslaugos, prekės naujagimiams. Šį mokestį galima vadinti pirkimų mokesčiu – kuo daugiau įvairių prekių bei paslaugų įsigyjame, tuo daugiau mokesčių valstybei sumokame.

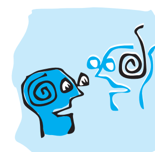
Akcizo mokestis yra taikomas prekėms, kurių vartojimo valstybė neskatina (pvz., alkoholiniams gėrimams, rūkalams, degalams) bei prabangos prekėms (pvz., aukso ir sidabro papuošalams, brangakmeniams, labai brangiems automobiliams). Kiekvienai apmokestinamai prekei mokesčių tarifai yra nustatomi atskirai (šiuo metu Lietuvos akcizo mokesčiai yra derinami su galiojančiais Europos Sąjungos valstybėse).

Gyventojų pajamų mokestį moka visi pajamas gaunantys šalies gyventojai. Žmogus, dirbantis pagal autorinę sutartį ar nuomojantis savo turtą, moka 15 proc. pajamų mokestį. Apskaičiuotas darbo užmokestis apmokestinamas 33 proc. (atmetus neapmokestinamąjį minimumą – šiuo metu standartinis minimumas yra 290 Lt, bet atskiroms gyventojų grupėms gali būti taikomas ir didesnis).

Kaip matote, Jono tėvas dar moka socialinio draudimo įmokas. Dirbantys pagal darbo sutartis asmenys moka 3 proc. uždirbtų pajamų. Darbdavys į SODROS biudžetą moka dar 31 proc. apskaičiuotojo darbuotojo atlyginimo. Šios įmokos nepatenka į nacionalinį šalies biudžetą. Jos yra apskaitomos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete. Individualia veikla užsiimantys arba verslo liudijimus turinys asmenys patys sprendžia, kokią socialinio draudimo įmoką mokėti. Yra nustatoma tik minimali suma.

Pelno mokestį moka visos akcinės bendrovės bei kitos juridinio asmens statusą turinčios įmonės. Jis sudaro 15 proc. per metus gauto pelno.

Jono tėtis dirba dažytoju didelėje statybos organizacijoje. Kartais, baigęs darbą įmonėje, jis dar sutinka perdažyti butus ar namus įvairiems žmonėms. Jono tėtis nenori sudaryti su šiais klientais jokių darbo sutarčių ar pirkti patentą tokiai veiklai. Jis bevelija gauti atlygį grynaisiais vokelyje ir išvengti bet kokių mokesčių. Taigi jis tampa šešėlinės ekonomikos dalyviu.

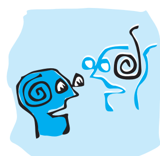
Martyno tėtis smerkia Jono tėtį už tai, kad jis vengia mokėti mokesčius. Erikos nuomone, tai yra mažmožis, nes daugybė žmonių taip daro, kitaip jie neišgyventų.

Pasvarstykite klasėje, kaip jūs vertintumėte Jono tėčio elgesį? Kaip manote, ką apie tai galvoja Akvilė? Kodėl eiliniam piliečiui tai turi rūpėti?

Rinkos ekonomikoje valstybė dalį ribotų išteklių perkelia iš privačios veiklos į visuomeninį sektorių. Verslų ar asmenų tiekiamas prekes ir teikiamas paslaugas valstybė apmoka gautomis iš mokesčių pajamomis bei skolintomis lėšomis. Nors rinkos ekonomikoje valstybės vaidmuo yra ribotas, ji atlieka svarbias reguliavimo funkcijas:

1. Kuria teisines ir socialines struktūras
   (kuria įstatymus ir prižiūri, kad jų būtų laikomasi).
2. Tiekia visuomenines prekes ir paslaugas
   (tas, kurių privatūs verslai negamina ir neteikia).
3. Sudaro sąlygas konkurencijai
   (ją skatina, draudžia susitarimus dėl kainų, reguliuoja natūraliąsias monopolijas).
4. Perskirsto pajamas
   (moka pašalpas ar teikia lengvatas, valdo socialinio draudimo sistemą).
5. Mažina neigiamus ir skatina teigiamus padarinius
   (apmokestina veiklą, sukeliančią neigiamus išorinius padarinius, ir moka išmokas, arba kitaip tariant, remia veiklą, teikiančią išorinę naudą).
6. Stabilizuoja ekonomiką
   (sprendžia infliacijos ir nedarbo problemas; apie tai mes kalbėsime kitose temose).

1. Kuri valstybės funkcija jums atrodo svarbiausia ir kodėl?
2. Kodėl valstybė uždeda akcizo mokesčius degalams? Juk be jų nevažinėtų joks, net visuomeninis transportas ir visiems kiltų daug problemų.
3. Verslo įmonės, neįstengiančios patenkinti vartotojų norų, dažniausiai bankrutuoja. Vyriausybė vykdo įvairias ekonomines programas. Kaip sužinoti, kurios jų yra nesėkmingos ir kaip jas galima pakeisti arba visiškai atsisakyti? Kokią įtaką valdžios pareigūnų elgesiui gali daryti gyventojai? Kaip priversti valdžios pareigūnus koreguoti nesėkmingai vykdomas programas?

4. Aptarkite šias išgalvotas laikraščių antraštes. Savo sąsiuviniuose pažymėkite, kuri antraštė kurią valstybės funkciją atitinka. Kartais ta pati antraštė gali būti priskirta kelioms valstybės funkcijoms.

A. Vyriausybė pritaria nutarimui „Stabdykite nusikalstamumą“; miestai samdys daugiau policijos.

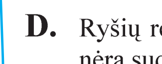
B. Vyriausybė įpareigoja kiekvieną savivaldybę atidaryti bent po vieną nemokamų paslaugų centrą.

C. Lietuvos Vyriausybė padovanojo Baltarusijai 2 t chemikalų mašalams Nemuno aukštupyje naikinti.

D. Ryšių reguliavimo tarnyba aiškinasi, ar mobilaus ryšio operatoriai nėra sudarę slapto sandėrio dėl kainų.

E. Seimo ekonomikos komitetas pradėjo tyrimą dėl Lietuvos telekomo piktnaudžiavimo monopoline galia.

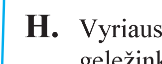
F. Vyriausybė planuoja kitais metais didinti paramą švietimui.

G. Aplinkosaugos ministerija pritaria žaliesiems, reikalaujantiems griežčiau riboti automobilių išmetamąsias dujas.

H. Vyriausybė nutarė finansuoti Europos standartus atitinkančio geležinkelio Vilnius–Šeštokai tiesimą.

I. Kitais metais 4 proc. padidės socialinio draudimo mokestis.

J. Seimas patvirtino progresyvinį pajamų mokestį, tad nuo šiol didelius atlyginimus gaunantys piliečiai mokės didesnius mokesčius.

1. Kokie mokesčiai valstybės biudžete sudaro didžiąją pajamų dalį?
2. Kalnų dviratis be pridėtinės vertės mokesčio kainuoja 800 Lt. Kokia bus jo pardavimo kaina?
3. Tarnautojo alga yra 1290 Lt. Kokio dydžio pajamų mokestį jis moka?
4. AB „Rytojus“ pelnas šiais metais siekia 800 000 Lt. Kokio dydžio pelno mokestį mokės bendrovė?
5. Kokias svarbias ekonomines funkcijas atlieka valstybė?
   - **A** Nustato valstybines šventes.
   - **B** Skiria valstybinius apdovanojimus iškiliems šalies veikėjams.
   - **C** Kuria teisines ir socialines struktūras.
   - **D** Perskirsto pajamas.

2 lentelė. Lietuvos 2001 m. nacionalinio biudžeto išlaidos

Išlaidų grupė	Išleista (mln. Lt)	Grupės sudaroma visų išlaidų dalis	Išlaidų dalis, išreikšta procentais
Socialinė sfera:	**5 006,1**		
Švietimas	2 949,3	0,299	29,9
Sveikatos apsauga	592,1		
Socialinė apsauga, globa ir rūpyba	1 081,8		
Sveikatingumas ir kultūra	382,9		
Ekonomika:	**1 164,0**		
Žemės ūkis, miškininkystė, žuvininkystė ir veterinarija	589,3		
Butų ir komunalinis ūkis	215,2		
Transportas ir ryšiai	130,0		
Kitos išlaidos ekonomikai	229,5		
Kitos valstybės funkcijos:	**3 703,5**		
Bendrosios valstybės paslaugos	817,2		
Krašto apsauga	700,3		
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	966,4		
Kitos valstybės išlaidos	1 219,6		
Iš viso	**9 873,6**		

6. Remdamiesi pateiktomis biudžeto pajamų ir išlaidų lentelėmis, įvertinkite, koks buvo 2001 m. Lietuvos biudžetas – deficitinis ar perteklinis.
7. Savo sąsiuviniuose persibraižykite 2 lentelę ir ją užpildykite, kaip tai darėte nagrinėdami biudžeto pajamas. Išlaidų grupės sudaromą visų išlaidų dalį rasite kiekvienos grupės išlaidas padaliję iš visų biudžeto išlaidų.
8. Kokių prekių bei paslaugų galime netekti, jeigu bus surenkama mažiau mokesčių?
9. Ar remdamiesi 2 lentelės duomenimis galite pasakyti, kokias funkcijas rinkos ekonomikoje atlieka valstybė?
10. Remdamiesi 1 ir 2 lentelių duomenimis, nubraižykite valstybės pajamų ir išlaidų skritulines diagramas.
11. Paieškokite laikraščiuose straipsnių, kuriuose būtų kalbama apie vieną ar kitą valstybės funkciją, ir įvertinkite aprašytą valstybės vykdomą politiką – sėkminga ji ar ne.

11 skyrius

BENDRASIS VIDAUS PRODUKTAS. NEDARBAS IR INFLIACIJA

- *Kas yra ekonomikos apytaka?*
- *Kas yra bendrasis vidaus produktas?*
- *Kas yra ūkinės veiklos ciklas, kokios jo fazės?*
- *Kas yra nedarbas ir kuo jis matuojamas?*
- *Kas yra infiliacija ir defiliacija?*

17 TEMA EKONOMIKOS APYTAKA

Pavartykime apskrities ar miesto telefonų knygą. Joje tikrai rasite verslo įmonių katalogą, o dažnai – ir gyventojų telefonus.

Vienas ar keli po vienu stogu gyvenantys ir bendrą ūkį vedantys žmonės yra vadinami ***namų ūkiu***. Namų ūkiams priklauso visi šalies gyventojai. Kiekviena šeima, didelė ji ar maža, gyvena ji individualiame ar daugiabučiame name, yra namų ūkis. Ekonomikoje namų ūkiams tenka du svarbūs vaidmenys. Pirma, namų ūkiai yra vartotojai, kurie perka prekes ir paslaugas savo poreikiams tenkinti. Antra, jiems priklauso žmogiškieji ištekliai, didelė dalis gamtinių ir kapitalo išteklių.

Verslo įmonės – tai tūkstančiai mažų ir didelių gamyklų, parduotuvių, kavinių ir taisyklų, kuriose gaminamos vartotojams reikalingos prekės ir teikiamos paslaugos.

Prekių ir paslaugų rinkos – tai prekybos centrai, didelės ir mažos parduotuvės, autoservisai ir remonto dirbtuvės, kirpyklos ir restoranai, vaistinės ir pramogų centrai. Juose namų ūkių nariai perka duoną, rūbus, kerpasi plaukus, pietauja, ilsisi ir pan.

Išteklių rinkos apima įdarbinimo biurus, į kuriuos dėl darbo kreipiasi žmonės (namų ūkių nariai), verslo biurus ir bankus, advokatų ir notarų kontoras, kuriose sudaromos gamtinių ir kapitalo išteklių nuomos ar pardavimo sutartys tarp namų ūkių ir verslo įmonių. Šiose rinkose „įdarbinami“ gamtiniai, kapitalo ir žmogiškieji ištekliai, kaip pamenate, dar vadinami gamybos veiksniais.

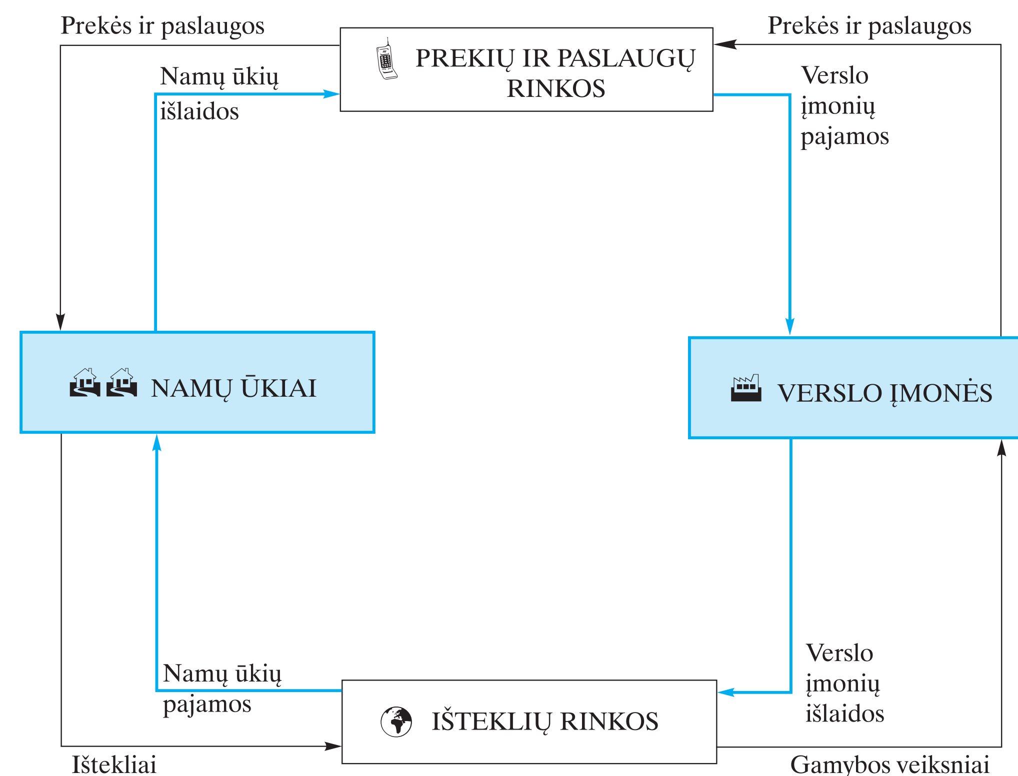

Taigi iš namų ūkių ištekliai patenka į rinkas, o iš ten – į verslo įmones. Pastarosiose tie ištekliai, arba gamybos veiksniai, virsta prekėmis ir paslaugomis, kurios iš verslo įmonių patenka į prekių ir paslaugų rinkas, o iš jų – į namų ūkius. Ir čia užsidaro vienas ratas – tai materialiųjų vertybių apytakos tarp namų ūkių ir verslo įmonių ratas.

Detaliau aptarkime materialiųjų vertybių apytakos ratą. Įsivaizduokite, kad žmogus dirba, pavyzdžiui, leidykloje. Kuo jam galėtų atsilyginti leidykla už parduotus žmogiškuosius išteklius – darbą? Knygomis? O ką tas žmogus su tomis knygomis darys? Jam reikia ne tik knygų. Atliekamas knygas teks mainyti į kitas jam reikalingas prekes ar paslaugas. Pamastykite, ko šiame apytakos rate trūksta.

Tikriausiai supratote, kad visiems tiems mainams tarp namų ūkių ir verslo firmų reikalingi pinigai, ir priėjote išvadą, kad materialiųjų vertybių apytakos ratas negali būti vienintelis. Priešinga kryptimi juda pinigai.

Vėl pradėkime nuo namų ūkių. Iš jų pinigai, kaip namų ūkių išlaidos prekėms ir paslaugoms pirkti, plaukia į prekių ir paslaugų rinkas. Iš pastarųjų pinigai, kaip verslo įmonių pajamos už parduotas prekes ir paslaugas, plaukia į verslo įmones. Kaip mokėjimai už gamybos veiksnius, iš verslo įmonių pinigai teka į išteklių rinkas, iš kurių, kaip namų ūkių pajamos už parduotus išteklius (darbo užmokestis, nuoma, palūkanos ir pelnas), vėl grįžta į namų ūkius. Užsidarė dar vienas – pinigų apytakos ratas, kuris yra priešingos krypties nei materialiųjų išteklių ratas. Tokia materialiųjų ir piniginių išteklių judėjimo schema vadinama ***ekonomikos apytaka***.

1. Kurios rinkos pirkėjai ir kurios rinkos pardavėjai yra namų ūkiai?
2. Kurios rinkos pirkėjos ir kurios rinkos pardavėjos yra verslo įmonės?
3. Kam namų ūkiams reikalingi pinigai ir iš kur namų ūkiai juos gauna?
4. Kam verslo įmonėms reikalingi pinigai ir iš kur verslo firmos juos gauna?
5. Kas yra pagrindiniai pirkėjai prekių ir paslaugų rinkose?
   A Namų ūkiai.
   B Verslo įmonės.
   C Vyriausybinės institucijos.
   D Didelės akcinės bendrovės.
6. Kas rinkos ekonomikoje parduoda išteklius?
   A Namų ūkiai.
   B Verslo firmos.
   C Vartotojai.
   D Vyriausybinės institucijos.
7. Kokia institucija, be namų ūkių ir verslo įmonių, būtų galima papildyti ekonomikos apytakos modelį?
8. Kokiomis rinkomis dar būtų galima papildyti ekonomikos apytakos modelį?

18 TEMA BVP IR ŪKINĖS VEIKLOS CIKLAI

Kiekvienoje šalyje įmonės gamina prekes ir teikia paslaugas, aprūpindamos gyventojus maistu, drabužiais, būstu, t. y. tenkina jų poreikius. Tačiau vienose šalyse gaminama daugiau, kitose – mažiau. Dažnai sakome ar girdime sakant, kad vienos šalys yra labiau išsivysčiusios, kitos – besivystančios, o trečios – ir ekonomiškai atsilikusios. Pagal ką ir kas tai nustato?

Apie šalies ekonominį išsivystymą, apie gyvenimo lygį joje sprendžiama pagal bendrąjį šalyje pagamintų prekių ir paslaugų, tenkančių vienam gyventojui, kiekį. Gaminant vis daugiau prekių ir paslaugų, ekonomika auga. Pats geriausias būdas įvertinti šį augimą yra įkainoti pinigais ir susumuoti visas šalyje per kokį nors laikotarpį (dažniausiai per metus) pagamintas prekes bei suteiktas paslaugas: obuolius ir morkas, televizorius ir dulkių siurblius, krepšinio rungtynes ir pramogų centro paslaugas.

Bendrasis vidaus produktas yra šalyje per metus pagamintų prekių ir paslaugų piniginė vertė. Tad BVP šalies ekonominę veiklą matuoja panašiai kaip spidometras automobilio greitį. Lentelėje pateikti duomenys apie kai kurių šalių BVP ir jo dalį, tekusią vienam gyventojui.

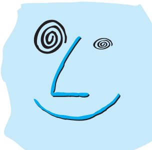
1 lentelė. Kai kurių šalių BVP (2001 m. duomenys)

Šalis	BVP, mlrd. eurų	BVP vienam gyventojui, tūkst. eurų
Vokietija	2 063	24,8
Prancūzija	1 463	24,5
Austrija	210	25,0
Lenkija*	171	4,4
Suomija	135	26,0
Lietuva*	12	3,3

*2002 m. duomenys.
Šaltinis. Veidas, 2002 08 15.

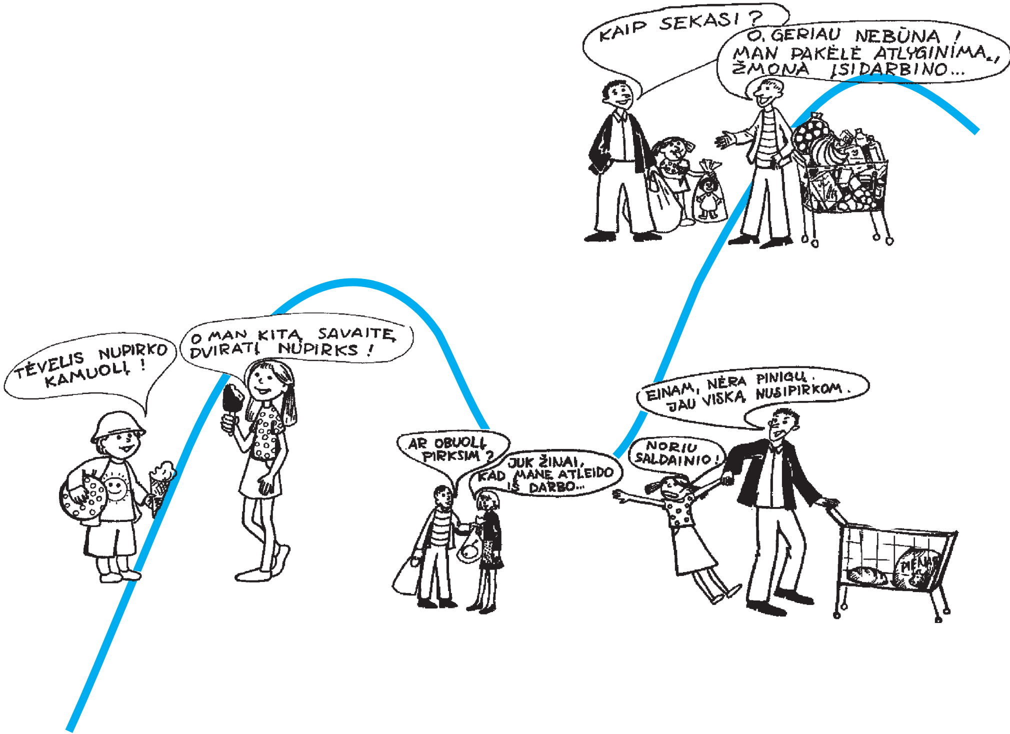
1. Analizuodami 1 lentelės duomenis, palyginkite BVP ir įsivaizduojamą gyvenimo lygį įvairiose šalyse. Ar BVP, tenkantis vienam gyventojui, labiau atspindi gyvenimo lygį šalyje? Kodėl?
2. Aptarkite BVP didėjimą, siedami tai su ekonomikos apytakos modeliu.
3. Kaip manote, ar Jono tėvo vokelyje gautas atlygis už darbą patenka į BVP?

1930–1940 metai į ekonomikos istoriją įėjo kaip Didžiosios depresijos, arba Pasaulinės krizės, apėmusios beveik visą pasaulį, metai. Labiausiai išsivysčiusioje pasaulio valstybėje – JAV 1933 m. nedirbo kas ketvirtas darbininkas. Tais metais pramonės gamyba JAV sumažėjo 20 procentų. Vienu metu užsidarė daugiau nei 4000 bankų, daugybė žmonių prarado savo santaupas. Kainos smuko daugiau nei du kartus, tačiau nuskurdusi liaudis vis vien neįpirko parduodamų prekių.

Ne ką geresnė padėtis buvo ir kitose šalyse – Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Vokietijoje, Kanadoje, Japonijoje. Pasaulinę depresiją lydėjo ir gilūs politiniai padariniai. Vokietijoje tai buvo veiksnys, palengvinęs Hitleriui kelią į valdžią. Mat jis žadėjo visišką užimtumą ir pergalingą karą.

Ekonomistai pastebėjo, kad ūkinė veikla kinta cikliškai, t. y. laikui bėgant ji patiria pakilimų ir nuosmukių, apibūdinamų ***ūkinės veiklos ciklu***. Šiam ciklui yra būdingos keturios fazės, kurios yra vadinamos ***klestėjimu***, ***nuosmukiu***, ***sąstingiu***, ***plėtra***.

Klestėjimo fazės metu šalies ūkis dirba visu arba beveik visu pajėgumu. Visi ieškantys darbo gali jo rasti. Uždirbdami daugiau, žmonės daugiau ir leidžia. Prekių ir paslaugų paklausa didėja, kartu kyla ir kainos. Dėl to ir įvairių kitų priežasčių vartotojai pradeda mažiau pirkti. Verslininkai į tai reaguoja mažindami gamybą, atleisdami žmones iš darbo. Sumažėja žmonių pajamos, jie dar mažiau perka. Tai verčia verslininkus toliau mažinti gamybą. Prasideda kita ūkinės veiklos ciklo fazė – nuosmukis. Galiausiai šis visuotinis

smukimas pasiekia ūkinės veiklos žemiausią tašką – sąstingį. Ūkinė veikla liaujasi mažėjusi, žmonės nebeatleidžiami. Po truputį ima didėti paklausa, verslai vėl atgyja, dirbančiųjų daugėja, nedarbas traukiasi, prasideda plėtros fazė, kuri baigiasi klestėjimu. Ir vėl viskas kartojasi.

Naudojami įvairiausi ekonomikos raidą aprašantys rodikliai. Jie parodo, kokioje ūkinės veiklos ciklo fazėje yra šalies ekonomika. Vienas iš svarbiausiųjų rodiklių yra šalies BVP. Pagal tai, kaip kinta BVP – didėja ar mažėja, galima spręsti apie šalies ekonomikos raidą.

2 lentelė. Lietuvos bendrasis vidaus produktas (mlrd. Lt)

Metai	BVP veikiančiomis kainomis	BVP palyginamosiomis* kainomis	BVP pokytis, palyginti su praėjusiais metais, %
1993	11 589,6	26 201,8	
1994	16 904,2	23 807,3	–9,1
1995	24 781,0	24 781,0	4,1
1996	31 529,4	26 138,1	5,5
1997	38 519,8	28 177,1	7,8
1998	43 554,5	30 455,6	8,1
1999	42 608,3	30 114,7	–1,1
2000	44 697,8	31 533,5	4,7
2001	47 497,7	33 764,1	7,1
2002	50 678,6	36 156,4	7,1

Šaltinis. Statistikos departamento duomenys.
*Dėl infliacijos kainos kinta, todėl yra imamos kurių nors metų (vadinamų baziniais) kainos ir jomis perskaičiuojamas kiekvienų metų BVP. (Šioje lentelėje lyginama su 1995 m.)

Remdamiesi 2 lentelės duomenimis, savo sąsiuviniuose grafiškai pavaizduokite, kaip 1993–2002 m. kito Lietuvos BVP. Aptarkite, kokias ūkinės veiklos ciklo fazes perėjo per tuos metus Lietuvos ekonomika. Pasvarstykite, kokioje ūkinės veiklos ciklo fazėje šiuo metu yra Lietuvos ekonomika. Kodėl taip manote?

1. Kada šalies BVP auga?
2. Kuo šalies ekonomikos klestėjimas naudingas jos gyventojams?
3. Kodėl BVP kitimo tendencijos turėtų rūpėti:
   a) vyriausybei;
   b) verslininkui;
   c) seimo nariui;
   d) moksleiviui?

19 TEMA NEDARBAS IR INFLIACIJA

Rinkos ekonomika taupiai naudoja gamtinius, kapitalo ir darbo išteklius. Tobulėjant technologijoms, didėjant darbo našumui, atsiranda nereikalingų darbo rankų. Ši problema ypač paaštrėja nuosmukio ir sąstingio metu. Šalies ***darbo išteklius***, arba ***darbo jėgą***, sudaro dirbantys ir darbo neturintys, tačiau norintys dirbti vyresni negu 16 metų asmenys. Procentais išreikšta darbo neturinčių visų darbo išteklių dalis vadinama ***nedarbo lygiu***. Žmonės, kurie nori dirbti, ieško darbo, bet jo neranda, vadinami ***bedarbiais***. Jei žmogus neieško darbo, jis nelaikomas bedarbiu ir neįtraukiamas į darbo išteklius. Tam tikras procentas žmonių, kurie gyvena nedirbdami, be abejo, yra kiekvienoje šalyje.

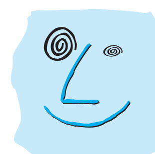
3 lentelė. Nedarbo lygis ir infliacija Lietuvoje

	Metai											
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nedarbo lygis, %	0,2	4,2	4,4	3,8	6,1	7,1	5,9	6,4	8,4	11,5	12,5	11,3
Infliacija, %	338,0	1163,0	189,0	45,1	35,7	13,1	8,4	2,4	0,3	1,4	2,0	–1,0

Remdamiesi 3 lentelės duomenimis, nedarbo 1991–2002 m. raidą Lietuvoje grafiškai pavaizduokite tame pačiame paveiksle, kuriame vaizdavote BVP kitimą, ir gautus rezultatus aptarkite.

Iš grafiko tikriausiai nematyti tiesioginio nedarbo ryšio su BVP raida (BVP didėjant, nedarbas turėtų mažėti). Kuo paaiškinti tai, kad didžiausio 1994 m. nuosmukio metu nedarbas sudarė tik 3,8 proc., o vėlesniais metais, kai BVP, nors ir netolygiai, augo, nedarbas ypač ženkliai didėjo – 2001 m. pasiekė net 12,5 procentų?

Vokietija, pralaimėjusi Pirmąjį pasaulinį karą, buvo apkrauta didžiulėmis kontribucijomis (išmokomis nugalėtojams). Vokietijos vyriausybei 1921 m. buvo pateikta 132 mlrd. aukso markių sąskaita. Ši milžiniška suma daug kartų viršijo tai, ką buvo galima surinkti iš mokesčių mokėtojų. Siekdama apmokėti savo sąskaitas, Vokietijos vyriausybė ėmė beatodairiškai spausdinti pinigus. Padariniai buvo tokie:

- 1922 m. kainos išaugo beveik 56 kartus.
- 1923 m. padėtis katastrofiškai pablogėjo – kainos išaugo 1,3 trilijono kartų.
- 1923 m. rudenį siunčiant laišką reikėjo sumokėti 200 tūkst. markių, už batoną – tiek pat; svaras sviesto kainavo 1,5 mln. markių, vienas kiaušinis – 60 tūkst. markių.
- Kainos kilo taip greitai, kad oficiantai pusryčių metu jas keisdavo kelis kartus. Kai kada bevalgant restorane kaina išaugdavo du kartus, palyginti su ta, kuri buvo užsakant maistą.

Ši istorinė apžvalga atskleidžia tai, su kuo nuolat susiduria rinkos ekonomika. Tai infliacijos problema.

Infliacija yra toks reiškinys, kai prekių ir paslaugų kainos kyla, o pinigų perkamoji galia krinta. Priešinga situacija, kai kainos krinta ir pinigų perkamoji galia auga, vadinama ***defliacija***.

Kaip ir defliacijos, infliacijos prigimtis yra gana sudėtinga. Tačiau neabejotinai ji susijusi su ūkinės veiklos ciklu. Plėtros ir klestėjimo fazės, išsiskiriančios didelėmis vartotojų pajamomis ir dideliu noru pirkti, paprastai yra lydimos infliacijos padidėjimo. Ir atvirkščiai, nuosmukio ir sąstingio fazėse, kai gyventojų perkamoji galia yra nusmukusi, infliacijos dažnai nelieka, stebima net defliacija.

Infliacija yra vadinamas bendrojo kainų lygio prieauglis per metus. Infliacija yra apskaičiuojama naudojant ***vartojimo prekių kainų indekso*** (***VPKI***) rodiklį. Skaičiuojant infliaciją, yra sudaromas vadinamasis vartojimo krepšelis, į kurį įtraukiama keli šimtai prekių ir paslaugų, be kurių žmogus negali apsieiti, bei jų vidutiniai vartojimo kiekiai. Susumavus visų prekių ir paslaugų, įeinančių į krepšelį, kainas, gaunama krepšelio vertė. VPKI parodo, kaip per tam tikrą laikotarpį pasikeitė vartojimo krepšelio kaina. Metai, su kuriais lyginamos einamųjų metų kainos, yra vadinami ***baziniais***.

Infliacijos reiškinys būdingas visoms valstybėms, skiriasi tik jos dydis. Pradėjus žengti į rinkos ekonomiką, infliacija Lietuvoje buvo labai didelė – 1992 m. siekė net 1163 procentų. Vėliau ji ėmė sparčiai mažėti – 1996 m. sudarė 13,1 proc., o pastaraisiais metais neviršija 2–3 procentų. Nuo 1991 iki 1996 m. kainos Lietuvoje išaugo beveik 400 kartų, tuo tarpu pastaraisiais metais jos net periodiškai mažėja.

Infliacija veikia žmones skirtingai: vieni patiria nuostolį, kiti – laimi. Labiausiai nukenčia žmonės, kurių pajamos yra daugmaž pastovios, taip pat taupytojai ir skolintojai, o laimi tie, kurie yra pasiskolinę. Esant defliacijai, yra atvirkščiai.

1. Kurie iš šių žmonių vadinami bedarbiais?
   a) Ieškantis darbo 15 metų moksleivis.
   b) Norintis dirbti pensininkas.
   c) Būtinosios tarnybos karys.
   d) Buvęs telegrafo darbuotojas.
2. Kas yra infliacija?
   A Vartojimo prekių ir paslaugų kainų kilimas.
   B Vartojimo prekių ir paslaugų kainų mažėjimas.
   C Vienalaikis kainų ir nedarbo didėjimas.
   D Vienalaikis kainų mažėjimas ir nedarbo didėjimas.
3. Metinė infliacija sudarė 10 procentų. Kiek darbininkas turi uždirbti per mėnesį metų pabaigoje, kad perkamoji galia išliktų nepakitusi, jei metų pradžioje jo mėnesinė alga buvo 800 Lt?
   A 808 Lt.
   B 810 Lt.
   C 880 Lt.
   D 900 Lt.
4. Kodėl nuo infliacijos nukenčia tie žmonės, kurie negali padidinti savo pajamų, taip pat taupytojai ir skolintojai ir kodėl laimi tie, kurie turi pasiskolinę pinigų?
5. Kas laimi ir kas nukenčia esant defliacijai?
6. Paieškokite informacijos laikraščiuose, perskaitykite skelbimus ir palyginkite, kokių specialybių darbuotojų Lietuvoje ieško darbdaviai ir kokių darbų ieško žmonės. Palyginkite darbo išteklių paklausą ir pasiūlą.

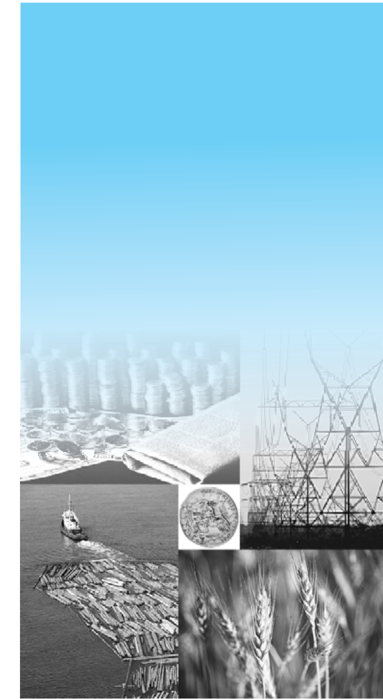
15–19 TEMŲ KARTOJIMO TESTAI

1. Kuri iš išvardytų prekių ar paslaugų nėra visuomeninė?
   A Priešgaisrinė tarnyba.
   B Apsaugos nuo potvynių sistema.
   C Butų apšvietimas.
   D Gatvių valymas.
2. Kodėl visuomeninių prekių ar paslaugų nesiūlo verslininkai?
   A Jas gaminti ir teikti yra per brangu.
   B Nežino, kas jomis naudosis.
   C Sunku nustatyti tokių prekių ar paslaugų kainą.
   D Neturi paskatų, nes jomis gali naudotis ir tie, kurie už jas nemokėjo.
3. Kuris iš išvardytų veiksnių galėtų būti pavadintas šalutine nauda?
   A Dėl griežtos gamtosaugos politikos sumažėjo gamtos teršimas.
   B Gamykla sutvarkė prie jos esantį parką, kuriame mėgsta žaisti vaikai.
   C Teismas paskyrė didžiulę baudą laivų kompanijai, užteršusiai jūrą nafta.
   D Dėl didelių šalčių miestuose labai sumažėjo oro užterštumas.
4. Kuri iš pateiktųjų yra vyriausybės funkcija?
   A Pajamų perskirstymas.
   B Kolektyvinės sutarties sudarymas.
   C Sprendimas pastatyti pramogų centrą.
   D Stambaus komercinio sandorio sudarymas.
5. Kuri iš pateiktųjų nėra vyriausybės funkcija?
   A Ekonomikos stabilizavimas.
   B Visuomeninių prekių ir paslaugų teikimas.
   C Vartojimo prekių gamyba ir skirstymas.
   D Aplinkos teršimo kontrolė.
6. Vyriausybės finansinis planas yra vadinamas:
   A apmokestinimu;
   B vyriausybės pajamomis;
   C vyriausybės išlaidomis;
   D valstybės biudžetu.

7. Lietuvos Vyriausybė daugiausiai pinigų išleidžia:
   A švietimui;
   B krašto apsaugai;
   C žemės ūkiui remti;
   D viešajai tvarkai palaikyti.
8. Didžiausias pajamas Lietuvos Vyriausybė gauna iš:
   A gyventojų pajamų mokesčio;
   B pelno mokesčio;
   C pridėtinės vertės mokesčio;
   D akcizo mokesčio.
9. Pagrindinis cigarečių apmokestinimo akcizo mokesčiu tikslas yra:
   A skatinti tabako pramonės augimą;
   B sunaikinti tabako pramonę;
   C kovoti su cigarečių kontrabanda;
   D skatinti žmones mažiau rūkyti.
10. Kuris iš šių teiginių apie namų ūkius yra teisingas?
   A Jiems priklauso visi šalies gyventojai.
   B Jie yra prekių ir paslaugų vartotojai.
   C Jie yra gamybos išteklių savininkai.
   D Visi teiginiai yra teisingi.
11. Pagrindiniai ekonomikos apytakos modelio dalyviai yra:
   A pinigai ir paskolos;
   B prekės bei paslaugos ir pinigai;
   C prekių ir paslaugų rinkos;
   D namų ūkiai ir verslo įmonės.
12. Kuris teiginys neteisingai aiškina ekonomikos apytakos modelį?
   A Vartotojai užsidirba pinigų, parduodami gamybos išteklius gamintojams.
   B Namų ūkiai perka prekes ir paslaugas iš verslo firmų.
   C Verslininkai parduoda gamybos išteklius namų ūkiams.
   D Vartotojai užsidirba pinigų, padėdami gaminti prekes ir teikti paslaugas.
13. Bendrasis vidaus produktas rodo:
   A parduotų prekių ir paslaugų kainų lygį;
   B bendrąsias valstybės ir savivaldybių išlaidas;
   C privačiojo verslo pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų kiekį;
   D visų per tam tikrą laikotarpį valstybėje pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų rinkos vertę.

14. Ūkinės veiklos ciklai, tai:
   A ūkinės veiklos pakilimai ir nuosmukiai;
   B prekių pirkimo ir pardavimo turguje periodai;
   C kelios ekonomikos augimo pakopos;
   D žemės ūkio darbai nuo pavasario iki rudens.
15. Kas nebūdinga plėtros laikotarpiui?
   A Didėjantis šalies gyventojų optimizmas.
   B Mažėjantis nedarbas.
   C Mažėjančios investicijos.
   D Didėjančios pajamos.
16. Didėjantis nedarbas, mažėjančios gamybos apimtys yra būdingos:
   A nuosmukiui;
   B sąstingiui;
   C plėtrai;
   D klestėjimui.
17. Prasidėjus plėtros laikotarpiui:
   A didėja BVP ir kainos, mažėja nedarbas;
   B didėja BVP, mažėja kainos ir nedarbas;
   C mažėja BVP ir kainos, didėja nedarbas;
   D mažėja BVP, kainos ir nedarbas didėja.
18. Kuriuo teiginiu tiksliausiai apibūdinti darbo ištekliai?
   A Visi darbingi šalies gyventojai.
   B Visi darbingi ir vyresni kaip 16 metų šalies gyventojai.
   C Dirbantys ir norintys dirbti vyresni kaip 16 metų šalies gyventojai.
   D Dirbantys šalies gyventojai.
19. Kuriuo teiginiu tiksliausiai apibūdintas bedarbis?
   A Nedirbantis ir nenorintis dirbti žmogus.
   B Norintis dirbti, bet nerandantis darbo žmogus.
   C Nedirbantis ir neieškantis darbo žmogus.
   D Nedirbantis žmogus.
20. Ką atskleidžia nedarbo lygis?
   A Žmonių, ieškančių darbo, skaičių.
   B Suaugusiųjų, neturinčių darbo, procentinę dalį.
   C Žmonių, praradusių darbą, skaičių.
   D Nedirbančiųjų ir ieškančiųjų darbo, procentinę dalį.

21. Kuris iš išvardytų veiksnių galėtų sumažinti nedarbą?
   A Mažėjantys mokesčiai.
   B Didėjantys mokesčiai.
   C Sumažintos valstybės išlaidos karinei technikai įsigyti.
   D Didinamos socialinės išmokos.
22. Infliacija atsiranda tuomet, kai rinkoje yra:
   A daug prekių ir daug pinigų;
   B mažai prekių ir mažai pinigų;
   C daug prekių ir mažai pinigų;
   D mažai prekių ir daug pinigų.
23. Pinigų perkamoji galia:
   A didėja dėl infliacijos;
   B mažėja dėl infliacijos;
   C mažėja dėl defliacijos;
   D nepriklauso nuo infliacijos ar defliacijos.
24. Kuriai iš šių žmonių grupių infliacija yra naudinga?
   A Obligacijų savininkams.
   B Skolininkams.
   C Skolintojams.
   D Pensininkams.

12 skyrius

TARPTAUTINĖ PREKYBA

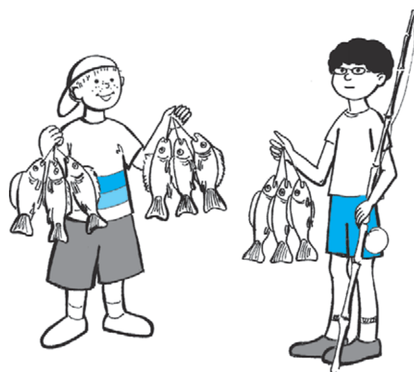
- *Kas yra absoliutusis ir santykinis pranašumai?*
- *Kodėl šalys prekiauja?*
- *Kas yra importas ir eksportas?*
- *Kokie yra tarptautinės prekybos apribojimai?*

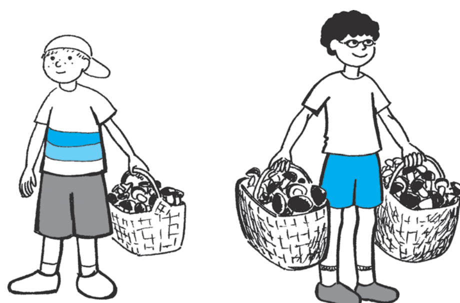
20 TEMA ABSOLIUTUSIS IR SANTYKINIS PRANAŠUMAI

Keturi mūsų herojai – Jonas, Erika, Mindaugas ir Akvilė išvyko stovyklauti. Įsivaizduokite ežerą, kuriame knibždėte knibžda žuvų, pliažą, valtis, aplinkui mišką, pilną grybų. Pirmąją dieną merginos pasiūlė vaikinams pasirūpinti maistu, o pačios nuėjo paežerėn.

Jonas su Martynu rungtyniavo, kuris iš jų geresnis žvejys. Lygiai valandą abu gaudė žuvis, ir štai rezultatai:

Nusivylęs Martynas pasiūlė palenktyniauti renkant grybus. Nutarę, kad žuvienei 9 žuvų pakaks, kitą valandą abu praleido miške. Matome, kad jiems sekėsi nevienodai.

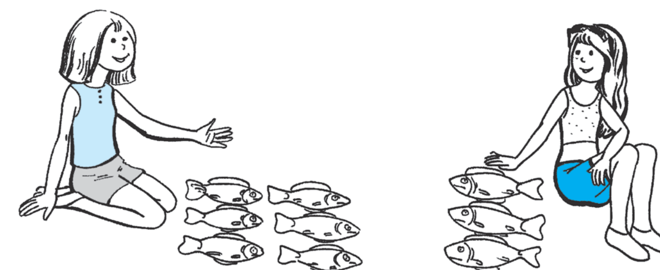
Jeigu ir kitą dieną jie žvejotų bei grybautų tiek pat laiko, kokius darbus reikėtų pasirinkti kiekvienam iš jų, kad per abu surinktų daugiausiai grybų ir prigaudytų daugiausiai žuvų? Koks būtų rezultatas? Sąsiuvinyje pabaikite pildyti šią lentelę.

	I diena		**II diena**	
	Žuvys	**Grybų pintinės**	**Žuvys**	**Grybų pintinės**
Jonas	6	1	?	?
Martynas	3	2	?	?
Iš viso	**9**	**3**	?	?

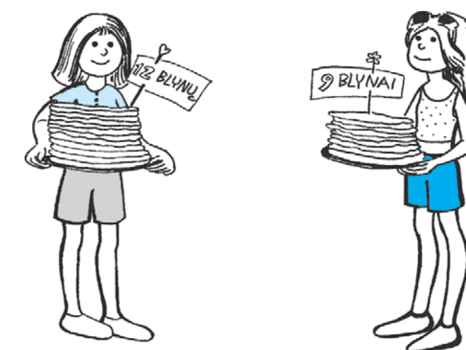
Vertindami Jono ir Martyno gebėjimus, mes susidūrėme su ***absoliučiojo pranašumo*** sąvoka. Vienas gamintojas yra absoliučiai pranašesnis už kitą, kai per tą patį laikotarpį jis gali pagaminti daugiau produktų t. y. gamina efektyviau. Gaudydamas žuvis Jonas yra absoliučiai pranašesnis, nes per tą patį laiką jis sugauna dvigubai daugiau žuvų nei Martynas, t. y. vienai žuviai pagauti jam reikia tik 10 minučių, tuo tarpu Martynas tam sugaišta 20 minučių. Martynas yra absoliučiai pranašesnis rinkdamas grybus – pintinę jis pririnka per 30 minučių, o Jonas – per valandą. Jeigu Jonas tik žvejos, o Martynas – rinks grybus, jie ***specializuosis***, t. y. „gamins" siauresnio asortimento prekes, negu patys vartoja. Sugaišę dvi valandas, abu vaikinai sugavo 9 žuvis ir pririnko 3 pintines grybų. Jeigu jie specializuotųsi, tai po dviejų valandų turėtų 12 žuvų ir 4 pintines grybų. Taigi dėl specializacijos per tą patį laiką būtų pasiektas geresnis rezultatas.

Antrąją dieną maistu rūpinosi merginos. Abiem labai rūpėjo išbandyti jėgas žvejyboje, nes visi labai mėgo žuvienę. Lygiai valandą Akvilė su Erika gaudė žuvis.

Po to vaikinai paprašė pietums iškepti blynų. Tada merginos dar valandą kepė blynus.

1. Kurioje veikloje kuri mergina yra absoliučiai pranašesnė?
2. Paanalizuokite lentelę, kurioje pateikiami abiejų merginų alternatyvieji kiekvieno darbo kaštai. (Šiuo atveju alternatyvieji kaštai yra tai, ką prarandame ėmęsi daryti ką nors kita.) Pietums reikia iškepti 12 blynų ir sugauti 8 žuvis. Kaip merginos turėtų pasiskirstyti darbus, kad padarytų tai kuo greičiau?

Akvilė			Erika		
Produktai	**Rezultatas per 1 val. (vnt.)**	**Alternatyvieji 1 vnt. kaštai**	**Produktai**	**Rezultatas per 1 val. (vnt.)**	**Alternatyvieji 1 vnt. kaštai**
Žuvys	6	2 blynai (12/6)	Žuvys	3	3 blynai (9/3)
Blynai	12	0,5 žuvies (6/12)	Blynai	9	0,3 žuvies (3/9)

Išnagrinėję situaciją, matome, kad Akvilė ir žuvį gaudo, ir blynus kepa greičiau, t. y. ji yra absoliučiai pranašesnė „gamindama“ abu produktus. Tačiau palyginkime merginų alternatyviuosius kaštus: sugavusi 1 žuvį Akvilė neiškeps 2 blynų, o sugavusi 1 žuvį Erika neiškeps net 3 blynų. Vadinasi, Akvilė žvejyboje yra santykiškai pranašesnė. Na, o Erika „pigiau“ kepa blynus – jos 1 blynas prilygsta tik 0,3 žuvies, tuo tarpu Akvilės – 0,5 žuvies. Vadinasi, Erika turi ***santykinį pranašumą*** kepant blynus.

Jeigu Akvilė gaudys žuvį, per 1 valandą ir 20 minučių ji sugaus visas 8 žuvis. Lygiai tiek pat laiko prireiks Erikai iškepti 12 blynų. Paskaičiavę, kiek laiko jos būtų sugaišusios dirbdamos abu darbus kartu, įsitikintumėte, kad specializuotis merginoms tikrai buvo naudinga. Tačiau specializuodamosi jos taptų viena nuo kitos priklausomos – žuvį tiektų tik Akvilė ir, jai sumanius nebežvejoti, Erika liktų be žuvies. Na, o jei Erikai pabostų kepti blynus, nukentėtų Akvilė.

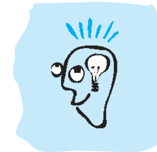
Santykinio pranašumo dėsnis teigia:

Šalys turėtų specializuotis gaminti tą produktą, kurio alternatyvieji kaštai yra mažesni, nei gaminant kitose šalyse.

1. Remdamiesi veiklose išnagrinėtomis situacijomis, padiskutuokite, kuo šios situacijos yra panašios į prekybą tarp šalių?

   Vietoje Jono ir Martyno lenktyniavimo galima panagrinėti dvi šalis – J ir M, kurių pagrindinė veikla yra, sakykime, drabužių siuvimas ir baldų gamyba. Tarkime, viena žuvis yra lygi vienam kokiam nors drabužiui, o pintinė grybų – baldų komplektui. Kaip manote, ar šios šalys turėtų specializuotis ir prekiauti? Paskaičiuokite, kiek per tą patį laiką būtų pasiūta drabužių ir pagaminta baldų, jeigu vienu atveju kiekviena šalis gamintų abi prekes ir kitu atveju – jos specializuotųsi ir gamintų tik vieną produktą. Kokias išvadas galėtumėte padaryti?
2. Kokios naudos turės šalys ir kokių problemų joms tai gali sukelti? Kaip šitai paveiks abiejų šalių dirbančiuosius?
3. Kokių problemų specializuojantis gali sukelti padidėjusi tarpusavio priklausomybė? Kaip patartumėte elgtis šalims, kad tų problemų būtų galima išvengti arba bent jas sušvelninti?

1. Kuris teiginys teisingai iliustruoja pagrindinę šios temos mintį?
   A Tarptautinei prekybai plėtoti nereikia absoliutaus, pakanka santykinio pranašumo.
   B Žmonės, specializavęsi toje srityje, kur jie yra santykiškai pranašesni, ir tarpusavyje prekiaudami, pakels savo gyvenimo lygį.
   C Šalys, specializavusios gaminti tai, kur yra santykiškai pranašesnės, ir prekiaudamos tarpusavyje, turės naudos.
   D Tarptautinei prekybai plėtoti nesvarbus santykinis šalies pranašumas, svarbiausia yra absoliutusis pranašumas.
2. Erika turi sutvarkyti namus. Reikia išlyginti 6 komplektus patalynės ir surinkti bei išnešti 3 maišus garaže susikaupusių šiukšlių. Erika pasikvietė į pagalbą Akvilę. Merginų darbo našumas per valandą yra toks:

	Erika	Akvilė
Išlygina patalynės komplektų	3	4
Surenka šiukšlių maišų	2	3

   a) Kuri mergina kurioje veiklos srityje yra absoliučiai pranašesnė?
   b) Kaip joms pasiskirstyti darbus, kad viskas būtų padaryta per kuo trumpesnį laiką?
   c) Kiek laiko jos sugaiš?
3. Tėvas, mama ir Jonas išvažiavo į sodą. Jiems reikėjo nuravėti lysves ir priskinti serbentų. Šiuos darbus jie nutarė atlikti per 6 valandas. Tėvas per valandą sugeba priskinti 5, mama – 8, o sūnus – 3 litrus serbentų. Mama visas lysves galėtų nuravėti per 2, Jonas – per 7, o tėtis – per 6 valandas.
   a) Kaip patartumėte šiai šeimai paskirstyti darbus, kad per trumpiausią laiką ir visos lysvės būtų nuravėtos, ir kuo daugiau serbentų priskinta?
   b) Kiek litrų serbentų per tą laiką jie priskins?

21 TEMA EKSPORTAS IR IMPORTAS

Importas yra prekės ir paslaugos, kurias perkame iš kitų šalių. ***Eksportas*** – tai šalyje pagamintos prekės ir paslaugos, parduodamos kitose šalyse. Tarptautinė prekyba yra tie patys mainai, tik tarp valstybių, kurių kiekviena tikisi iš to naudos. Ir svarbiausia, kaip įsitikinome anksčiau, prekybai nereikia, kad šalis, gamindama kokį nors produktą, būtų absoliučiai pranašesnė, pakanka santykinio pranašumo. Jei šalis gamina produktą, kurio alternatyvieji kaštai mažesni nei kitoje šalyje, atsiranda galimybė jį eksportuoti. Na, o alternatyvieji kaštai skiriasi todėl, kad turimų išteklių kiekis ir kokybė skirtingose šalyse nevienodi.

Lietuvos eksporto ir importo 2003 m. pirmųjų 4 mėnesių duomenys pateikti 1 lentelėje. Pagrindiniai 2002 m. užsienio prekybos partneriai nurodyti 2 lentelėje. Išanalizavę lenteles, atsakykite į klausimus:

1. Kokių prekių Lietuva eksportuoja daugiausia?
2. Kokių prekių Lietuva importuoja daugiausia?
3. Kokių prekių Lietuva daugiau eksportuoja, nei importuoja?
4. Su kuriomis šalimis Lietuva prekiauja daugiausia?
5. Koks yra Lietuvos prekybos balansas (skirtumas tarp eksporto ir importo): teigiamas (daugiau eksportuojama), neigiamas (daugiau importuojama) ar subalansuotas?

1 lentelė. Lietuvos eksportas ir importas, mln. Lt (2003 m. sausio–balandžio mėn. duomenys)

	Eksportas	Importas
Žemės ūkio ir maisto produkcija	708,2	791,5
Mineraliniai produktai	1 407,3	1 987,1
Chemijos pramonės produkcija	1 074,5	2 007,7
Odos ir avalynės gaminiai	84,5	121,6
Mediena ir medžio gaminiai	476,0	380,1
Tekstilės gaminiai	999,9	694,4
Mašinos ir įrengimai	1 735,3	2 950,6
Įvairūs pramonės dirbiniai	425,6	232,8
Brangenybės, meno kūriniai	31,0	0,3
Iš viso	**6 942,3**	**9 166,1**

Šaltinis. www.std.lt.

2 lentelė. Svarbiausi Lietuvos eksporto ir importo (viso eksporto/importo procentais) partneriai (2002 m. duomenys)

	Eksportas	Importas
Rusija	13,7	22,1
Jungtinė Karalystė (D. Britanija)	16,3	3,7
Vokietija	10,7	17,2
Latvija	8,8	1,6
Danija	4,7	3,2
Švedija	4,6	3,4
Prancūzija	4,5	3,8
Baltarusija	4,4	1,5
Lenkija	4,0	4,8
JAV	3,1	3,4
Kitos šalys	25,2	35,3

Tarptautinė prekyba skatina dar labiau specializuotis. Dėl to didėja bendroji pasaulio produkcijos gamybos apimtis. Gaminama ir daugiau, ir pigesnių, ir kokybiškesnių prekių. Nors prekiaudami savo gaminiais įvairių šalių žmonės turi abipusės naudos, daugelis valstybių tarptautinę prekybą riboja. Taip jos elgiasi siekdamos apsaugoti svarbias savo šaliai ūkio šakas, įmones bei jų darbuotojus, galinčius dėl laisvosios prekybos patirti nuostolių. Siekdamos sumažinti tam tikrų prekių importą, šalys įveda ***muitus*** (apmokestina įvežamas prekes, dėl to jos pabrangsta ir tampa mažiau patrauklios pirkėjams), ***kvotas*** (riboja įvežamų prekių kiekius) ir ***standartus*** (įveda ypatingus reikalavimus produktų kokybei, pakuotei ir pan.). Lietuvoje yra apmokestinami įvežami mėsos, pieno produktai, vaisiai ir daržovės (vasaros laikotarpiu) ir daug kitų prekių. Yra įvestos importo kvotos javams, miltams, salyklui, cukrui ir kitiems produktams. Tačiau bendrai pasaulyje tarptautinės prekybos apribojimai turi tendenciją mažėti, o prekybos apimtys – didėti.

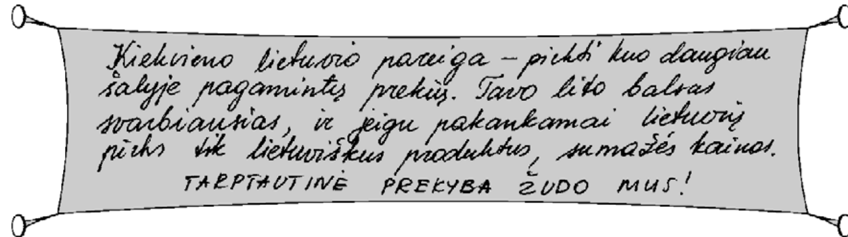

Pabandykite sukurti savo seimą ir apsvarstyti cukraus importo klausimus. Išsirinkite seimo pirmininką. Su mokytoja aptarkite seimo posėdžio reglamentą, arba taisykles, pagal kurias vyksta seimo posėdžiai, ir pradėkite debatus. Pasiskirstykite į dvi grupes, kurios atstovautų dviem visuomenės sluoksniams – cukrinių runkelių augintojams ir darbininkams, gyvenantiems greta saldainių fabrikų ir dirbantiems juose. Abi grupės turėtų argumentuoti savo nuomonę dėl galimo sprendimo panaikinti cukraus importo kvotas ir leisti jį įvežti į šalį be apribojimų.

1. Kurios žmonių grupės (vartotojai, gamintojai, cukrinių runkelių augintojai, cukraus fabrikų darbininkai, saldainių fabrikų darbininkai, įmonių savininkai) dėl šio sprendimo nukentės, o kurios – laimės?
2. Kuri grupė – laiminčiųjų ar pralaiminčiųjų bus didesnė?

1. Kaip manote, kodėl vieni žmonės, dažniausiai laimintys dėl kokių nors prekybos apribojimų, viešai gina savo interesus, o kiti – ne? Prisiminkite *Ekonominio mąstymo vadovą*.
2. Ar lengva priimti sprendimus dėl prekybos apribojimų įvedimo arba jų panaikinimo? Savo nuomonę argumentuokite.
3. Ar sutinkate su šio plakato teiginiais? Paaiškinkite.

4. Patyrinėkite savo naudojamų daiktų, dėvimų drabužių etiketes. Greičiausiai tai bus daugybėje šalių pagaminta produkcija. Kodėl taip yra? Ar galėtumėte išsiversti pirkdami tik Lietuvoje pagamintas prekes?

1. Kaip pasikeistų kasdienis gyvenimas, jei šalys tarpusavyje neprekiautų?
2. Kuris teiginys greičiausiai yra neteisingas?
   A Tarptautinė prekyba gali pakelti prekiaujančių šalių gyvenimo lygį.
   B Tarptautinė prekyba duoda naudos tik turtingoms valstybėms.
   C Tarptautinė prekyba šalių ekonomikai yra nesvarbus dalykas.
   D Valstybės turėtų gaminti pačios ir apsieiti be tarptautinės prekybos.
3. Kodėl paprastai gyvenimo lygis yra žemesnis tose šalyse, kurios daugiau importuoja nei eksportuoja?
4. Kokie yra tarptautinės prekybos apribojimų padariniai?
   A Importuotojai negali įvežti nekokybiškų prekių.
   B Vienos žmonių grupės gauna naudos kitų grupių sąskaita.
   C Apsaugomos šaliai svarbios pramonės šakos ar naujai įkurtos įmonės.
   D Didesnės prekių, kurių tarptautinė prekyba ribojama, kainos.
5. Kaip keistųsi produktų kainos ir parduodami kiekiai, įvedus prekybos apribojimus?
6. Perskaitykite šiuos teiginius:
   a) 25 proc. mokestis labai pabrangina importuojamas daržoves.
   b) Lietuvos įmonės gali įsivežti tik 5 000 t cukraus per metus.
   c) Bet kurio Vokietijoje parduodamo buldozerio vikšro jungtys viena nuo kitos turi būti nutolusios 12 colių (1 colis = 2,54 cm).

   Kokios rūšies prekybos apribojimas taikomas kiekvienu atveju? Kurios žmonių grupės, įvedus šiuos apribojimus, turės naudos? Kas nukentės?

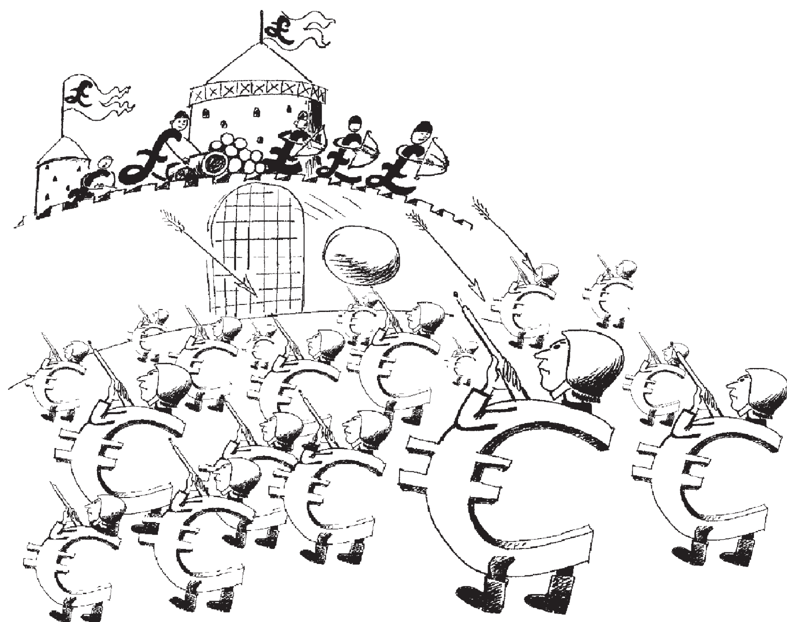

13 skyrius

VALIUTA

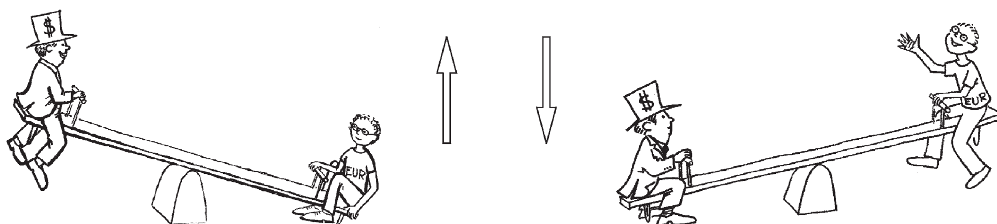
- *Kas yra valiuta?*
- *Ką vadiname valiutos kursu?*
- *Nuo ko priklauso valiutų kursai?*

22 TEMA VALIUTOS IR JŲ KURSAI

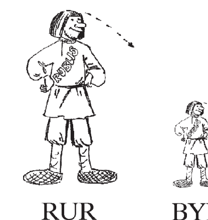

Daugelyje šalių yra savi pinigai, arba valiuta. ***Valiuta*** – tai bet kurios šalies pinigai (pvz., JAV doleris, Lenkijos zlotas, Lietuvos litas). Pardavėjai nori, kad jiems už prekes būtų mokama jų šalies valiuta. Dėl to tiek importuotojai, tiek eksportuotojai turi turėti galimybę išsikeisti savo šalies valiutą į kitų šalių valiutas.

Jeigu jūs nutarėte nuvažiuoti į Rygą, galite litus pasikeisti į latus banke ar valiutos keitykloje. Šios įstaigos priklauso tarptautinei valiutų rinkai. ***Valiutų rinka*** – tai vieta, kur perkama ir parduodama valiuta. Vienos šalies valiutos vieneto kaina, išreikšta kitos šalies valiuta, vadinama ***valiutos kursu.*** Pavyzdžiui, apytikslis lito kursas euro atžvilgiu yra 0,29 euro už litą. Ir atvirkščiai, euro kursas lito atžvilgiu yra šiek tiek daugiau kaip 3,45 lito už eurą.

Lentelėje pateikti 2002 m. gruodžio 14 d. lito kursai kai kurių šalių valiutų atžvilgiu bei tų šalių valiutų kursai lito atžvilgiu.

1 lentelė. Valiutų kursai

Valiuta (šalis)	Lito (LTL) kursas	Užsienio valiutos kursas litais
Euras (ES)	0,2896 EUR	3,4528
Doleris (JAV)	0,2957 USD	3,3815
Latas (Latvija)	0,1757 LVL	5,6903
Zlotas (Lenkija)	1,1464 PLZ	0,8753
Rublis (Rusija)	9,4233 RUR	0,1061
Rublis (Baltarusija)	566,76 BYR	0,0017
Krona (Danija)	2,1513 DKK	0,4648
Krona (Estija)	2,2064 EEK	0,4532
Krona (Švedija)	3,7873 SEK	0,2640
Grivna (Ukraina)	1,5767 UAH	0,6342

Pastaba. Antrame stulpelyje nurodyti tarptautiniai valiutų kodai.

Įsivaizduokite, kad jūsų klasė per atostogas planuoja kelionę motorlaiviu po Baltijos jūrą. Jūs ketinate aplankyti Rygą, Taliną, Sankt Peterburgą, Helsinkį, Stokholmą ir Kopenhagą, kiekviename mieste viešėdami po vieną dieną.

Suplanuokite išlaidas ir pirkinius, pasidomėkite prekių ir paslaugų kainomis ir paskaičiuokite, kiek vietos valiuta išleisite šiuose miestuose. Skaičiuodami, kiek jums tam prireiks litų, naudokitės pateikta valiutų kursų lentele.

Valiutų kursai nuolat kinta. Gali būti, kad per laikotarpį iki išvykimo į kelionę kai kurių šalių valiutų kursai lito atžvilgiu pasikeitė. Pasidomėkite laikraščiuose ar paklauskite mokytojos apie pasikeitimus. Todėl gali tekti patikslinti išlaidas litais (tarkime, kad kainos tuose miestuose nepakitusios, tad ir išlaidų vietine valiuta perskaičiuoti nereikia).

Aptarkite sudarytus planus ir atsakykite į klausimus:

a) Kaip paveiks jūsų kelionės išlaidas pabrangusi ar atpigusi lito atžvilgiu užsienio valiuta?

b) Kaip, jūsų nuomone, valiutų kursų pokyčiai paveiks lietuviškų prekių užsienyje ir į Lietuvą importuojamų prekių kainas?

Valiutos kursas priklauso nuo jos pasiūlos ir paklausos. Nacionalinės valiutos paklausa priklauso nuo tos šalies prekių ir paslaugų paklausos. Jeigu latviai nori pirkti daugiau lietuviškų pieno produktų, tai jiems reikia daugiau litų. Didėjanti lito paklausa, kartu ir latų pasiūla, kelia lito kursą. Ir atvirkščiai, jei lietuviai nori įsigyti latviško trikotažo, tai jie sieks litus išsikeisti į latus. Tai didina litų pasiūlą bei latų paklausą ir neigiamai veikia lito kursą.

1. Ekonomikos vadovėlis Baltarusijoje kainuoja 5 000 Baltarusijos rublių. Kokia to vadovėlio kaina litais? Remkitės valiutų kursų lentele.
2. Prekybos centre Lietuvoje 1 kg Rokiškio sūrio kainuoja 16 Lt. Kiek latų reikės išsikeisti latvių turistui, kad galėtų jo nusipirkti?
3. Lito kursas Norvegijos kronos atžvilgiu yra 2,1228 kronos. Koks Norvegijos kronos kursas lito atžvilgiu?
4. Lito kursas Rusijos rublio atžvilgiu yra 9,5 RUR/LTL, o Latvijos lato atžvilgiu – 0,18 LVL/LTL. Koks yra lato kursas rublio atžvilgiu (RUR/ LVL)?
5. Latvijoje kvepalų flakonas kainuoja 9 latus. Kiek lietuviškų pinigų reikės keisti norint jį nusipirkti, jei lito kursas pakis nuo 0,18 LVL/LTL iki 0,20 LVL/LTL?

   A 18 centų daugiau.

   B 18 centų mažiau.

   C 5 litais daugiau.

   D 5 litais mažiau.
6. Naftos barelis kainuoja 25 dolerius. Kaip naftos kainą litais paveiks dolerio kurso kilimas ar kritimas?
7. Bibliotekoje ar namie pavartykite laikraščius ir užsirašykite, kokie šiandien yra lito kursai kaimyninių šalių valiutų atžvilgiu.

14 skyrius

EKONOMIKOS AUGIMAS IR STABILUMAS

- *Kaip bendrasis vidaus produktas susijęs su ekonomikos augimu?*
- *Kokie yra ekonomikos augimo veiksniai?*
- *Kas yra iždo politika?*

23 TEMA EKONOMIKOS AUGIMAS IR IŽDO POLITIKA

Susipažinkite su pateiktais trijų šalių – A, B, C duomenimis. Kurios šalies bendrasis vidaus produktas (BVP) galėtų būti didžiausias? Gal įsivaizduojate, kokios šalys čia aprašytos (tikriausiai ne kartą esate girdėję ir matę jų pavadinimus laikraščiuose ir knygose).

	Šalis A	**Šalis B**	**Šalis C**
Istorija (apytiksliai metų)	500	2700	1200
Gyventojų skaičius (mln.)	162	125	147
Naudingų iškasenų atsargos	Didžiulės	Negausios	Didžiulės
Naftos ištekliai (mln. tonų)	300	3	7500
Dirbama žemė (mln. kv. km)	3,1	0,05	1,7

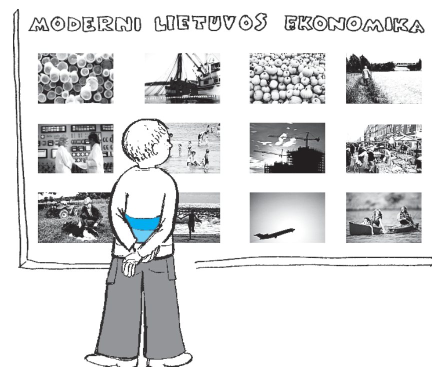
Jau žinote, kad visų prekių ir paslaugų, pagamintų per metus šalyje, kiekis, išreikštas pinigais, yra vadinamas šalies BVP. Augant ekonomikai, didėja BVP, kartu didėja ir vienam šalies gyventojui tenkanti prekių ir paslaugų dalis, nusakanti gyvenimo lygį šalyje. Vartojant vis daugiau prekių bei paslaugų, gyvenimo lygis gerėja, kyla.

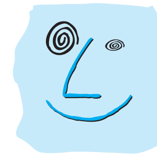
Pagrindiniai ekonominio augimo veiksniai yra gamtinių, kapitalo ir žmogiškųjų išteklių kokybė ir gausa (didelės naudingųjų iškasenų atsargos, daug mašinų ir įrengimų, didelis ir augantis darbingų gyventojų skaičius), leidžianti didinti įmonių skaičių ir plėsti gamybą.

Tačiau dideli gamtiniai, kapitalo ir žmogiškieji ištekliai nieko neduos, jei šalis neturės modernaus, naujomis technologijomis paremto kapitalo ir išsilavinusių, aukštą kvalifikaciją turinčių gyventojų. Apie tai byloja, pavyzdžiui, Japonijos ekonomikos raida pokario metais (galbūt diskutuodami atpažinote ją tarp aprašytų šalių).

Net didžiausias naudingųjų iškasenų atsargas turinti šalis liks tik žaliavų išsivysčiusioms šalims tiekėja, jei neturės pakankamai modernių įrengimų ir kvalifikuotų žmonių.

Lietuva beveik neturi gamtinių išteklių, žemės gelmės gana skurdžios. Iš sovietinių laikų ji paveldėjo kvalifikuotą darbo jėgą, bet atsilikusias gamybos priemones ir technologijas. Pastaroji aplinkybė buvo esminė 1991–1994 m. Lietuvos ekonominio nuosmukio priežastis. Tačiau pertvarkydama ūkį moderniomis mašinomis ir technologijomis, mokydama jaunimą, Lietuva gali pasiekti aukštą gyvenimo lygį.

Ilgą laiką žmonijos istorijoje ekonominė pažanga buvo lėta, atskiro žmogaus gyvenime beveik nepastebima, žmonių skaičius didėjo lėtai. Spartus ekonomikos kilimas prasidėjo tik XVIII a. viduryje. Didėjantis darbo našumas lėmė ne tik dešimteriopai išaugusį gyventojų skaičių, bet ir neatpažįstamai pakeitė ir pagerino žmonių gyvenimą.

Kas atsitiko? Kodėl ekonomikos plėtra prasidėjo taip vėlai ir tik Europoje bei jos Amerikos žemyno „filialuose"?

Atsakymas atrodytų paprastas – atsirado naujos technologijos. Kas lėmė šį technologijų šuolį? Be abejo, žinios. Žinios išsiskiria tuo, kad jos kaupiasi ir neišnyksta. Nauji atradimai remiasi ankstesniais. Sukaupus tam tikrą kiekį žinių, jų kaupimo tempai labai paspartėja ir galų gale įvyksta technologinė revoliucija.

Žmonijai šios revoliucijos reikėjo laukti iki XVIII amžiaus. Kodėl tai atsitiko Europoje? Čia tuo metu klestėjo mokslas. Tai buvo Galilėjaus, Niutono, Huko laikai. Šie žmonės buvo ne tik mokslininkai, bet ir technologijų novatoriai, kūrę teleskopus, laikrodžius, hidraulinius įrenginius ir kitokias mašinas. Įspūdingi išradimai laivų statyboje, kalnakasyboje, metalurgijoje, tekstilėje pakeitė ekonomiką. Ekonominis sąstingis, laikęs žmoniją skurde tūkstantmečius, baigėsi.

Nagrinėdami BVP, supratome, kad ekonomikai būdingas nestabilumas. Verslo ciklo fazės, keisdamos viena kitą, sukelia rimtų ekonominių problemų – nedarbą, infliaciją. Todėl vyriausybė imasi priemonių, norėdama sumažinti ūkinės veiklos svyravimus. To ji siekia reguliuodama mokesčius ir savo išlaidas. Ši ekonomikos stabilizavimo politika vadinama ***iždo politika***.

Tarkime, kad ekonomika rieda į nuosmukį. Norėdama šį riedėjimą sustabdyti, vyriausybė gali: arba mažinti mokesčius, arba padidinti vyriausybės išlaidas, arba daryti ir viena, ir kita. Kada mokesčiai mažinami, žmonės ir verslo įmonės turi daugiau pinigų išlaidoms. Didėjantis vartojimas skatina daugiau gaminti, ekonomikos smukimas baigiasi. Lygiai taip pat ekonomikos smukimą stabdo vyriausybės išlaidų didinimas, nes su tuo susijęs įvairių statybų, kelių tiesimo finansavimas, didesnės pašalpos ir išmokos bedarbiams ir pan. Tai skatina užimtumą ir vartojimą, ekonomika auga.

Iždo priemonės gali būti naudojamos ir ūkinei veiklai lėtinti, siekiant, pavyzdžiui, sumažinti infliaciją. To galima pasiekti didinant mokesčius ir/arba mažinant vyriausybės išlaidas. Dėl to mažėja pajamos, mažėja vartojimas ir dėl to silpnėja infliacijos tendencijos.

1. Kas geriausiai parodo gyvenimo šalyje lygį?
   - **A** Infliacija.
   - **B** Nedarbo lygis.
   - **C** Pajamos vienam gyventojui.
   - **D** Bendrasis vidaus produktas.

2. Suskirstykite veiksnius į skatinančius ekonominį augimą ir jį lėtinančius:
   a) bankai mažina palūkanų normas;
   b) vyriausybė priėmė smulkaus verslo plėtros programą;
   c) vyriausybė mažina išlaidas socialinėms programoms;
   d) naftos kainos pasaulio rinkose nepaliaujamai kyla;
   e) vyriausybė nutarė finansuoti magistralės „Via Baltica“ rekonstrukciją;
   f) vyriausybė sumažino pelno mokestį;
   g) vyriausybė nutarė padidinti pridėtinės vertės mokestį;
   h) vyriausybė padidino neapmokestinamąjį pajamų minimumą;
   i) užsienio bankas nutarė finansuoti Vilniaus oro uosto rekonstrukciją.
3. Ar teisingai pasielgė vyriausybė ekonominio sąstingio metu padidindama išlaidas švietimui, kelių tiesimui ir kitoms visuomeninėms reikmėms?
4. Vyriausybė, vykdydama ekonomikos stabilizavimo politiką, vienu metu sumažino mokesčius ir padidino vyriausybės išlaidas. Ko siekė vyriausybė – paspartinti ekonomikos augimą ar sulėtinti?
5. Kurie veiksniai skatintų ekonomikos augimą?
   A Didelės investicijos į verslą.
   B Mažos banko palūkanos.
   C Darbas įmonėse visu pajėgumu.
   D Žemas nedarbo lygis.

20–23 TEMŲ KARTOJIMO TESTAI

1. Kuris teiginys yra teisingas?
   A Tarptautinei prekybai plėtoti nereikia absoliutaus, pakanka santykinio pranašumo.
   B Žmonės, specializavęsi toje srityje, kur yra santykiškai pranašesni, ir prekiaudami tarpusavyje, turės naudos.
   C Šalys, specializavusios toje srityje, kur yra santykiškai pranašesnės, ir prekiaudamos tarpusavyje, pakels savo gyvenimo lygį.
   D Visi teiginiai yra teisingi.
2. Jei Vokietija, gamindama automobilius, yra santykiškai pranašesnė už Prancūziją, tai:
   A alternatyvieji automobilių gamybos kaštai Vokietijoje yra mažesni negu Prancūzijoje;
   B alternatyvieji automobilių gamybos kaštai Vokietijoje yra didesni negu Prancūzijoje;
   C nėra jokios naudos iš specializacijos ir automobilių prekybos tarp Vokietijos ir Prancūzijos;
   D tik Vokietija gali išlošti dėl automobilių prekybos su Prancūzija.
3. Specializacija bei darbo pasidalijimas tarp šalių ir dėl to didėjanti tarptautinė prekyba tikriausiai:
   A padidins nedarbo lygį pasaulio mastu;
   B padidins bendrąją pasaulinę prekių ir paslaugų gamybą;
   C pablogins neturtingų pasaulio šalių gyvenimo lygį;
   D pašalins tautų gyvenimo lygio skirtumus.
4. Kuris teiginys tikriausiai yra teisingas?
   A Tarptautinė prekyba gali pakelti prekiaujančių šalių gyvenimo lygį.
   B Tarptautinė prekyba naudinga tik turtingoms valstybėms.
   C Tarptautinė prekyba šalių ekonomikai yra nesvarbus dalykas.
   D Valstybės turėtų stengtis gaminti pačios ir apsieiti be tarptautinės prekybos.
5. Kam yra naudinga tarptautinė prekyba?
   A Tik tai šaliai, kurioje yra prekių perteklius.
   B Tik tai šaliai, kurioje stinga prekių.
   C Abiem prekiaujančioms šalims.
   D Tik valstybėms, kurios gauna mokesčius už įvežamas prekes.

6. Kas yra kvota?
   A Importo mokestis arba rinkliava.
   B Šalies vyriausybės mokami pinigai eksportuotojams, kad jie galėtų užsienyje prekiauti savo gaminiais mažesnėmis kainomis negu šalies viduje.
   C Šalies vyriausybės mokami pinigai eksportuotojams, kad jie galėtų užsienyje prekiauti savo gaminiais didesnėmis kainomis negu šalies viduje.
   D Iš užsienio įvežamų tam tikros rūšies produktų kiekio apribojimas.
7. Kas riboja tarptautinę prekybą?
   A Muitai.
   B Kvotos.
   C Specialūs reikalavimai ir valdžios biurokratizmas.
   D Visi minėti dalykai.
8. Kas yra valiutos kursas?
   A JAV dolerio kursas.
   B Importo mokestis.
   C Bet kurios šalies pinigai, perskaičiuoti eurais.
   D Vienos šalies piniginio vieneto kaina, perskaičiuota kitos šalies pinigais.
9. Kai lito vertė smunka:
   A palūkanos kyla;
   B lietuviai pigiau moka už užsienietiškas prekes ir paslaugas;
   C lietuviai brangiau moka už užsienietiškas prekes ir paslaugas;
   D užsieniečiams brangiau atsieina lietuviškos prekės ir paslaugos.
10. Pakito JAV dolerio ir euro kursų santykis. Vienas doleris lygus jau ne 1,1, o 0,95 euro. Vadinasi:
   A amerikietiškas prekes Europos vartotojai dabar perka brangiau;
   B europietiškas prekes JAV vartotojai dabar perka brangiau;
   C JAV daugiau importuos iš Europos Sąjungos;
   D Europos Sąjungos šalys mažiau importuos iš JAV.
11. Didėjant Lietuvos eksportui, galima daryti prielaidą, kad didėja:
   A lito paklausa;
   B lito pasiūla;
   C lito ir paklausa, ir pasiūla;
   D visi atsakymai teisingi.

12. Įsigydamas latviškų saldainių, Lietuvos prekybos tinklas padidina:
   A lito paklausą ir lato pasiūlą;
   B lito pasiūlą ir lato paklausą;
   C lito ir lato paklausą;
   D lito ir lato pasiūlą.
13. Kuri iš išvardytų sąlygų nėra svarbi šalies ekonomikos augimui?
   A Išsilavinę ir kvalifikuoti šalies gyventojai.
   B Didelė teritorija.
   C Moderni pramonė ir žemės ūkis.
   D Gausūs gamtiniai ištekliai.
14. Ekonomikos augimas geriausiai yra matuojamas:
   A vartojimo prekių kainų indeksu;
   B darbo vietų skaičiumi;
   C skurdo lygio kitimu;
   D BVP, tenkančio vienam gyventojui, didėjimu.
15. Kuri iš išvardintųjų yra viena iš iždo politikos priemonių ekonomikai stabilizuoti?
   A Pinigų ir paskolų kontrolė.
   B Griežta bankų veiklos kontrolė.
   C Vyriausybės išlaidų padidinimas arba sumažinimas.
   D Įstatymo, leidžiančio parduoti žemę užsieniečiams, priėmimas.
16. Kuris iš nurodytų veiksnių esant sąstingiui galėtų skatinti gamybos plėtrą?
   A Sumažėjęs pelnas.
   B Sumažėjusi perkamoji galia.
   C Padidėjusios investicijos.
   D Padidėjęs nedarbas.
17. Kas galėtų sumažinti nedarbą?
   A Mokesčių mažinimas.
   B Mokesčių didinimas.
   C Vyriausybės išlaidų krašto apsaugai mažinimas.
   D Išlaidų švietimui ir sveikatos apsaugai mažinimas.

PROJEKTINIAI DARBAI

Kaip įsitikinti, kad mokotės to, ko reikia, ir kad gebate įgytas žinias pritaikyti? Dalyvaukite projektiniuose darbuose!

Tai padės suvokti, ką ir kaip reikia daryti siekiant užsibrėžto tikslo, ir išmokti turimomis žiniomis pasinaudoti. Rengdami projektus, pasitikrinsite, ar esate savarankiški ir iniciatyvūs, ar gebate bendradarbiauti, ar esate verslūs.

Projektai gali būti tiek ***trumpalaikiai***, vykdomi per 1 ar 2 pamokas, tiek ***ilgalaikiai***, kurie tęsiasi keletą mėnesių arba net visus mokslo metus. Trumpalaikiai projektai skirti aptarti nedidelę mokomojoje programoje nurodytą temą. Tokius projektus galima atlikti vienam arba kartu su keletu draugų. Ilgalaikiuose projektuose dažniausiai dalyvauja specialiai sukurtos projektinės grupės ir sprendžiamos įvairesnės problemos, sudėtingesni uždaviniai. Kartais tokius projektus vykdo kelios tos pačios ar skirtingų mokyklų moksleivių grupės. O gali tekti dalyvauti ir kokiame nors visos šalies ar net tarptautiniame projekte.

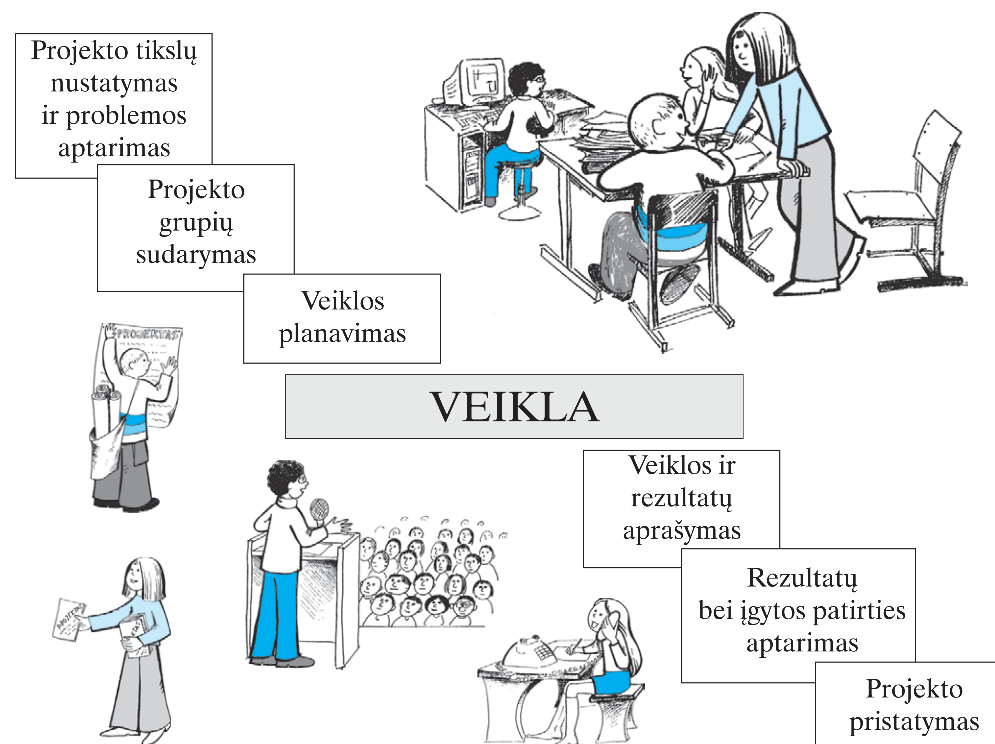
Jei mėgstate skaityti, rinkti ir įvairias žinias apibendrinti, galite parengti ***teorinį teminį*** projektą. Iš pradžių jums teks studijuoti literatūrą, pasitelkti šiuolaikiškas technologijas, žiniasklaidą. Surinkus informaciją, ją reikės apdoroti, rūšiuoti, pritaikyti projekto reikmėms. Galite pasirinkti vieną temą ar kelių panašių temų grupę arba nagrinėti problemą, aprėpiančią net keletą mokomųjų dalykų. Temos gali būti pačios įvairiausios, svarbu, kad patiems būtų įdomu. Galima rinktis ir aktualias, su ekonomikos kursu susijusias temas, pavyzdžiui: „Mano mokyklos moksleivio krepšelis“ arba „Verslas šalia mokyklos“.

O gal jums mielesnė aktyvi veikla? Tada siūlome pasirinkti kitokio tipo, pavyzdžiui, ***informacinį***, projektą. Tai galėtų būti kelionės, išvykos planavimas, svečių priėmimas (iš kitos mokyklos ar net kitos šalies) arba bukleto, stendo rengimas. Šiuo atveju taip pat tektų iš pradžių rinkti duomenis ar nagrinėti pradinius šaltinius, bet jie būtų jau kaip papildoma informacija ar konkrečios situacijos iliustracija.

Pagrindinis visų projektų etapas – veikla. Ji gali užimti net iki 80 proc. viso projekto laiko. Pradinis etapas – tai reikalingos informacijos kaupimas. Renkama ir studijuojama literatūra, stengiamasi įgyti teorinių žinių, kurios vėliau apibendrinamos, fiksuojamos užrašuose. Jų ir įvairios papildomos informacijos, iliustracijų ir įvairių apipavidalinimo elementų prireiks vėliau, kai norėsite savo projektą aprašyti ir jį pristatyti.

Kaip aprašyti projektą? Galite vesti užrašus, visus planavimo bei vykdymo darbus įtraukti į kompiuterines bylas, o gal ir fotografuoti ar filmuoti. Kad ir kokį būdą pasirinktumėte, svarbiausia, kad projektas būtų įvykdytas, rezultatai apsvarstyti, išvados padarytos, o pats projektas linksmai, išradingai ir įdomiai pristatytas.

PROJEKTO VYKDYMO EIGA

Labai svarbu turėti gerą projekto aprašymo planą. Pateikiame porą pavyzdžių.

Teorinis projektas

1. Įvadas (tikslai, problemos iškėlimas).
2. Istorinė raida (ankstesnių tos srities pasiekimų apžvalga).
3. Naudota literatūra ar kiti šaltiniai.
4. Trumpas projekto aprašymas.
5. Gautų rezultatų įvertinimas.
6. Išvados, diskusijos, pasiūlymai.
7. Projekto pristatymo būdai.

Išvyka, kelionė, bukleto rengimas ir pan.

1. Įvadas (tikslai, būdai juos pasiekti).
2. Laikas (trukmė, datos).
3. Ištekliai (medžiagos darbui, kelionei, reikalingos lėšos ir pan.).
4. Trumpas aprašymas.
5. Aptarimas, rekomendacijos.
6. Naudoti šaltiniai.
7. Projekto pristatymo būdai.

Žinoma, tai tik bendriausi patarimai. Tikimės, kad jie bus naudingi. Iš tiesų projektas yra jūsų kūrybos rezultatas. Jis turėtų būtų įdomus, o gauti rezultatai, išvados, rekomendacijos naudingos tiek jums, tiek jūsų draugams. Svarbu, kad pajustumėte pasitenkinimo gerai padarytu darbu jausmą, išmoktumėte planuoti, dirbti kolektyve, o galbūt net jam vadovauti. Juk kas žino – šiandien kuriate projektą, o po keleto metų gal jau pradėsite savo verslą? Tikimės, kad šis vadovėlis paskatins jus pradėti mąstyti apie tai jau dabar! Linkime įdomių projektų ir sėkmės moksluose.

Autoriai

ŽODYNĖLIS

Lietuvių k.	Anglų k.	Paaiškinimas	Tema
Absoliutusis pranašumas	*Absolute advantage*	Ekonominė situacija, kai vienas gamintojas tą patį produktą gamina efektyviau negu kitas	20
Akcija	*Share, stock*	Akcinės bendrovės nuosavybės dalis arba jos turėjimą liudijantis dokumentas	14
Akcininkas	*Shareholder, stockholder*	Bendrovės akcijų savininkas	14
Akcizo mokestis, akcizas	*Excise tax*	Mokestis, nustatomas kai kuriems (gaminamiems arba parduodamiems) produktams	16
Alternatyvieji kaštai	*Opportunity cost*	Prekių ir paslaugų kiekis, kurio tenka atsisakyti, norint gauti tam tikrą kiekį kitų prekių ir paslaugų	3, 20
Apyvarta	*Turnover*	Pajamos, gautos per tam tikrą laikotarpį už parduotas prekes arba suteiktas paslaugas	12
Bankas	*Bank*	Finansų institucija, priimanti indėlius ir teikianti paskolas	14
Baziniai metai	*Base year*	Metai, kurių rodikliai prilyginami 100 proc. ir naudojami statistiniams duomenims palyginti	19
Bedarbis	*Unemployed*	Vyresnis negu 16 metų darbingas ir darbo ieškantis, bet jo negaunantis žmogus	19
Bendrasis vidaus produktas, BVP	*Gross domestic product, GDP*	Šalyje per metus pagamintų prekių ir paslaugų piniginė vertė	18, 23
Biudžetas	*Budget*	Finansinis tam tikro laikotarpio pajamų ir išlaidų planas	13, 16
Darbo ištekliai, darbo jėga	*Human resources labour force*	Dirbantys ir norintys dirbti vyresni negu 16 metų darbingi asmenys	2, 19
Darbo našumas	*Productivity*	Vieno žmogaus, įmonės, ūkio šakos, šalies per tam tikrą laiką pagaminamų prekių ir paslaugų kiekis	11
Darbo užmokestis	*Wage, salary*	Atlyginimas už atliktą darbą	13
Defliacija	*Deflation*	Kainų mažėjimas, dėl kurio pinigų perkamoji galia didėja	19
Dividendai	*Dividends*	Akcininkams išmokama bendrovės pelno dalis (atitinkanti turimų akcijų kiekį)	14
Ekonomika	*Economics*	Visuomeninis mokslas, aprašantis ir analizuojantis būdus, kaip ribotais ištekliais tenkinti visuomenės poreikius	1
Eksportas	*Export*	Prekės ir paslaugos, parduodamos kitoje šalyje	21

Gamintojas	*Producer*	Verslo dalyvis, rinkai gaminantis prekes ar/ir teikiantis paslaugas	7
Gamtiniai ištekliai	*Natural recources*	Gamtos produktai, naudojami prekėms gaminti arba paslaugoms teikti	2
Gyvenimo lygis	*Standart, scale of living*	Vienam šalies gyventojui tenkanti prekių ir paslaugų piniginė vertė	12
Gyventojų pajamų mokestis	*Physical person income tax*	Mokestis, kurį moka visi pajamas gaunantys gyventojai	16
Įmonė	*Enterprice, firm, company*	Verslo organizacija, gaminanti prekes ir teikianti paslaugas	2, 12
Importas	*Import*	Prekės ar paslaugos, perkamos užsienyje	21
Infliacija	*Inflation*	Kainų augimas, dėl kurio pinigų perkamoji galia mažėja	19
Investavimas	*Investment*	Pinigų naudojimas verslo plėtrai	14
Išoriniai padariniai	*Externalities*	Ūkinę veiklą lydintys nuostoliai ar nauda, kurių nereguliuoja rinka	15
Išteklių rinka	*Resource market*	Rinka, kurioje parduodami ištekliai (gamybos, žmogiškieji ir kt.)	17
Iždo (fiskalinė) politika	*Fiscal policy*	Vyriausybės naudojamos finansinės priemonės šalies ekonomikai stabilizuoti	23
Kaina	*Price*	Piniginė prekės ar paslaugos vertės išraiška	6–9
Kapitalo ištekliai	*Capital resources*	Tai, kas sukurta kitoms prekėms gaminti ir paslaugoms teikti, taip pat pinigai firmos veiklai finansuoti	2, 13
Klestėjimas	*Prosperity*	Ūkinės veiklos fazė, kai ūkis dirba visu arba beveik visu pajėgumu	17
Komplektinės prekės	*Complementary goods*	Produktai, vartojami kartu ir papildantys vienas kitą	9
Konkurencija	*Competition*	Varžymasis įvairiose rinkose (prekių, paslaugų ir pan.)	4, 6, 10
Likvidumas	*Liquidity*	Galimybė, reikalui esant, lengvai atgauti įdėtus (investuotus) pinigus	14
Kvota	*Quota*	Importuojamų prekių kiekio apribojimas	21
Mainai	*Exchange*	Prekių ir paslaugų arba pinigų keitimas į prekes ir paslaugas arba pinigus	5
Monopolija	*Monopoly*	Rinkos tipas, kurio pagrindinis požymis – vienas pardavėjas ir daug pirkėjų	10
Muitas	*Tariff, customs*	Importo mokestis, arba rinkliava už įvežamas prekes	21
Namų ūkis	*Household*	Vienas ar keli po tuo pačiu stogu gyvenantys ir bendrą ūkį vedantys žmonės	17
Natūriniai mainai	*Barter*	Keitimasis prekėmis ar paslaugomis	5
Nedarbo lygis	*Unemployment rate*	Procentais išreikšta darbo neturinčių, bet jo ieškančių, darbo išteklių dalis	16, 19

Nuoma	*Rent*	Mokestis už naudojimąsi gamtiniais ir kapitalo ištekliais	13
Nuosmukis	*Recession, depression*	Verslo ciklo fazė, kai gamybos apimtys mažėja ir nedarbas didėja	17
Obligacija	*Bond, obligation*	Skolos dokumentas, patvirtinantis, kad jo turėtojas bendrovei ar kitai institucijai paskolino tam tikrą sumą pinigų	14
Oligopolija	*Oligopoly*	Rinkos tipas, kurio pagrindinis požymis – keli pardavėjai ir daug pirkėjų	10
Pakaitalai	*Substitute goods*	Produktai, tenkinantys panašius poreikius ir pakeičiantys vienas kitą	9
Paklausa	*Demand*	Produkto kiekis, kurį vartotojai nori ir gali nupirkti įvairiomis kainomis	7
Paklausos dėsnis	*Law of demand*	Visoms kitoms sąlygoms nekintant, daugiau bus perkama mažesne kaina negu didesne	7
Palūkanos	*Interests*	Mokestis už naudojimąsi skolintais pinigais ar kapitalu, arba pajamos, gaunamos už paskolintus pinigus ar kapitalą	13, 14
Pardavėjas	*Seller, salesman*	Verslo dalyvis, gamybininko ir vartotojo tarpininkas	7
Pasiūla	*Supply*	Produkto kiekis, kurį gamintojai siūlo įvairiomis kainomis	8
Pasiūlos dėsnis	*Law of supply*	Visoms kitoms sąlygoms nekintant, daugiau bus siūloma didesne kaina negu mažesne	8
Pasiūlos perteklius	*Excess quantity supplied*	Perviršis kiekio, kurį pardavėjai nori parduoti, palyginti su tuo kiekiu, kurį pirkėjai nori ir gali nupirkti	8
Pasiūlos stoka	*Shortage quantity supplied*	Perviršis kiekio, kurį pirkėjai nori ir gali nupirkti, palyginti su tuo kiekiu, kurį pardavėjai nori parduoti	8
Paskata	*Incentive, stimulus*	Atlyginimo forma (materiali ir nemateriali), skatinanti geriau dirbti arba ko nors nedaryti dėl gresiančios netekties ar nuostolių	1, 4
Paslauga	*Service*	Nematerialus (neapčiuopiamas) vertę turintis verslų teikiamas produktas	2, 5
Pelnas/nuostolis	*Profit, loss*	Pardavimo pajamų ir gamybos sąnaudų skirtumas	12, 13
Pelningumas	*Profitability, payback*	Per tam tikrą laikotarpį (paprastai per metus) gauto pelno ir per tą patį laikotarpį investuotos (įdėtos) sumos santykis, išreikštas procentais	14
Pelno mokestis	*Income tax*	Mokestis, kurį moka per ataskaitinius metus pelno gavusios verslo įmonės	16
Pinigai	*Money*	Visa, kas visuotinai priimtina atsiskaityti už prekes bei paslaugas	5
Plėtra	*Expansion, growth, development*	Verslo ciklo fazė, kai ekonomika pradeda atsigauti, gamybos apimtys ima didėti, nedarbas mažėti	17

Prekės	*Goods*	Materialus (apčiuopiamas, matomas) vertę turintis verslų sukurtas produktas	2, 5
Prekyba	*Trade*	Rinkoje vykstantys mainai, kuriuose dalyvauja pinigai (arba jų pakaitalai)	5
Prekių ir paslaugų rinka	*Market of services and goods*	Rinka, kurioje parduodamos prekės ir paslaugos	17
Pridėtinės vertės mokestis, PVM	*Value added tax*	Mokestis, pridedamas prie kiekvienos prekės ar paslaugos kainos pardavimo momentu (galimi atvejai, kai nustatytas nulinis PVM tarifas)	16
Privačios prekės	*Private goods*	Prekės arba paslaugos, kuriomis gali naudotis tiktai savininkas (arba kiti, savininkui leidus)	15
Rinka	*Market*	Sistema, kurioje pirkėjai ir pardavėjai laisvai mainosi prekėmis ir paslaugomis	6, 9, 10
Rinkos kaina	*Market price*	Kaina, už kurią pirkėjai nori ir gali nupirkti tokį prekių ir paslaugų kiekį, kokį pardavėjai nori ir gali parduoti	9
Santykinis pranašumas	*Comparative advantage*	Gebėjimas pagaminti kokią nors prekę mažesniais alternatyviais kaštais nei kiti	20
Sąstingis	*Stagnation*	Žemiausia verslo ciklo fazė, kai gamybos apimtys labai sumažėjusios, o nedarbas didžiulis	17
Specializacija	*Specialization*	Darbo pasidalijimo forma, kai gamybos pastangos sutelkiamos į vieną veiklos sritį arba ribotą jų skaičių	11, 20
Stygius	*Scarcity*	Gamybos išteklių trūkumas, neleidžiantis patenkinti visų norų	2
Tobuloji konkurencija	*Perfect competition*	Rinkos tipas, kurio pagrindinis požymis – daug pardavėjų ir daug pirkėjų	10
Ūkinės veiklos ciklas	*Business cycle*	Periodiškas ūkinės veiklos (ekonomikos) svyravimas, pasireiškiantis gamybos apimčių ir nedarbo lygio svyravimais	17
Valiuta	*Currency*	Bet kurios šalies pinigai	22
Valiutos kursas	*Rate of exchange*	Vienos šalies valiutos vieneto kaina, išreikšta kitos šalies valiuta	22
Vartojimo prekių kainų indeksas, VPKI	*Consumer price index, CPI*	Rodiklis, parodantis tam tikrų metų kainų lygį ir leidžiantis palyginti dabartines prekių ir paslaugų kainas su pasirinktų bazinių metų kainomis	19
Vartotojas	*Consumer*	Kiekvienas, vartojantis prekes ir paslaugas	7
Verslumas	*Enterpreunership*	Verslininko pastangos ir rizika gaminant prekes ir teikiant paslaugas	2, 11 13
Visuomeninės prekės	*Public goods*	Prekės arba paslaugos, kurioms būdingos neišskirtinumo ir bendro naudojimo savybės	15
Žmogiškieji ištekliai	*Human resources*	Žmonių fiziniai ir protiniai gebėjimai, naudojami prekėms arba paslaugoms kurti	2, 13